

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**ÖZGÜRLÜK VE TOPLUM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MODERN
DÖNEM SİYASAL DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

M. Mücahit KARAHARMAN

Danışman

Doç. Dr. Vasfiye ÇELİK

NİSAN-2021

KIRIKKALE

TC.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

ÖZGÜRLÜK VE TOPLUM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MODERN
DÖNEM SİYASAL DÜŞÜNCEİNİN GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

M. Mücahit KARAHARMAN

Danışman

Doç. Dr. Vasfiye ÇELİK

NİSAN-2021

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Vasfiye Çelik danışmanlığında M. Mücahit Karaharman tarafından hazırlanan “Özgürlük Ve Toplum İlişkisi Bağlamında Modern Dönem Siyasal Düşüncesinin Gelişimi” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../2021

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Özgürlük Ve Toplum İlişkisi Bağlamında Modern Dönem Siyasal Düşüncesinin Gelişimi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

.../.../2021

Muhammed Mücahit KARAHARMAN

ÖNSÖZ

Özgürlük, insanlık tarihinin her döneminde vazgeçilmez bir konu olmuştur. Hemen her dönemde insanlar özgürlükle ilgili sorunlar yaşamış ve bu sorunlara çözümler bulabilmek için fikirler ortaya atmıştır. Toplumsallaşma ile birlikte insanların özgürlük anlayışları ve yaşayışları farklı boyutlar kazanmaya başlamıştır. Önemli düşünce insanlarının fikirlerinin temelini de yine özgürlük kavramı oluşturmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde özgürlük kavramının geçmişten günümüze tarihsel serüveni ve toplumla ilişkisi incelenmiştir. Özgürlüğün toplum ile ilişkisi ve bu ilişkinin insanlık tarihindeki yeri aktarılmaya çalışılmıştır. İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ'da fikirleriyle insanların yaşantılarına öncülük eden filozofların özgürlüğe ve topluma bakış açıları anlatılmıştır. İkinci bölümde, modern dönem siyasal düşüncesinde yer edinmiş özgürlük düşünürleri çerçevesinde özgürlüğün o döneme yansması işlenmiştir. Toplumsal sözleşme ile insanlık tarihinde bir dönüm noktasına girilmiş ve yeni dönemde yansımaları aktarılmaya çalışılmıştır. Baruch Spinoza, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant ve John Stuart Mill üzerinden modern dönem siyasal düşüncesi aktarılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise 20. Yüzyıl itibarıyla özgürlük ve toplumun düşüncesi tartışmaları işlenmiştir. Varoluşçuluk ve Liberalizmin özgürlüğe bakış açıları ve bu dönemde 20. Yüzyıl felsefesi için önem arz eden Jean Paul Sartre, Isaiah Berlin ve Friedrich August Von Hayek'in özgürlük ve topluma bakış açıları aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma sırasında bana yol gösteren ve iyi niyetiyle her türlü desteğini esirgemeyen tez danışmanım kıymetli hocam Doç. Dr. Vasfiye Çelik'e, yüksek lisans hayatımda fikirleriyle bana rehber olan ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Fikret Çelik'e, akademik hayatımda daima yanımda olan ve benimle bilgilerini paylaşan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Sefa Usta'ya ve son olarak bu süreçte benden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve yanımda olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Karaharman, Muhammed Mücahit, “Özgürlük Ve Toplum İlişkisi Bağlamında Modern Dönem Siyasal Düşüncesinin Gelişimi” Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2021.

Bu çalışma, özgürlük ve toplum kavramlarının geçmişten günümüze gelişimini, iki kavramın ilişkisini ve bu kavramlar eşliğinde siyasal düşüncenin tarihsel serüvenini, önemli düşünürler çerçevesinde incelemek amacıyla yapılmıştır.

Özgürlük kavramı insanlık tarihiyle paralel bir yol izlemiştir. İnsanoğlunun hayatının hemen her bölümünde özgürlük bir sorun olarak karşısına çıkmıştır. İlkçağ’dan günümüze kadar özgürlüğün uygulanışı ve toplum ile ilişkisi sürekli değişim göstermektedir. Doğa durumunda özgür olduğu söylenen insanın, toplumsal hayata geçişi ile birlikte özgürlüğünü yaşayabilmesinin önünde çeşitli engeller ortaya çıkmıştır. İlk, Orta ve Yeniçağ’da fikirleriyle insanların düşünce yapılarında büyük yer edinen filozoflar, dönemlerinde özgürlüğün nasıl olması gerektiği hakkında fikirlerini belirtmişlerdir.

Modern döneme geçiş ile birlikte gerçekleşen teknolojik gelişmeler ve insanların bilime olan ilgileri, siyasal sistemlerin değişmesine ve kendi özgürlüklerine düşkünlüklerini geçmişe nazaran çok daha fazla arttırmıştır. Baskıcı yönetimlerin sözcüğü olduğu bu dönemde ortaya birçok düşünür çıkmış ve insanların sorunlarına ışık tutmaya çalışmıştır. Baruch Spinoza, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant ve John Stuart Mill’in özgürlük düşünceleri ve felsefe kuramları, yaşadıkları dönemden günümüze siyasal düşünce alanında öncülük etmiştir.

20. Yüzyıla gelindiğinde özgürlük ve toplum birçok yeni anlam kazanmaya başlamıştır. Geçmişte ölüm özgürlüğü ve yeme-içme özgürlüğü olarak karşılık bulan özgürlük, 20. Yüzyıl ile birlikte düşünce özgürlüğü, siyasal özgürlük ve ekonomik özgürlük gibi birçok farklı anlamda kullanılmaya başlamıştır. Ortaya çıkan düşünce akımları özgürlüğü literatürlerine eklemiştir. Liberalizm ve Varoluşçuluk akımları ortaya çıktıkları zaman insan ve özgürlük çerçevesinde düşüncelerini şekillendirmiştir. 20. Yüzyılın birçok düşünürü dönemin şartlarına göre özgürlüğü ve toplum düşüncesini aktarmış ve tartışmıştır. Varoluşçuluk akımının da önemli isimlerinden biri olan Jean Paul Sartre, insanın varlığı ve özgürlüğü üzerine fikirleri felsefe sisteminde yer bulmuştur. Negatif ve Pozitif özgürlük tanımlarıyla Isaiah

Berlin, dönemin düşünce insanları ve sonrasında gelecek insanlar için ışık tutmuştur. Liberal düşünür olarak adlandırılan Friedrich August Hayek, özgürlüğü felsefesinin temeline oturarak 20. Yüzyıl siyasal düşüncesine katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük Ve Toplum, Baruch Spinoza, Jean-Jacques Rousseau, Varoluşçuluk Ve Liberalizmde Özgürlük, Friedrich August Von Hayek

ABSTRACT

Karaharman, Muhammad Mujahid," Development Of Modern Political Thought In The Context Of The Relationship Between Freedom And Society " Master's Thesis, Kırıkkale, 2021.

The aim of this study was to examine the development of the concepts of freedom and society from the past to the present, the relationship of the two concepts and the historical adventure of political thought accompanied by these concepts within the framework of important thinkers.

The concept of freedom has followed a parallel path with human history. Freedom has been a problem in almost every part of human life. From the first age to the present day, the application of freedom and its relationship with society are constantly changing. In the case of nature, various obstacles have emerged in front of the ability of a person who is said to be free to live his freedom along with his transition to public life. Philosophers who gained a great place in the thought structures of people with their ideas in the first, middle and Janissary periods expressed their ideas about what freedom should be like in their periods.

Technological developments and people's interest in science combined with the transition to the Modern era have increased their fondness for changing political systems and their own freedoms much more than in the past. During this period, when repressive administrations were involved, many thinkers appeared and tried to shed light on people's problems. The ideas of freedom and philosophical theories of Baruch Spinoza, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant and John Stuart Mill have pioneered the field of political thought from their time to the present.

20. By the century, freedom and society began to take on many new meanings. Freedom, which in the past corresponded to freedom of death and freedom of eating and drinking, 20. With the century, freedom of thought, political freedom and economic freedom began to be used in many different senses. The resulting currents of thought have added freedom to their literature. The currents of liberalism and existentialism shaped their thoughts within the framework of Man and freedom when they emerged. 20. Many thinkers of the century conveyed and discussed freedom and the idea of society according to the conditions of the period. Jean Paul Sartre, one of the most important figures in the existentialist movement, found his ideas on the

existence and freedom of man in the system of philosophy. With his negative and positive definitions of freedom, Isaiah Berlin has shed light on the thought people of the era and the people who will come after it. Friedrich August Hayek, called the Liberal thinker, established freedom at the foundation of his philosophy in the 20th century. He contributed to Century political thought.

Keywords: Freedom And Society, Baruch Spinoza, Jean-Jacques Rousseau, Existentialism and Freedom in Liberalism, Friedrich August Von Hayek

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZGÜRLÜK VE TOPLUM DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL SERÜVENİ

1. Özgürlük Nedir?.....	5
2. Özgürlük Kavramının Tarihçesi	7
2.1 İlkçağda Özgürlük	8
2.2 Ortaçağda Özgürlük	12
2.3 Yeniçağda Özgürlük	16
3. Toplum Nedir?.....	20
4. Özgür Toplum.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN DÖNEMDE ÖZGÜRLÜK VE TOPLUM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ÖNEMLİ DÜŞÜNÜRLER

1. Baruch Spinoza'nın Özgürlük Anlayışı	26
1.1 Spinoza'nın Hayatı	26
1.2 Tanrı Ve Özgürlük Anlayışı.....	27
1.3 Özgürlük Ve İnsan İlişkisi	29
2. Jean-Jacques Rousseau'nun Özgürlük Anlayışı	31
2.1 J.J. Rousseau'nun Hayatı	31
2.2 Doğa Durumu, İnsan Ve Özgürlük	33
2.3 Toplum Sözleşmesi Ve Özgürlük	35
3. Immanuel Kant'ın Özgürlük Anlayışı	37
3.1 Immanuel Kant'ın Hayatı	37
3.2 İyi İsteme Ve Ödev.....	38
3.3 Saf Aklın Eleştirisinde Özgürlük.....	40
3.4 Pratik Aklın Eleştirisinde Özgürlük.....	42
4. John Stuart Mill'in Özgürlük Anlayışı.....	44
4.1 John Stuart Mill'in Hayatı	44
4.2 Faydacılık Ve Özgürlük.....	46
4.3 Düşünce Özgürlüğü.....	48
4.4 Toplumun Birey Üzerindeki İktidarı.....	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. YÜZYILDA ÖZGÜRLÜK VE TOPLUM İLİŞKİSİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

1. Varoluşçuluk Ve Liberalizm Temelinde Özgürlük.....	53
1.1 Varoluşçuluk.....	53
1.1.1 Varoluş Ve Özgürlük.....	54
1.1.2 Varoluşçu Felsefede Başkası Kavramı.....	56
2.2 Liberalizm.....	57
2.2.1 Liberalizm Ve Özgürlük.....	59
2.2.2 Liberalizmde Birey Kavramı.....	61
2. 20. Yüzyıl Toplum Yapıları.....	63
2.1 Doğu Ve Batı Toplum yapısı.....	64
3. 20. Yüzyıl Düşünürlerinde Özgürlük.....	66
3.1 Jean Paul Sartre.....	67
3.1.1 Özgürlük Düşüncesi.....	68
3.1.2 Sorumluluk Kavramı.....	70
3.2 Isaiah Berlin.....	73
3.2.1 Negatif Özgürlük.....	74
3.2.2 Pozitif Özgürlük.....	76
3.3 Friedrich August Hayek.....	78
3.3.1 Özgürlük Anlayışı.....	79
3.3.2 Hayek'te Birey Kavramı.....	81

SONUÇ.....83

KAYNAKÇA.....88

GİRİŞ

Özgürlük problemi insanlık tarihi ile paralel bir yol izlemiştir. Geçmişten günümüze sürekli tartışma konusu olan özgürlük, gün geçtikçe insan hayatının en önemli sorunu haline gelmiştir. Tanımı birçok düşünürce göre farklılık gösterse de en temel özgürlük tanımı; bir insanın başka bir insana zarar vermeden dilediği şeyleri gerçekleştirmesidir. İnsanlar yaşamları boyunca sürekli başka insanlarla iletişim kurma gereği hissetmişlerdir. Bundan dolayı, insanların birbirlerinin hayatlarına müdahale etmeleri çok olağan bir durum olmuştur. Bir bakıma, bir insanın başka insanların hayatına müdahalesi özgürlüğüne müdahale olarak algılanmaktadır.

İnsanlar, doğaları gereği özgür olmak istemişlerdir. Bundan dolayı İlkçağlardan günümüze değin, sürekli bir özgürlük arayışı söz konusu olmuştur. Doğa durumundayken insan yalnız yaşadığı için özgürdür fakat bu özgürlük içinde ölüm özgürlüğünü de barındırmaktadır. İnsanlar doğa durumunda dilediği gibi yaşayabilmektedir. Fakat gün geçtikçe insanlar toplumlar halinde yaşamaya başlamış ve özgürlüklerinin ihlal edildiği sık rastlanan bir durum olmuştur. Bir insanın özgürlüğü, bir başka insanın özgürlüğünü kısıtladığı noktada son bulmaktadır. İnsanlık tarihi de birbirlerini özgürlüklerini kısıtlayan ve engelleyen insanların çatışmalarına tanıklık etmiştir. Fakat insan toplum olarak yaşamaya mecbur bir varlıktır. Çünkü insan yaşamını devam ettirebilmek için yine bir başka insana muhtaçtır. Dolayısıyla toplum olarak yaşamak insanın kendi isteği ile olan bir durum olmuştur.

Doğası gereği sosyal varlıklar olan insanlar, öncelikle küçük gruplar halinde yaşamaya başlamış ve daha sonra büyük devletleri oluşturmuştur. Toplumların oluşması ani gelişen bir durum değildir. İnsanlar birbirleriyle iletişim kurmaya başladıktan sonra aralarında çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Mülkiyet anlayışı ile birlikte, bir başkasının mülküne el koymak veya kendi mülkünü korumak için insan, şiddete başvurmuştur. Hayatlarını ve mallarını korumak için insanlar bir üst makama ihtiyaç duymuştur. Bu üst makam devlet makamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet, insanların kendilerini diğer insanlardan koruması ve düzeni sağlaması için oluşturduğu bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak küçük grupların oluşturdukları bu yapı daha sonra büyüyerek diğer devletlerle savaşarak veya iletişim kurarak birçok farklı kültür, din ve ırktan insanı buluşturacaktır.

Modern dönemlere gelindikçe özgürlük ve toplum anlayışlarında da ciddi boyutta farklılıklar ortaya çıkmıştır. Daha çok akıl ile hareket eden insan, felsefe tarihine iz bırakacak yapıtlar ortaya koymaya başlamıştır. İnsanlar özgürlük arayışlarını daha da derinleştirdikten sonra devletlerin ya da dinlerin oluşturduğu baskıcı ortamlara son vermek için çaba sarf etmiştir. Her dönemde birçok felsefe düşünürü yetişmiş ve özgürlük felsefesi için önemli katkılarda bulunmuştur. Bu düşünürler yaşadıkları dönemin etkisiyle o dönemin ya da geçmişin eksikliklerine birer çözüm bulmayı amaçlamışlardır. Her birinin insanlara miras bıraktığı fikirleri geçmişten günümüze ışık tutmuştur.

Felsefe için, düşünürler kadar önemli bir diğer unsurda felsefe akımları olmuştur. Birçok felsefe akımı, insanlığın en temel sorunlarından biri olan özgürlük ile ilgili fikirler üretmeye ve çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu akımlar birçok filozofa ve insanlığa yol göstermiştir.

Tezin birinci bölümünde üzerinde durulan konu “özgürlük ve toplum” kavramları olmuştur. Özgürlüğün ve toplumun ne olduğuna dair geçmişten günümüze kadar birçok düşünür üzerinden açıklamalar yapılmıştır. Özgürlük kavramının tarihçesi ve ilkçağlardan Yeniçağa kadar olan serüveni ele alınmıştır. Aynı zamanda İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağda önemli izler bırakan düşünürler çerçevesinde insanlığın özgürlük serüveni işlenmiştir. İlkçağ felsefesinde özgürlük için önem arz eden Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozoflar ile özgürlüğün önemi ve uygulanışı konusunda fikirler aktarılmaya çalışılmıştır. Ortaçağ’da fikirleriyle özgürlük düşüncesine öncülük eden, Aurelius Augustinus, Petrus Abelardus, Anselmus ve Thomas Aquinas öncülüğünde dönemin özgürlük felsefesi anlatılmıştır. Son olarak Niccolo Machiavelli, John Locke ve Thomas Hobbes ile Yeniçağ’ın özgürlük felsefesine dair bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda toplumun geçmişten günümüze nasıl değişime uğradığı ve dönemlerin toplumsal yapılarının nasıl olduğuna dair bilgilendirme yapılmıştır.

Modern dönem ile birlikte devlet olgusunda ve toplumsal hayatta ciddi boyutlarda değişimler söz konusu olmuştur. Birçok düşünür çerçevesinde modern dönem düşüncesinde aydınlanma ile birlikte özgürlük ve toplum kendini yenilemiştir. Siyasal bilimler, siyasi tarih, siyaset bilimi gibi birçok alanda adlarından sıkça söz ettiren düşünür modern dönem ile literatüre adım atmıştır. İlkçağlarda geçmişlerinde

örnek alacakları çok kaynak ve düşünür olmadığı için insanlar, özgürlük veya felsefe anlamında çok ileri gidememiştir. Fakat modern dönemde insanlar, geçmişte yazılarıyla ya da yaşantılarıyla insanlara örnek oluşturacak birçok düşünce insanı sayesinde bu iki alanda ciddi anlamda ilerleme göstermiştir. Bu dönemin düşünürleri de geçmişteki filozoflardan faydalanmıştır. Modern dönem ile birlikte, küreselleşme artış göstermiş ve toplumların birbirlerini tanınması çok daha kolay bir hal almıştır. Baskıcı devletlerin varlığı, insanları özgürlüklerini aramaya itmiştir. Yaşanan savaşlar, ekonomik sıkıntılar ve bunlara ek olarak devletlerin baskıcı tutumu büyük devrimin oluşmasına aracılık etmiştir. Devrim sonrasında toplumsal yapı ve insan ilişkileri artık eskisi gibi olmayacaktır.

İkinci bölümde modern dönem siyasal düşüncesine damga vurmuş bazı düşünürlerin özgürlük felsefesi işlenmiştir. Baruch Spinoza, Jean Jacques Rousseau, Immanuel Kant ve John Stuart Mill'in özgürlüğe bakış açıları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Fransız Devrimi'nin rehberi konumunda olan "Toplum Sözleşmesi" eseri ile Rousseau, özgürlük anlamında dikkat çeken bir düşünür olmuştur. Felsefe dünyasında önemli bir şahsiyet olan James Mill'in oğlu Stuart Mill'in de özgürlük için ortaya attığı fikirler geçmiş ve gelecek birçok düşünür için öncü niteliği taşımaktadır. Bahsi geçen düşünce insanların özgürlük, insan ve toplum açısından fikirleri modern dönem ve sonrası için önem arz etmektedir. İkinci bölümde de bu düşünürlerin felsefelerinde özgürlük, toplum ve insan anlayışlarına değinilmiştir.

Özgürlük ve insan ilişkisi için düşünürlerin yanı sıra felsefe akımları da büyük katkılar sağlamıştır. Her dönemde yaşanan sarsıntılı, buhran dolu olaylar sonucunda bunlara çözüm üretebilmek ve yeni fikirler ortaya koyabilmek adına birçok felsefe akımı çıkmıştır. Hemen her akım özgürlük ve insan üzerine fikirlerini beyan etmiştir. 20. Yüzyıl ile birlikte ortaya çıkan önemli bazı felsefe akımları da özellikle insan ve özgürlük üzerine uğraş vermiştir. Bunlardan Varoluşçuluk ve Liberalizm akımları dönemin düşünce yapısına ciddi anlamda katkı sağlamıştır. Aynı zamanda bu akımlar dönemlerinin düşünce insanlarına da yol göstermiş ve onlarında bu akımlar aracılığıyla fikirlerini geliştirmesine kolaylık sağlamıştır.

Üçüncü bölüm ile birlikte özgürlük ve insan üzerine ortaya çıkan akımlardan önemli olan Varoluşçuluk ve Liberalizm ele alınmıştır. Bu iki akım çerçevesinde

özgürlüğün 20. Yüzyılda nasıl şekillendiği aktarılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda modern dönem sonrasında ve 20. Yüzyılda toplum yapısı hakkında bilgilendirmeye yer verilmiştir. Küreselleşme ve teknoloji ile birlikte toplumlar arasındaki farklılıklar çok daha fazla göze batmaya başlamıştır. Özellikle Doğu ve Batı toplumları günümüzde dahi tartışılmaya ve karşılaştırılmaya devam edilmiştir. Bu bölümde iki toplumun benzer ve farklı yönleri, özgürlüğün uygulanış şekilleri bağlamında incelenmesi yer almaktadır. Son olarak, 20. Yüzyılda özgürlük için önem arz eden düşünürler ele alınmış ve fikirleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde birçok önemli düşünür olmasına karşın, tezde; Jean Paul Sartre, Isaiah Berlin ve Friedrich August Hayek'in özgürlük ve insan kavramlarına bakış açıları ele alınmıştır. Bu düşünürler çerçevesinde 20. Yüzyıl siyasal düşüncesinde özgürlüğün boyutu ve nasıl işlendiği aktarılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZGÜRLÜK VE TOPLUM DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL SERÜVENİ

Özgürlük sorunu insanlık tarihiyle paralel bir şekilde gelişmekte ve her geçen gün daha da büyümektedir. İnsanoğlu, ilk çağlardan modern döneme kadar sürekli bir özgürlük arayışı içinde olmuştur. Toplamlar tam anlamıyla oluşmadan önce, doğa durumunda insanların özgürlükleri ölüm özgürlüğünden yeme içme özgürlüğüne kadar birçok farklılıklar göstermektedir. İnsanlar toplumsallaşmaya başladıkları andan itibaren, yeni özgürlük arayışları ve tanımları ortaya çıkmaktadır. Her insan doğası gereği özgür olmayı istemekte ve bu uğurda çaba sarf etmektedir. Felsefe tarihinde yer etmiş düşünürlerin hemen hepsi bu konu üzerine fikirler geliştirmeye çalışmıştır. İlk orta ve modern çağlarda düşünürler, toplum yapılarına, inanç, kültür ve yaşayış biçimlerine göre özgürlüğe bakış açılarını geliştirmişlerdir. Günümüzde dahi tam anlamıyla karşılığı bulunmayan özgürlük kavramı, hemen her insan tarafından özgürlük nedir? Sorusuyla gündemi meşgul etmektedir.

1. Özgürlük Nedir?

Özgürlük sorunu, fikir dünyasına bir nebze de olsa katkı sağlamak isteyen bütün düşünce ve bilim insanları tarafından ele alınıp incelenen bir konu olmuştur. Direkt olarak özgürlük sorunu ile ilgilenmeseler bile, ele aldıkları veya inceledikleri alanlar bir şekilde özgürlük sorunu ile bağdaşmıştır. Sosyoloji, ahlak, antropoloji ve daha birçok alan ile ilgilenen bilim insanları ‘özgürlük nedir?’ sorusuna bir cevap bulmak için uğraşmışlardır. Özgürlük ile ilgili kesin bir sonuca varmak zor görünmektedir. Bunun en büyük sebebi ise neredeyse bütün filozofların bu konu hakkında fikir ortaya atmalarındır. Neticede özgürlük sorunu ile ilgili fikir birliği sağlanamamıştır

Özgürlük nedir? Sorusuna en basit yaklaşım sözlük anlamlarına bakmak olacaktır. Özgürlük bazı sözlük tanımlarına göre; özgür olma durumu, hürriyet ve serbestlik kavramları ile açıklanmaktadır.¹ Özgürlük konusunu ele alan bazı düşünürler, özgürlük yerine hürriyet kavramını kullanmaktan geri durmamışlardır. Nitekim

¹ Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s.635.

hürriyet ile özgürlük aynı anlamı taşımaktadır. Hürriyet; hür yaşamak, serbestlik, seçmek, özgürlük gibi anlamlar taşımaktadır.²

Bir diğer tanım olarak özgürlük kavramı, Arapça da hürriyet kelimesine karşılık gelmektedir. Aynı zamanda soylu olmak, azat edilmek, bağımsız olmak, temizlik, seçme özgürlüğü, köle veya esir olmamak, saf ve bağımsız anlamlarını da taşımaktadır.³ Özgürlük, bireyin şahsi kararlarını alması, aldığı bu kararlarında dilediği gibi, hiçbir engellemeye ve yönlendirmeye maruz kalmadan, bütün sorumluluğu ile baş edebilmesi olarak da tanımlanabilmektedir.⁴

Kişinin, başkalarının fikirleri etkisi altında kalmadan ve başka bireylerin emirleri değil de kendi iradesi ile sergilediği duygusal veya fiziksel davranışlar da özgürlüğün tanımı olarak ifade edilmektedir. Yani bireyin alternatifler arasında seçimini yapması ve yaptığı bu seçimlerin sonucuna katlanması özgürlüktür. Bunlardan yola çıkarak söylenebilir ki özgürlük, kimsenin etkisi veya himayesi altında olmama, istediği şeyleri hiçbir baskı altında kalmadan gerçekleştirme ve diğer bireylere zarar vermeden dilediği şeyleri yapmak olarak tanımlanmaktadır.⁵

İnsanların özgürlük anlayışları geçmişten günümüze çeşitli değişimler göstermiş ve göstermeye de devam etmektedir. Modern hayata geçiş ile birlikte insan hayatında büyük ölçüde değişimler meydana gelmiştir. Gerek kültürel gerekse çevresel değişimler insanların yeni hayat tarzları geliştirmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu değişimlerle beraber insanların özgürlük ve hakları ile ilgili taleplerinde de ciddi farklılıklar ortaya çıkmıştır. Günümüzde bireylerin hak ve özgürlük talepleri arasında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Günümüz dünyasında ciddi boyutta bir özgürlük krizi yaşandığı, dünyanın her bölgesinde ve hemen her kültüre sahip bireylerde görülmektedir. Modern dünyada bireyler güvenlik kaygısı yaşamaktadır. Bu durumun en önemli sebepleri savaşlar, ekonomik krizler, hızla yayılan salgın hastalıklar olmuştur ve bu yaşanan durumlar toplumlar üzerinde ciddi boyutta endişe ve huzursuzluğa sebep olmaktadır.⁶

² Ağakay, *age*, s.388.

³ Mustafa Çağrıncı, *Hürriyet*, DİA, XVIII, İstanbul, 1998, s.502.

⁴ Mustafa Acar-Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s.283.

⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s.667.

⁶ Sebetullah Tekin, *Modern Dünyanın Özgürlük Yanılsaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Kütahya, 2010, s.5.

2. Özgürlük Kavramının Tarihçesi

Özgürlük kavramının kökeni antik Yunan'a kadar gitmektedir. Özgürlük denildiği zaman akla ilk olarak antik Yunan medeniyeti gelmektedir. Bu dönemde site devletleri bulunmakta ve bu devletler demokrasinin bir ürünü olarak varlık göstermektedir. Antik Yunan döneminde vatandaşlar devlet yönetimine doğrudan etki edebilecek derecede katılmaktadırlar ancak yönetimde söz sahibi olan vatandaşlar, toplumun küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu devletlerde alt sınıf olarak görülen köleler ve köylüler, hayvanlar ile eş değerde tutulmakta veya bir eşya gibi görülmektedir.⁷ Dolayısıyla açık bir şekilde görülmektedir ki bu devletlerde demokrasi olarak bilinen yönetim aslında azınlık oligarşisi* olmuştur.⁸

Bu dönemin en önemli filozofları olarak görülen Aristo ve Platon kendi felsefelerinde sınırlanmamış özgürlüğe karşı çıkmışlardır. Bu düşünürlere göre insan devlete karşı bir hak iddia edemez. Bu noktada asıl önemli olan insanları mutlu ve zengin hissettirecek akıl sahibi idarecilerin insanları yönetmesidir. Neticede bu dönemlerde devletin insanların, giyim, yemek, aile bağları, eğitim vs. gibi haklarına dilediği gibi müdahale edebildiği görülmüştür. Bu insanların devlete karşı koymaları için ellerinde hiçbir hak yoktur ve birey bütün benliğiyle devlete ait bir eşya gibidir.⁹ Bakıldığı zaman asıl olarak antik Yunan'da özgür olmak köle olmama olarak anlaşılmakta, yani köle değilsen özgürsün anlayışının hakim olduğu görülmektedir.¹⁰ Özgürlüğün tarihçesine bakıldığında ilk akla gelen demokrasi ve özgürlüğün beşiği olan antik Yunan medeniyetinin aslında yalnızca belli bir azınlığa özgürlük tanıdığı ve köleliğin baş gösterdiği bir toplum olduğu görülmektedir.

⁷ Kemal Göz, *İslam'da Ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler*, Aysu Yayınları, İstanbul, 2006, s.15.

* Oligarşi, bir grubun veya birden fazla insanın yönetimi elinde bulundurması olarak bilinmektedir. Azınlık oligarşisi, bir grubun yönetimde söz sahibi olması durumudur. Herhangi bir azınlığın hüküm sürdüğü yerde, oligarşiden söz edilmektedir. (Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler Ve Yönetimler*, Beta yayıncılık, İstanbul, 2016, s.50.

⁸ Timuçin Afşar, *Düşünce Tarihi*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992, s.84.

⁹ Serhat Altınkök, *Anayasa Ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Bireysel Başvuru Açısından Özgürlük Ve Güvenlik Hakkı*, Doktora Tezi, Ankara, 2014, s.81-82.

¹⁰ Burhan Kuzu, *Ülkemizde Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği*, Filiz Yayınları, İstanbul, 1997, s.19.

2.1 İlkçağda Özgürlük

Özgürlük kavramının tarihçesini anlattığımız bölümde de değindiğimiz gibi, özgürlük ilk çağlarda antik Yunan medeniyetinin öncülüğü ile yayılım göstermiştir. Aslında bakıldığı zaman Antik Yunan devletlerinde özgürlüğün devletin yönetiminde söz sahibi olan azınlık bir grup için geçerli olduğu görülmektedir. Devlet toplumun geri kalan kısmı yani köylü ve köleler için şefkatli yanını değil daha çok zorlayıcı yanını kullanmıştır. Alt sınıfın bütün eylemleri devlet kontrolünde ve devletin istediği şekilde olmak zorundadır. Bu dönemde söz sahibi olan çoğunluk yalnızca kendi oluşturdukları yasalara uymaktadırlar. Bu yasalar, bireylerin bütün eylem ve davranışlarını yönlendirmekte, sınırlamakta ve düzenlemektedir.¹¹ Antik Yunan devletinde bireylerin özgürlüğü stoizm* felsefesi içinde yer almaktadır. Yani kişi özgürlüğünü bu felsefenin içinde bulmak mümkündür.¹²

Antik Yunan medeniyetinde çeşitli işkence türleri uygulanmaktaydı ki bunlardan biri de kırbaçlamaydı. O dönem devlet adamlığı da yapan solon*, işkenceyi yasaklamış ve bu kişi özgürlüğü için büyük bir adım olmuştur. Bununla birlikte bireyin fiziki özgürlüğü dokunulmaz olacak ve korunacaktır. Bu dönemde demokrasi, yasalara boyun eğme ve teslimiyet olarak algılanmaktadır.¹³

Antik Yunan medeniyetinde olduğu gibi Roma'da da işkence, baskı ve sert bir yönetim tarzı bulunmaktadır. Roma'da işlenen suçlar kamu ve özel suçlar olarak ayrılmaktadır. Köle statüsünde bulunan bir kişi özel bir suç ile yargılanırken, ifadesini öğrenme gereği bile duyulmamaktadır. Roma'da işkence yasaktır fakat bu

¹¹ Altınkök, *age*, s.82.

* Stoizm felsefesine göre devletin üstünde bir yasa ve bir us vardır. Bu düşünce, devleti bütün değerlerin üstünde gören Yunan düşüncesinden farklıdır. Stoizm felsefesine göre bireyler doğduğu andan itibaren özgürdür ve devlet haricinde bir manevi değer vardır. Bu felsefe insanlar arasında kardeşlik ve eşitlik gibi düşünceleri savunup aynı zamanda bu düşünceleri yaymak için uğraş verdiği için, insan hakları öğretisinin bilinen en temel ve en eski kaynakları olarak kabul görmektedir. Stoizm felsefesi her ne kadar kişisel haklar öğretisini savunsa da bu dönemde devletlerin sınır konulamayan hakları sebebiyle bahsedilen kişisel hakların hayata geçmesi imkansız olarak kalmıştır. (Tekin Akıllıoğlu, *Temel Hakların Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi 44(1-2), Ankara, 1989, s. 164- Bahri Savcı, *İnsan Hakları (Kanunilik Yoluyla Korunması)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s.16.)

¹² Murat Sarıca, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, Beta Yayınları, Ankara, 1992, s.31.

* M.Ö 7. Yüzyıl sonu ile M.Ö 6. Yüzyıl başlarında yaşam sürdüğü ön görülen Solon, yaşadığı dönemde Atinada patlak veren ekonomik ve siyasi sorunlar çözüm getirebilmesi için Atinalılar tarafından tam yetkiyle donatılmış ve arkhon seçilmiştir. Göreve geldiği zaman çok etkili olamasa da, ortaya koyduğu yasa ve reformlar ondan sonra gelen yüzyıllarda çok etkili olmuştur. (Esengül Akıncı Öztürk, *Solon Ve Tarafsızlık Karşıtı Yasası*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 30, Denizli, Ocak 2018, s.1. 90-96

¹³ Kuzu, *age*, s.19.

durum köleler için aynı şekilde ilerlememiştir. Bir köle tanıklık yapacak veya ifadesi doğrulanacak ise onu işkence yoluyla yapmakta bir sakınca bulunmamaktadır. Roma'da yalnız Roma milleti için değil, diğer bütün özgür insanlara işkence yapmak, kişi özgürlüğünü ihlal etmek yasaktır. Fakat Roma'da işlenen suç devlete karşı yapılmışsa suçu işleyen kişilere işkence yapmakta herhangi bir sakınca ve engel bulunmamaktadır.¹⁴ Antik Yunan döneminde, kölelik sistemine karşı gelen ve herkesin eşit olduğu düşüncesini savunan bir grup bulunmakta ve bunlar sofistler olarak adlandırılmaktadır. Sofistler Antik Yunan döneminde yeni bir fikir arayışına girmiş ve özgürlükçü, eşitlikçi bir anlayışı desteklemişlerdir. Eşitlikçi ve özgür bir toplum oluşturmak için çaba sarf etmişlerdir. Sofist ismi Antik Yunan'da bilgili ya da öğretmen olarak karşılık görmektedir. Onlara göre, bilgi öğrenilebilir ve aynı zamanda bilgi öğretilbildiği için kişinin doğumundan kazandığı bir şey değildir. Sofistlere göre insanlar arasında zengin veya köle ayrımı olmamalıdır ve insanlar doğaları gereği eşit haklara sahiptir. Tarihte demokrasiyi savunanların ilk olarak sofistler olduğu düşünülebilir.¹⁵

Sofistler uygulanan adalet düzeninin yalnızca güçlü ve zenginlerin değil köle ve güçsüz olanlar için de geçerli olması gerektiği fikrindedirler. Sofist olarak adlandırılan Antiphon*, insanların doğuştan itibaren doğaları gereği eşit olduğunu savunmuş ve yine insanları zengin, güçlü ya da güçsüz olarak adlandırmanın yanlış olduğunu savunmuştur. Sofistler aynı zamanda siyaset içinde de mantık ile bilgi için çalışmalar yapmışlardır. Onlara göre her bireyin fikir yapısı farklıdır bu nedenle yasalar toplum içerisinde karışıklığa sebep olabilmektedir. Bu yüzden sofistler, toplum için kanun yaparken, toplum kurallarını değil de, doğanın kendi koyduğu yasaları önemsemek gerektiğini savunmuşlardır. Herkesin doğa kanunlarına göre eşit olduğunu savunan sofistler, kölelik için de itiraz etmişlerdir. Onlara göre insanların koyduğu kanunlar, doğa gereği eşit olan insanların eşitliklerini bozup köleliğe sebep olmuş ve bu durum dünya üzerinde yaşanan adaletsizliğin zeminini oluşturmuştur. Sofistlere göre, dünya üzerinde eşitlik, adalet, hürriyet konusunda bütün insanlar arasında kesin bir eşitlik vardır. Aslında zengin, fakir, güçlü ve güçsüz ayrımı

¹⁴ Altınkök, *age*, s.83.

¹⁵ Mehmet Şavlut, *Jean Jacques Rousseau Felsefesinde Adalet, Özgürlük ve Eşitlik Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İğdir, 2018, s.14.

* M.Ö 5. Yüzyılda Atina'da yaşadığı düşünülen Antiphon, dönemin sofist düşünürlerden biri olarak adlandırılmaktadır. Hakikat Üzerine, Uyum Üzerine, Devlet Üzerine ve Acıdan Kurtulma Sanatı gibi eserleri bulunmaktadır. (Hilal Tarım, *Sofistlerde Hak Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2010, s.79.)

yapmadan uygulanan adalet kişi özgürlüğü için çok önemli bir yaklaşım olabilecektir. Kölelik düzenine ciddi anlamda eleştiriler yönlendiren sofistler, özgürlük ve aynı zamanda eşitlik konusunda da çok duyarlı olduklarını gözler önüne sermişlerdir.¹⁶

Yunan felsefesi denildiği zaman akla ilk gelen düşünürlerden olan Sokrates, M.Ö 469-399 yılları arasında yaşamıştır. Sokrates'e göre insan yalnız olarak düşünülemez ve bu yüzden de içinde bulunduğu toplum ile birlikte düşünülmelidir. İnsanın yaşamını sürdürdüğü toplum, eşitlikçi, adaletli ve özgürlükçü bir toplum olmak zorundadır. Sokrates'e göre bütün bilgiler insanda vardır ve insan içinde bulunan bilgileri düşünüp tartarak toplumun önüne çıkmalıdır. O'na göre adaleti getirecek yegâne şey, toplum sistemine ve hukukun koyduğu kurallara uyulmasıdır.¹⁷ Yasalara kesin bir şekilde bağlı olmak hem toplum düzenini hem de bireylerin mutluluğunu sağlayacaktır. Sokrates, halkı kanunlara uyan ve bağlı olan bir devletin hem savaşta gücünü, hem de toplumun içindeki mutluluğunu koruyacağını ifade etmektedir¹⁸

Sokrates'in öğrencisi olan ve M.Ö 428-347 yılları süresince yaşamını sürdüren Platon da Antik Yunan felsefesine ciddi anlamda yön veren bir düşündürdür. O'nun fikirleri özgürlük, adalet, ahlak ve erdem konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Platon'un bu gibi soyut konulara ağırlık vermesinin sebebi, toplumda oluşan kötü gidişat ve ahlak anlamında yaşanan çöküntüdür. Platon bu sebepten dolayı fikirlerinin merkezine insanı oturtmuş ve insanın dertleri ile ilgilenmiştir.¹⁹ Platon, "Devlet" isimli önemli eserlerinde ideal olan devlet modelinden ve devlet yöneticilerinden bahsetmiştir. O'na göre devlet üç kısımdan oluşmaktadır ve bunlar; yöneticiler, askerler ve üreticilerdir. Bu üç grup birbirleri arasında uyumlu ve düzenli olmak zorundadır. Devlet yöneticilerinin görevi halkı mutlu etmek olmalıdır. Platon'a göre devlet yöneticileri iyilik yapabilmek için istekli kişiler olmalıdırlar.²⁰

Platon'a göre koruyucular yani savaşçılar devleti oluşturan kısımlardan bir diğeri olmuştur. Savaşçılar sınıfının varlık sebebi, dünya üzerinde savaş durumunun ortaya çıkma ihtimali olarak belirtilmiştir. Savaş durumunun ortaya çıkma sebebi ise; toplumların büyümesi ile birlikte ihtiyaçların giderilebilmesi için mevcut toprakların

¹⁶ Şavlut, *age*, s.15.

¹⁷ Aristoteles, *Politika*, Çev: Ersin Uysal, Dergah Yayınevi, İstanbul, 2010, s.91.

¹⁸ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, V Yayınları, Ankara, 1989, s.130.

¹⁹ Ahmet Cevizci, *Orta Çağ Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 54.

²⁰ Ağaoğulları, *age*, s.134.

yetersiz kalması ve devletlerin genişlemeye mecbur kalması olarak belirtilmiştir. Diğer toplumlarda aynı durumu yaşadığı için savaş durumu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle toplumu korumak için askerlere yani savaşçılara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu savaşçılar sınıfı, devleti yalnızca dışarıdan gelen tehlikelere değil, aynı zamanda toplum düzenini de sağlamakla ve devlet içerisinde oluşabilecek kaos ve kargaşaları da kontrol altına almak için görevlendirilmiştir.²¹

Platon'a göre devleti oluşturan üçlü sınıfsal yapının en alt kısmında üreticiler bulunmaktadır. Üreticilerin askerlik yapma hakları yoktur. Hiçbir siyasi hakları da bulunmamaktadır. Bu sınıf yalnızca toplumun maddi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapmakla sorumlu tutulmaktadır. Toplumun bütün üreticiler grubu bu sınıf içinde yer almaktadır. Bahsi geçen bu sınıf sadece ücret karşılığı iş gören işçiler değil çiftçiler, köylüler, tüccarlar, esnaf grubu ve sanayiciler de bu sınıfın içinde sayılmaktadır. Yani bu sınıf, para kazanıp vergi ödeyen kesimdir.²² Platon'a göre bu sınıfın karşıladığı ihtiyaçlar birincil derecede önemli ihtiyaçlar değildir. Dolayısıyla bu sınıfa mensup insanlar, devlet işlerinde çok önemli bir konumda değildir ve yalnızca ticaret alanında işlevleri bulunmaktadır. Üreticiler sınıfı, Platon'un hiyerarşik sıralamasında devlet idaresine en yabancı ve uzak sınıf olarak bilinmektedir.²³

Antik Yunan felsefesi için bir diğer önemli düşünür de Aristoteles'tir. M.Ö 385-323 yılları arasında yaşayan Aristoteles, Platon ile birlikte dönemin felsefe düşünce akımının öncülüğünü yapmıştır. Aristo olarak da anılan düşünür, Sokrates ve Platon gibi özgürlük, eşitlik ve adalet gibi fikirleri benimsemiştir.²⁴ Aristo'yu Platon'dan ayıran bir özellik vardır, O'na göre tüm toplumları kapsayacak ortak bir devlet sistemi bulunmamaktadır. Her toplumun değerleri farklılık göstereceği için ve aynı şekilde bütün toplumların koşulları aynı olmayacağı için her toplum kendine uygun devlet sistemini oluşturmalıdır.²⁵

Aristoteles, toplumun devlet yönetimine tam anlamıyla katılması gerektiğini savunmuştur. Bu durumu demokrasinin vazgeçilmez maddesi olarak nitelendirmiştir.

²¹ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi 2(Sofistlerden Platon'a)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 408.

²² Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi 2(Sofistlerden Platon'a)*, s.409.

²³ Ahmet Kayalı, *Platon'un Toplumsal Sınıfları Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2019, s.37.

²⁴ Şavlut, *age*, s.24.

²⁵ Aristoteles, *Politika*, s.92.

Aristo, adalet için eşitlik olmalıdır ve bu eşitlik toplumun isteğinin en yukarda tutulması gerektiğini savunmuş ama bu durumun insanların keyfi davranacakları anlamı taşımadığını ve insanların şahsi özgürlüklerinin bir sınırının olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre halkın yararına olacak özgürlük, eşitlik bu şekilde sağlanacaktır. Aristo'ya göre, eğer bir eşitlik uygulanıyor ve adaletsiz bir şekilde dağılım yapılıyor ise bu durum toplum içinde bir karışıklığa sebep olacaktır. Bir yerde fazla zenginlik varsa aynı yerde aynı şekilde ciddi bir fakirlik olacak ve toplum büyük bir düzensizlik, kargaşa yaşayacaktır. Aristoteles, orta sınıfın toplum düzeni için ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır.²⁶

2.2 Orta Çağda Özgürlük

Orta Çağ, 5. yy ile 15.yy arasını kapsayan dönem olarak ifade edilmektedir. Antik ve Yeni Çağ arasında kalan dönemdeki özgürlük felsefesi, Orta Çağ dönemini kapsamaktadır.²⁷

Orta Çağ filozofları genel olarak İlk Çağ özgürlük felsefesi filozofları olan Platon, Aristoteles ve Sokrates'in düşüncelerinden ilham alarak, toplumun mutluluğa ulaşması için kendi fikirleri ile karıştırıp Orta Çağ'a ait bir felsefe geliştirmişlerdir. Bu dönemin düşünürleri, İlk Çağ felsefesinin ahlak, erdem ve siyasi sıkıntıları çözüme kavuşturabilmek adına ortaya atılan fikirlerini, birer öncü olarak kullanmıştır. Bu dönemde siyasi hükümdarlık yalnızca bir araç niteliğindedir. Adalet, toplum için iyi bir hayat sürme, özgürlük veya tanrı gibi ulu amaçlar için bir araç olarak kabul edilmektedir.²⁸

Orta Çağ döneminde dinin hakimiyeti söz konusu olmuştur. Bundan dolayı insanların, mutlu ve ahlaklı birer hayat yaşaması için şahsi eylemlerini kontrol etmeleri ve yaratıcının emirleri ile yasaklarına uyması gerekmektedir. Orta Çağ felsefesindeki eşitlik ve özgürlük anlayışı bu mantıkla yürütülmektedir. Bu dönemdeki düşünce akımları genel olarak İlk çağ fikirlerinden esinlenmiştir.²⁹

²⁶ Aristoteles, *Etik*, Çev: Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s. 1004.

²⁷ Elif Akgün, *Orta Çağ'da Özgürlük Arayışı*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013, C.5, S.8, s. 13

²⁸ Ruhi Bayrak, *Özgürlük Hareketleri Ve Anayasalar Türklerde Töre Hukuku*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2020, s.21.

²⁹ Ömer Osmanoğlu, *Orta Çağ Siyaset Felsefesinde Adalet*, Marmara Üniversitesi, 2011, s. 9.

Orta Çağ özgürlük düşüncesinin en temel düşünürü ve şekillendiricisi, Aurelius Augustinus olarak bilinmektedir. Augustinus 354-430 yılları arasında yaşamını sürdürmüş ve aziz olarak da bilinen bir Orta Çağ filozofudur. Aynı zamanda Yunan özgürlük fikrinin Orta Çağ'daki temsilcisidir.³⁰ Kendisi İlk Çağ filozoflarından olan Platon'un özgürlük düşüncesinden etkilenmiş ve bunları eserlerinde de ortaya koymuştur. O'na göre insanlar için hakiki özgürlük, yaratıcıya itaat edip ona bağlanmak ile olacaktır.³¹

Birçok düşünür tarafından Orta Çağ felsefesinin Augustinus ile başladığı fikri ortaya atılmaktadır. Bu durumun nedeni ise Augustinus'un bu dönemin özgürlük anlamında fikirlerinin temelini hazırlamış olmasıdır. Platon bireyin hedeflerine erişebilmesi için uzun bir sürece ihtiyacı olduğunu dile getirmektedir. Platon'dan esinlenen Augustinus'a göre bu uzun sürenin özgürlük felsefesinde ki karşılığı dini bir anlam taşımaktadır.³² Augustinus'a göre bireyin mutluluk ve huzura olan hasretini hiçbir devlet veya devlet yöneticisi gideremez. İnsan gerçek bir mutluluk istiyorsa yaratıcıya inanıp, güvenecek ve onun izinden gidecektir.³³

Orta Çağ özgürlük felsefesi hakkında fikirleri olan düşünürlere baktığımız zaman Petrus Abelardus ismini de sık sık görmekteyiz. Kendisi 1079 tarihinde Fransa'da dünyaya gelmiştir. Bu düşünür ahlak hakkında yazılar yazmış ve aynı zamanda bir tanrı bilimcidir. Karşılaştığı birçok sorunu çözmek için diyalektik yoluna başvurmuştur. Ona göre bireyin davranışları ahlak açısından iyi ya da kötü değildir. Bu davranışların ahlaki boyutunu belirleyen husus, ilahi kanunlara ne denli uygun oluşudur. İnsan davranışları yalnız başına yeterli olmayacaktır, bunun için de ahlaki değerler ile yargılanmalıdır.³⁴

Bireyin davranışı bir başına bakıldığında ne iyi ne de kötü olarak düşünülmemelidir. Eğer davranış niyetinin değişkenliği iyi ise o davranış iyidir, kötü ise kötüdür. Dolayısıyla bir davranışın asıl belirleyeni istek ve niyettir. Bu düşüncesi ile Augustinus'a benzerliği ile dikkat çekmektedir. Eğer yaratıcının emirlerine uyulursa o davranış ahlaklı bir davranış olacak ve toplumda olumlu olarak karşılanacaktır. Abelardus, bireyin asıl amacı tanrının vereceği adil bir karar ile öbür dünyada

³⁰ Şavlut, *age*, s.33

³¹ Bayrak, *age*, s.21.

³² Aurelius Augustin, *Political Writing*, Çev: Indianapolis Hackett Publishing Company, s.18.

³³ Betül Çotuksöken, *Orta Çağ Yazıları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993, s.73.

³⁴ Şavlu, *age*, s.37.

mutluluğa ulaşmak olduğudur demiştir. Yani Abelardus, insanın diğer insanların kölesi olmak yerine yalnızca yaratıcının kölesi olduğu takdirde mutluluğa ulaşacağını dile getirmektedir.³⁵

İnsan bu dünyada bulacağı geçici mutluluk yerine, öteki dünyada bulacağı mutluluk için çaba sarf etmelidir. Bu mutluluk ise yaratıcının vereceği doğru kara ile olur. Abelardus, bireyin kurtuluşa gereksinim duyduğunu ve bununda en iyi yaratıcı tarafından gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. İnsan kurtuluşa ulaşmak istiyorsa, yaratıcının buyruklarına itaat etmeli ve kendi aklı ile yaratıcının aklını birbirine bağlamalıdır. Aklını kullanan insan iyi ve kötüyü ayırabilir. Bu dünyadaki asıl hedef, İncil'in emrettiği gibi yaratıcının adilliğine uyan bir hayat sürmektir. En üstün mutluluğa ve iyiye, erdem sahibi olarak ulaşılabilir. Bireyin sergilediği bütün davranışlarda erdemden söz etmek mümkündür. Abelardus, erdemi tanımlarken; şahsi iradesini, yaratıcının emirlerine bağlayan ve onun isteklerini yapan kimselerde bulunduğunu ifade etmiştir. İnsan ancak bu tutumu sergilerse ebedi mutluluk ve iyilik sahibi olacaktır.³⁶

Orta Çağ için bir önemli düşünür de Anselmus olarak bilinmektedir. İnançın en üst gizlerini us ile temellendirmek için çaba sarf etmiştir. Orta Çağ felsefesini ve kör inançlarını akıl ile temellendirmiştir. Mevcut olan her şeye bakıldığı zaman kesin bir varlığın olduğundan söz edilebilmektedir. Yani var olan bütün varlıklar bize yaratıcının olduğunu göstermektedir. Anselmus, yaratıcının var olduğunu dile getirmiş ve döneminde tanınmışlığı artarak ün kazanmıştır. Ona göre yaratıcı en yetkili varlıktır, eğer aksi iddia edilirse bu tanım etkisini yitirir ve yaratıcı eksik bir varlık olur. Oysa ki yaratıcı vardır ve var olması gerekir. Anselmus Mesih'in gelişini dahi açıklamaya çalışmıştır. Dönemindeki filozoflara benzer şekilde insanları, Hıristiyanlığın inançları içerisinde ele alır fakat akıl ile temellendirmeye çalışmakta ve görüşü anlamak için bunu yapmanın zorunlu olduğunu dile getirmektedir. Anselmus bu düşünceleri nedeni ile dönemin toplumundan tepkiler görmüştür. Yine de onun fikirleri din ile akli bağdaştırma konusunda önemli bir yer tutmuştur.³⁷

³⁵ Hasan Aydın, *Aquinas'da Nedensellik Sorunu*, 19 Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S.27, 2019, s.10.

³⁶ Önder Bilgin, *Petrus Abaelardus Skolastiği : Sic et Non*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.9, S.2, 2019, s.3.

³⁷ Nurten Gökcalp, *Thomas Aquinas ve İrade*, Felsefe Dünyası, 2001/2, sayı 34, s. 27.

Orta Çağ felsefesinde bir başka önemli düşünür olan Thomas Aquinas*, skolâstik düşüncenin en önemli düşünürü olarak adlandırılır. Ona göre akıl ile istek insan zihninin vazgeçilmez iki önemli unsurudur. Bu iki alanda insana farklı bir şeyler öğretmektedir. Akıl insan bedeninin şekillendiricisi olan ruhun kudretine sahiptir. Bireyin bilme kudretidir ve yine sadece insana aittir. Diğer bilme gücü ise irade yani istemdir ve yine bu da insana özel bir durumdur. Birey akıl kabiliyeti ile istediği bir seçimde bulunabilmektedir.³⁸

Thomas'ın düşüncesine göre, akıl yalnızca insanın inancı ile alakalı konuları idrak edebilmeyi sağlamıştır. Aydınlanma konusunda öyle bir nokta vardır ki, eğer insan bu noktaya ulaşırsa inancın en uç kısımlarını anlayabilir fakat bu noktaya ulaşmak mümkün değildir. Ona göre insan için akıl ve irade en temel iki unsurdur. Birey iradesini dilediği gibi kullanma noktasında özgürdür ve bu durumda ahlaktan bahsetmek olası bir şeydir. Bunun nedeni ise, birey eylemlerini özgür seçimleri sonucunda gerçekleştirmiştir. Thomas'a göre akıl yolu ile alınan düşünce ve kararlar iyi olacaktır ve bu kararlar da iyi olarak kabul edilmektedir. İnsanlar toplum halinde yaşadıkları için devlete mecbur olarak yaşamaktadır. Devlet öğretisi neticesinde yaratıcıya yaklaşarak, ebedi mutluluğun kapılarını açacaktır. Orta Çağ dönemi özgürlüğün ve inancın birçok farklı unsur gölgesinde değerlendirildiği bir dönem olarak adlandırılabilir. Bu dönemde felsefe, genel olarak akıllı bir temel oluşturmaya ve mantıksal bir yol çizerek insanlara aktarılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde özgürlük, kilisenin kör inançlarının koyduğu sınırlar içinde görülmektedir. Birçok düşünür özgürlüğü, bireyin şahsi iradesi olarak ele alırken, bazı düşünürler ise özgürlüğe değinmemiştir. Orta Çağ dönemi, insanların fikirlerini özgürce ifade edemedikleri bir dönem olarak kayıtlara geçmektedir. Toplumsal sınıflar, insanları belli sınırlar içerisinde ele alma ve felsefi düşünceleri ifade ederken kilisenin etkileri görülmektedir.³⁹

* 1225 ile 1274 yılları arasında yaşam süren Aquinolu Thomas, skolastik düşüncenin en önemli temsilcilerinden biri olarak bilinmektedir. (Caner Çiçekdağı, *Aristoteles, İbn Sina Ve Thomas Aquinas'ın "Peri Hermeneias"ları("Yorum Üzerine"leri): Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015, s.94.)

³⁸ Gökalp, *age*, s.27.

³⁹ Name Er, *Jean Jacques Rousseau Ve John Stuart Mill'de Özgürlük Problemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s.33-34.

2.3 Yeniçağda Özgürlük

Orta Çağ da hüküm süren karmaşık yapı ve merkezi sistemin zayıflığı Rönesans* ile birlikte çok daha karmaşık bir düzen olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar bu dönemde kendini sorgulamaya, evren hakkında sorular sormaya başlamıştır. Bunun neticesinde insan, insan olduğunun bilincine varmaya başlamıştır. Bilimsel gelişmeler ile birlikte insanların dünyadaki yeri ve yaşayış tarzı bir değer olarak önemli bir konuma gelmiştir.⁴⁰

17. yüzyıl ile beraber bilimsel gelişmeler, farklı kültürlerin öğrenilmesi, Kutsal kitaplar ve eserler Avrupa'da düşünce yapılarına yön vermiştir. İlk ve Orta Çağ hakkındaki yazımızda da belirttiğimiz gibi, bu dönemlerde daha çok yaratıcı odaklı bir düşünce anlayışı mevcuttur fakat Yeni Çağ ile beraber iktidarın kilidir yaratıcıya değil, topluma verilmiştir. Bu köklü değişim ile beraber ciddi bir devrim ve dönüşüm söz konusu olmuştur. Daha çok bilim ve akıl ile hareket edilmiş, bu iki unsur temelinde toplumsal hayat şekillendirilmiştir. Dinin ve inanç hayatının belirleyici bir madde olmaktan çıkartılması ile beraber büyük kültürel inkılap meydana çıkmıştır. Ortaya çıkan bu inkılap Rönesans düşüncesi ismi ile dünyaya servis edilmiştir. Yaşanan coğrafi keşifler ve ciddi boyutta büyüyen ticaret ile birlikte oluşan sermaye birikimi, daha sonrasında yaşanan sanayi devrimi, üretim alanındaki yöntemlerin hızla gelişmesi, insanların üretime bağlı bir yaşam standardı oluşturmasına zemin hazırlamıştır. Yaşanan bu değişimler ile beraber toplumdaki idarecilerin özgürlük, adalet ve eşitlik anlayışlarına yeni bir boyut kazandırmaları, çağdaş bir yaşamın kazanç ve kayıplarını bir süzgeçten geçirmelerine sebep olmuştur.⁴¹

Yeni Çağ dönemi ve düşünürleri, dini bilgilerden daha farklı olarak akılcı yol ile akli ön plana çıkararak ve akli bilgiye kıymet veren bir çağ olarak kayıtlara geçmiştir. Bu anlayış nedeni ile bu dönemde kiliseye karşı birçok tepki ortaya çıkmıştır. Orta Çağ'da doğayı anlamaya çalışmak veya doğanın sırlarını bilmek, öğrenmek yasaktı fakat Yeniçağ ile birlikte bu durum tersine dönmüş, doğayı anlama eğilimi gösterilmiştir. Rönesans'ın temelini oluşturanda budur. Yeni coğrafi keşifler,

* 14-15 ve 16. Yüzyıllarda ortaya çıkıp, ortaçağdan modern dönemlere geçişe bir vasıta olan ve aynı zamanda kültürel ve ya entelektüel anlamda klasik kültüre dönük ilginin hareketlenmesiyle ayırt edilen tarihsel bir dönem. (Ahmet cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, s.1618.)

⁴⁰ Er, *age*, s.34.

⁴¹ M.Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.172.

yeni medeniyetlerin keşfi ve sömürülen birçok toprak aslında insanlara yeni bir çağın gelişinin haberini vermiştir. Bu yaşanan olaylar neticesinde Orta Çağ düşüncesi büyük bir sarsıntı geçirmeye başlamıştır.⁴²

Yeni Çağ felsefesi adına önemli düşünürlerden biri Niccolo Machiavelli'dir. 1469 yılında doğup 1527 yılında vefat ettiği bilinmektedir. "Prens" isimli eserinde iktidarın nasıl gelebileceği ve yöneticilerin hangi özellikler taşıması gerektiğine dair bilgiler vermektedir.⁴³

Ona göre eğer babadan oğula geçen bir sistem varsa ve gelen hükümdar babasının veya atalarının izinden çıkmazsa, onların kurduğu düzene saygı gösterdiği sürece herhangi bir sorun yaşanmayacaktır. Fakat yönetim şekli daha karma olan devletlerde ise iktidar, vereceği kararlarda daha ciddi ve daha istikrarlı olması gerekmektedir. Niccolo Machiavelli, devletin yönetim biçimi, özgürlük, adalet ve eşitlik fikirleri ile ilgili olmalıdır. Devleti yöneten ile devletin yönettiği kişi aynı seviyede olmamalıdır. Ona göre eğer devlet güvenliği alınacak kararlara bağlı ise, adalet veya adaletsizlik, insaniyet veya vicdansızlık, ihtişam veya utanç fikirlerinin uygulanması mümkündür. Ülkenin kurtarılması için sorulması gereken ilk soru özgürlük veya hayat olmalıdır. Toplumsal özgürlüğü elde edebilmek için bazı birkaç özgürlükten feragat edilebilmektedir. Ona göre toplumsal fayda her şeyin üstünde gelmektedir. Sergilenen bir davranış toplumsal adaleti veya mutluluğu sağlıyor ise bu davranış iyi bir davranış olarak adlandırılabilir.⁴⁴

Machiavelli'ye göre toplumsal fayda her şeyin üstündedir ve devlet toplumun refahı için bazı özgürlüklerden feragat edebilmelidir. Bir devlet özgürlük, eşitlik ve adalet gibi düşüncelerden bazı durumlarda vazgeçebilir ki bu da devletin var olmasını sağlayabilmektedir. Bundaki en önemli amaç toplumun iyiliğini ve toplumun faydasını sağlamaktır. Bütün bunların hayata geçebilmesi için, toplum özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kanunlara uymak zorundadır. Bu üç temel maddenin sağlanması için bir devlete ihtiyaç duyulacaktır ve bu da devletin var olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Machiavelli'ye göre, temel hedef devlettir ve devletin güvenliğinin sağlanabilmesi için ve devletin uzun süreliliği devam edebilmesi için geri kalan her şey birer araç olarak kullanılabilir. Dolayısıyla

⁴² Şavlut, *age*, s.65.

⁴³ Nicola Machiavelli, *Hükümdar*, Çev.: Necdet Aladağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, Bölüm II, s.15.

⁴⁴ Şavlut, *age*, s.66.

yukarıda belirttiğimiz üç temel unsur (özgürlük, eşitlik, adalet) devlet için sadece birer araçtır. Modern bir bakış açısı ile bakıldığında zaman Machiavelli, devlet ile devleti yönetme biçimleri göz önüne alındığında faşizme benzer özgürlükleri sınırlayan dönemin gerektirdiği devleti muhafaza etme düşüncesini ön plana çıkaran bir filoz olmuştur.⁴⁵

Yeni Çağ felsefesinde özgürlük anlayışına bir bakış açısı getirerek katkı sağlayan diğer bir düşünür John Locke olmuştur. 1632 yılında dünyaya gelen ve birçok eseri ile fikir tarihinde önemli bir yer tutan İngiliz düşünce insanı Locke'a göre insan temelinde kötü değildir, bir insan diğer insanlar üzerinde üstünlük sağlamayı amaçlamamaktadır, bütün bunların aksine insanlar doğal hayatlarında eşitlik, özgürlük içinde yaşamaktadır. İnsanların arasında yönetici ve yönetilen halk olmadığı için bütün toplumlara özgürlük ve eşitlik söz konusudur.⁴⁶

Ona göre doğal yaşamında özgür olan insanın, doğa durumunda bazı doğal hakları da bulunmaktadır. Bu hakları ise aklının önderliğinde kullanabilmelidir.⁴⁷ Bunun sonucunda ise hiçbir insan bir diğerinin hakkını gasp etmez, kimse kendi mülkünü kullanırken diğer insanların mülküne zarar vermez ve başkasının olan mülkü çalmaz. Netice olarak, doğa durumu aslında insanlara özgürlüklerini verirken bir başka insanın özgürlüğüne zarar vermemeleri gerektiğini, doğal haklarına engel olmamaları gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁸

John Locke, insanların doğa durumundayken en iyi şekilde özgür, eşit ve güvenli olduklarını ifade ederken, yine insanların ellerinde bulundurduklarını korumak için bir toplumsal sözleşmeyi veya kanunları onaylayıp devleti oluşturduklarını ifade etmektedir. İnsanlar yapısı gereği sosyal canlılardır ve bu nedenle topluluk şeklinde yaşamak zorunda ve aynı zamanda kurulan kanunları kabul etmek zorundadırlar. Eğer bu durumun aksi bir şey olduğu zaman, insanların özgürlükleri sınırlanacak, şahsi mülkünü korumaya başlayacak ve başkasının olan mülklere saldırmaya başlayarak çeşitli sorunlar doğuracaktır ve bu durum da insan hayatını olumsuz yönde etkileyecektir. Locke, insanların doğa durumunda özgür, eşit olduğunu dile getirmiş ve bu durum doğa durumunda zaten böyleyken, kanunlar ve toplumsal

⁴⁵ Bayrak, *age*, s.29.

⁴⁶ Ahmet Arslan, *Locke'nin Devlet Anlayışı*, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c.7, s.2, 2016, s.33.

⁴⁷ Atilla Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 2015, s.36.

⁴⁸ John Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, Çev: Fahri Bakırcı, Ankara, 2004, s.217.

sözleşme ile birleşince bir koruma kalkanının içine gireceğini ifade etmektedir. Yasalar ve yasaların yaptırım gücü ile birlikte özgürlük ve eşitlikler çok daha iyi korunacaktır.⁴⁹

John Locke devletin, insan özgürlüğünün, mülkiyet hakkının ve eşitliğinin doğa durumundakinden çok daha iyi koruyacağını ifade etmektedir. İnsanlar şahsi istekleri doğrultusunda sözleşmeye katılacak ve sosyal toplum yapısını oluşturacaklardır. Ona göre çoğunluğun fikri her zaman daha önemlidir. İnsanlar bir toplumsal sözleşme imzalayarak, kendilerini politik bir toplumsal yapının içine sokmaya karar vermişlerdir. Bu toplumsal yapıyı ve oluşturulan kanunları da yine insanlar kendi özgür iradeleri ile oluşturmuşlardır. Locke, devleti veya toplum sözleşmesini kendi özgür kararlarını alabilen insanların bir araya gelerek oluşturduğu yapı olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla şahsi kararlarını özgürce alabilen insanlar devlet oluşumu için ve bu oluşumun hayatta kalıp işlevini koruması için çok önemli bir rol oynamaktadır. Ona göre insanı doğal yaşamdan toplum sözleşmesi oluşturmaya iten en temel ve önemli güç insan aklı olmuştur. John Locke, doğa durumunda özgürken kendini ve mallarını daha iyi korumak için toplumsal sözleşme ile devleti kuran insanların, yine kendi şahsi kararlarıyla bu mekanizmadan ayrılmalarının kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır. John Locke'un düşünce yapısındaki en belirgin tutarsızlıklardan biri de bu konu olmuştur.⁵⁰

Yeni Çağda fikirleri ile birçok insana yön veren bir diğer düşünür de Thomas Hobbes olarak adlandırılan filozoftur. 1588- 1679 arasını kapsayan dönemde yaşayan düşünür, felsefi çalışmalarının yanı sıra tarih ve geometri alanlarında da çeşitli çalışmalar yapmıştır. Ona göre insan eylemleri iki ana unsur doğrultusunda gerçekleşir bunlar akıl ve irade olarak bilinmektedir. Hobbes, aklın yalnızca irade ile birlikte var olabileceğini söylemektedir. İrade ve akıl birlikte yol almakta ve insan ile birlikte var olmaktadır.⁵¹

Hobbes, bütün insanların doğuştan itibaren eşit olduklarını, beden gücü ve akıl olarak bütün insanların eşit olarak doğduğunu dile getirmiştir. Vücudun gücüne bakıldığı zaman, zayıf bir insan kendinden çok daha güçlü birini öldürebilir ve bunu yapmak için yalnızca bir yönteme sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre

⁴⁹ John Locke, *Sivil Toplumda Devlet*, Çev: Serdar Taşçı, Hale Akman, Metropol Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13.

⁵⁰ Bayrak, *age*, s.31

⁵¹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s.27-107.

özgürlük demek, bireyi dışarıdan hiçbir şeyin veya kimsenin engellemediği durum olarak nitelendirmiştir. Aklını kullanarak istediği şeyleri yapan ve istediği gibi davranan insan tam olarak özgür insandır. Sosyal toplumlarda insanların istediği şeyleri yerine getirmesi ve bu şekilde yaşamını sürdürmesi diğer varlıkların özgürlüklerine zarar vermediği sürece yaşanır ancak o zaman ahlaki bir değer kazanır. Diğer insanların özgürlükleri kısıtlandığı takdirde, bu yolla oluşturulan eşitsizlik ve adaletsizlikler bir kargaşaya neden olabilmektedir ve böyle bir toplumda da özgürlükten tam anlamıyla söz etmek mümkün olmayacaktır.⁵²

Hobbes, doğal ortamdaki özgürlüğün, en gerçek özgürlük olduğunu dile getirmektedir. Vatandaşlık ve devlet eliyle verilen özgürlük gerçek özgürlük değildir. Bir insanın vatandaşlık alması ancak bir hükümdar tarafından sağlanabilmekte ve bu durumda insan özgürlüğüne aykırı olmaktadır. Hobbes'e göre insan şahsına yapılmasını istemediği şeyleri diğer insanlara yapmamalıdır. Bu durum bir nevi özgürlüğün bugünkü tanımını ifade etmektedir.⁵³

3. Toplum Nedir?

İnsanlar var olduğu günden itibaren topluluklar şeklinde yaşamışlardır. Toplumların oluşumu ise insanların, ortak bir inanç çatısı altında toplanmaları ve ortak kültürlerinin paylaşımı ile mümkün olmuştur. Nitekim toplumları birbirinden ayıran özelliklerden en önemlileri inanç ve kültürleri olmuştur. İnsan doğasında beraber yaşama isteği mevcuttur, dolayısıyla toplumların oluşumu da bu istek neticesinde meydana gelmiştir.⁵⁴

Toplum kavramının sözcük anlamı; bütün yaş gruplarındaki insanları içinde barındıran, ortak inanç ve yapıya dayanan bütün türler arasındaki birliklerin tamamına verilen isim olarak bilinmektedir.⁵⁵

Aslında toplum kavramı tam anlamıyla bir tanım üzerinde ittifak gerçekleştirilmiş bir kavram değildir. Toplum sosyolojik bir terim olarak bilinmektedir. Hayatlarını devam ettirebilmek, çıkarlarını gerçekleştirebilmek için ittifak eden, bir toprak

⁵² Ömer Faruk Harman, *Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı*, Diyanet İlmî Dergisi, 1998, s. 21.

⁵³ Bayrak, *age*, s.33-34.

⁵⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1988, I- 158-159.

⁵⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1969, s.292.

parçası üstünde yaşayan insanlar için kullanılabilir. ⁵⁶ Bir başka tanımda toplum; aynı kültürü paylaşıp, bir kısım toprak parçasına yerleşen ve kendilerini farklı bir varlık olarak nitelendiren insanlardan oluşmaktadır. ⁵⁷ Ortak kanunlara ayak uydurarak bir arada yaşamlarını sürdüren, aynı güce ve aynı geleneklere bağlı olan, belli bir amaç doğrultusunda ve aynı zamanda akla uygun hareket edip örgütlenen, ortak bir paydada buluşan ve aralarında görev bilinci ile hareket eden insan grubuna toplum denmektedir. İnsanlar daha çok bir sözleşmeye dayalı bilinçli olarak inşa edilen ve istenildiği zaman dağılması mümkün olan insanlar kümesi de aynı şekilde toplum olarak adlandırılmaktadır. ⁵⁸ Belli bir toprak parçası üstünde hayati ihtiyaçlarını karşılamak üzere gruplaşan ve aralarındaki iletişimi sağlamak için kurumsal ilişkiler kuran, biyolojik ve fiziksel olarak kendi kendilerine yetebilecek ve kendisini tekrardan üretebilecek oluşumları elinde bulunduran büyük insan toplulukları da toplumun bir tanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. ⁵⁹

Birçok düşünürün göre toplum kurumlardan oluşmakta ve tanımlanmaktadır. Bireylerin hareketlerini düzenlemekle görevli sosyal kurumların ortaya çıkardığı bir sistem olarak görülmektedir. Bu düşüncelere göre, bir toplumda aynı gayeler için bir arada yaşayan bireylerin davranışları yalnızca belirlenen kurallar doğrultusunda gerçekleşiyorsa o noktada toplum yapısından bahsedilebilmektedir. ⁶⁰

Farklı dönemlerde birçok sosyolog toplum kavramını farklı tanımlamıştır. Bu sosyologlardan biri olan Pitirim Sorokin'e göre toplum sosyo kültürel bir yapıdır. Yani Ona göre toplum; normlar, biyolojik ve fiziksel araçlar ve son olarak da toplumsal bağları kapsayan bir yapıdır. ⁶¹ Diğer bir düşünür Karl Marx'a göre toplum, anlaşmış sınıfların süregelen çatışmaları sonucunda ortaya çıkan bir tür etkileşim süreci olarak tanımlanmaktadır. K. Marx'ın düşüncelerinin benzeri R. Dahrendorf'un toplum tanımlamalarında da görülmüştür. ⁶² Marcel Mauss toplumu tanımlarken özellikle belli üç noktaya vurgu yapmaktadır. Ona göre toplum kendine ait belirli bir mekana sahip olmalıdır. Yine bu toplum kendine has ekonomik, kültürel ve dini

⁵⁶ Özer Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1994, s.115.

⁵⁷ Marshall Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay – Derya Kömürçü, Ankara, 1999, s. 732.

⁵⁸ Enes Saka, *Kur'an'ın Öngördüğü Üstün Toplum*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.15.

⁵⁹ Ömer Demir- Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1992, s.358.

⁶⁰ Emre Kongar, *Toplumsal Değişim Kurumları ve Türkiye Gerçeği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1979, s. 38.

⁶¹ Kongar *age*, s.37.

⁶² Kongar, *age*, s.40.

özelliklere sahip kurumlara sahip olmalıdır. Son özellik ise, toplumun kendine özgü geçerli bir yazılı hukuk sisteminin olması gerekmektedir. Dolayısıyla M. Mauss toplum tanımını bu üç temel unsur üzerine oturtarak yapmaktadır. Bu özellikler ile yola çıkıldığı zaman toplum, birden fazla sosyal sınıfı içine alan, kendine ait yazılı bir hukuk sistemine sahip, belirli bir toprak parçası üzerinde hayatlarını devam ettiren insanlar kümesi olarak adlandırılmaktadır.⁶³

Bireylerin hedefledikleri bir amaç neticesinde birleşmelerinin sonucunda toplum yapısı meydana gelmektedir. İnsanların küçük bir köy veya büyük bir şehirde bir araya gelmesi de toplum olarak adlandırılırken, yine aynı şekilde büyük bir ülke veya kıtada toplu halde yaşayan insanlar da toplum olarak adlandırılmaktadır. Geniş çerçeve ile bakıldığında ise bütün dünyada yaşayan insanlar da bir topluluk olarak görülmektedir. Yalnızca mekan olarak bakmak yerine, toplum yapısını oluştururken aynı şekilde insanların ortak bir din, ortak bir kültür ve inanç çevresinde oluşturdukları bütüne de toplum adı verilmektedir.⁶⁴

Toplum tanımlarının tamamına bakılıp ve bu tanımlardan yola çıkıldığında görülmüştür ki; insanlar doğaları gereği sosyal canlılardır. Hayatının ilk aşamasından son aşamasına kadar insanlar toplum halinde yaşamaya ve başka canlılara ihtiyaç duymuşlardır. Toplumdan ayrılan ve yalnız kalan insanın hayatını devam ettirebilmesi imkansız denecek kadar zordur. Çünkü hayattaki unsurlar birbirine bağlı ve sıralı işlemektedir. Yani hepsi kendi içinde bir bütün olarak hareket etmektedir, dolayısıyla insanı toplum olmaya yine kendisi mecbur etmektedir. İnsanlar var olduğu günden bu yana toplum halinde yaşayarak hayatlarını devam ettirmişlerdir ve bu durumun aksi olduğu takdirde insan yaşamından söz etmek pek mümkün değildir.

İnsanlar toplum halinde yaşamaya başladıkları zaman özgürlük, hak, saygı, mülkiyet, korunma gibi kavramlar da tartışılmaya başlamıştır. İnsan için özgürlük hayati boyutta önemli olmakla birlikte toplum halinde yaşarken özgürlüklerini koruma ve geliştirme gibi sorunlarla karşılaşmış ve günümüze dek süregelen çatışmalar meydana çıkmıştır.

⁶³ Saka, *age*, s.16.

⁶⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri, 1993, s. 3-5.

4. Özgür Toplum

İnsanı tanımlarken dikkat edilen en önemli unsurların başında, diğer insanlarla bir bağ ve iletişim kurması, aynı zamanda başka insanlarla birlikte yaşamayı getirmektedir.⁶⁵

Toplum halinde yaşamaya başlayan insanlarda özgürlük problemleri çok daha ciddi boyutlara çıkmıştır. Nitekim insanlar iç içe yaşamaya başladıktan sonra bir birlerinin haklarını gasp etmeye, mal ve canlarına kastetmeye çok daha fazla meyletmişlerdir. Doğal durumunda ve yalnızken de özgür olan ve ölüm özgürlüğü dahi elinde olan insan, toplum halinde yaşamaya başlayınca bu özgürlükleri yeniden şekillenmeye başlamış ve farklı boyutlar kazanmıştır. Can ve mal güvenliğini korumak isteyen insanlar toplumda bir kurum veya bir yönetime ihtiyaç duymuş ve zamanla devlet olgusu meydana gelmiştir. Peki özgür toplum nasıl olmalıdır? Özgürlük toplum içinde nasıl uygulanmıştır?

Özgürlük yalnızca köleliği bitirmek veya bir insanı hapsedmemek anlamı taşımamaktadır. Özgürlük, toplum halinde yaşayan insanlar ve aynı şekilde yönetimde bulunan insanlar dahil olmak üzere, hiçbir insanın diğer insanlar üzerinde baskı kurmaması, kısıtlamaması veya şahsi istekleri doğrultusunda hareket etmemesini olarak açıklanmıştır. Özgürlük ile ilgili bu tanım yalnızca toplum içindeki rolünüz için değil aynı şekilde aile, sosyal ve kendi hayatınızı da kapsamaktadır.⁶⁶

Yukarıda bahsi geçen aile, sosyal ve şahsi hayat değerlerini diri tutmak özgür toplumun temelleri olmuştur. bu değerlere sahip çıkıp ayakta tutan toplum özgür bir toplum olmuştur. İnsanlara özgürlük verildiği andan itibaren üretkenlik, zenginlik ve daha birçok değer başarılı bir şekilde kayda geçmiş ve insanlar arasında yayılmıştır. Dolayısıyla insan, dünyanın en yaratıcı ve üretken gücü olduğunu da kanıtlamaya başlamıştır. Özgürlük insan hayatında yer ettiği andan itibaren dünya üzerinde yine insanların hayat şartları iyileşmiş ve yaşam standartları yükselmiştir. Bu durum yoksul toplumlar için çok daha belirgin bir hal almıştır.⁶⁷

⁶⁵ Venance Makilo, *Yurtseverlik: Doğa İnsanından Toplumsal İnsana Özgürlük Ve Eşitlik*, Felsefe Arkivi, Say 46, 2017, s. 89-102.

⁶⁶ Eamonn Butler, *Özgür Toplumun Temelleri*, Çev: Hakan Şahin, Liberte Yayınları, Ankara, 2016, s.21.

⁶⁷ Butler, *age*, s.21.

İnsanlar toplum olarak yaşamaya başlayınca özgürlük algısı her geçen gün değişmeye ve yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. Yalnız yaşayan insanın ihlal edeceği bir hak veya özgürlüğüne engel olacağı başka bir insan olmadığı için özgürlük çok söz konusu olan bir konu olmamıştır. Fakat insanlar iç içe yaşayınca bu durum tersi bir hal almaya başlamıştır.

Bir tanıma göre özgürlük, insanın önüne hiçbir engel konulmaması ve insanların bir sınır ile kısıtlanmaması, dilediği gibi hareket etmesi olarak ifade edilmektedir. Özgürlük, saldırıya uğramamak, tehdit edilmemek, şiddete veya saldırıya uğramadan hayatını devam ettirebilmek olarak tanımlanmaktadır. Bu sorunlar, insanlar toplum halinde yaşamaya başladıkça iyice artmaya başlamıştır. Oysaki bir toplum, özgür toplum olarak adlandırılıyorsa, oradaki özgürlük herkes için geçerli olmalıdır. Toplumdaki hiçbir bireyin, diğer insanların sahip olduğu özgürlüğü ihlal etme ve engelleme hakkı olmamalıdır.⁶⁸

Bunlardan yola çıkılarak söylenebilir ki özgürlük, bir bireyin başka bir bireye zarar vermemesidir. Kendi çıkarı doğrultusunda başkalarına zarar verirse o özgürlük olmaktan çıkmaktadır. Başka bireylerin özgürlüklerine zarar verilmiş olur ve bu durum da zararsızlık ilkesi* olarak adlandırılır. Diğer insanlara zarar vermediğimiz sürece özgür insanlarız denilmektedir. Bir insan kendine karşı yapılan bir saldırıyı engellediği zaman, karşıdakinin özgürlüğüne zarar vermiş sayılmamaktadır. İnsanlar toplumu oluşturduktan sonra kendilerini koruması için bir kurum veya gücü oluşturmuşlardır. Kendilerini tehlikede hissettikleri zaman koruma görevi de bu kurumlara devredilmektedir, fakat yine de birey kendi şahsi özgürlüğüne yapılan saldırıyı bertaraf etmede de özgürdür.⁶⁹

Özgür toplumlarda koruma ile görevli kurumlar (polis, ordu, yargı vs), bireylerin haklarını objektif bir şekilde korumakla yükümlüdür. İnsanlar bir devlet veya kurum oluşturduklarında asıl amaçları kendilerini korumaya almak, haklarının ihlal edilmesini önlemek ve özgürlüklerini daha da genişletmek olmuştur. Fakat devletler, topluluklar ve kurumlar genellikle böyle ortaya çıkmamışlardır. Kendi çıkarları

⁶⁸ Butler, *age*, s.22.

* Bir başka bireyin hayatına, mutluluğuna karakteristik özelliklerine, güvenliğine, fiziksel gelişimine ve sağlığına müdahale edilmemesi ve zarar verilmemesi durumudur. Zararsızlık ilkesi, birey için diğer bütün ilkelere çok daha öncelikli olmalıdır. (Burcu Hatiboğlu, *Sosyal Hizmet Etiğinde Radikal Yansımalar*, Toplum Ve Sosyal Hizmet, Cilt 22, Sayı 1, Nisan 2011, s.10-11.)

⁶⁹ Butler, *age*, s.22.

doğrultusunda karar alıp verme ve güç uygulamak için bazı gruplar tarafından ortaya çıkmıştır. Özgürlük toplumu oluşturan bütün bireyler için aynı şekilde uygulandığında anlamlı olmuştur.⁷⁰

⁷⁰ Butler, *age*, s.23.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN DÖNEMDE ÖZGÜRLÜK VE TOPLUM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ÖNEMLİ DÜŞÜNÜRLER

Özgürlük ve toplum kavramları insanlık tarihine mal olmuş önemli kavramlardır. Bu kavramların karşılığını ve oluşmasını birçok düşünür açıklamaya çalışmıştır. Felsefe tarihi ile birlikte adından söz ettiren hemen her düşünür bu konular hakkında fikirlerini beyan etmiştir. Özgürlük düşüncesi, modernleşme ile birlikte farklı bir boyut kazanmış ve farklı tanımlara karşılık gelmeye başlamıştır. Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan ideolojiler ve bu dönemde yaşamlarını sürdüren düşünce insanları özgürlüğe ve topluma farklı anlamlar yüklemiştir. Modern dönem siyasal düşünce sahnesinde yer bulan düşünürlerin özgürlüğe ve topluma bakış açıları günümüzde de etkisini devam ettirmektedir.

1. Baruch Spinoza'nın Özgürlük Anlayışı

1.1 Spinoza'nın Hayatı

Benedict Spinoza 1632 yılında Amsterdam'da dünyaya gelmiştir.⁷¹ Birkaç nesillik bir geçmişi bulunan ve muhtemelen Portekiz ya da İspanyol göçmeni olan Yahudi bir aileye sahiptir.⁷² Spinoza'nın İbranice adı Baruch'dur. Fakat aile bireyleri tarafından Portekizce olan Bento adıyla çağırılmaktadır. Daha sonraları Benedictus lakabını almıştır. Bütün bu isimler aynı anlamı taşımaktadır: "kutlu kişi".⁷³

17. yüzyılın henüz ilk yıllarında çocuk yaşta Birleşik Eyaletlere (Hollanda) geldiği düşünülen Spinoza'nın babası Micheal'in, oğlu Spinoza dünyaya geldiği yıllarda artık Yahudi Cemaati'nde etkili bir konuma sahip olduğu bilinmektedir. Baba Michael'in ölümünün akabinde Spinoza, babasının 1623 yılında kurmuş olduğu ticarethaneyi erkek kardeşi ile birlikte bir süre yönetmiştir. Spinoza 1656 tarihinde Yahudi cemaatinden atılmıştır. 24 yaşındayken cemaatten atılmasını ve bu dışlamayı Yahudi kimliğinden sıyrılmak için bir nevi kendisi istemiştir. Cemaatten atılması ile birlikte Yahudi kişiliğini arkasında bırakarak yeni bir hayata başlamıştır. Bu yeni

⁷¹ W. N. A. Klever, *"Spinoza's Life and Works", The Cambridge Companion to Spinoza* (der. Don Garrett), Cambridge University Press, 1996, s.13.

⁷² Steven Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.15.

⁷³ Klever, *age*, s.14.

hayatında Benedictus Spinoza'ya dönüşecek ve yaşadığı yüzyılın tanrıtanımaz düşünürü olarak tanınacaktır.⁷⁴ Üyesi olduğu cemaatten dışlanıp yeni hayatına başlayan Spinoza, geçimini sağlamak için optik işi ile uğraşmaya başlamış ve kendini geliştirmeye çalışmıştır. Diğer taraftan da bu iş için gerekli olan mercek işletmeciliği ile uğraşmıştır. Yaşamı boyunca yalnızca iki çalışması yayınlanmıştır. Bu çalışmalardan biri, *Descartes'in Felsefesinin İlkeleri* isimli eserini yorumladığı çalışması, bir diğeri ise *Teolojik-Politik İnceleme*'dir. Spinoza 1677 tarihinde Verem nedeniyle 45 yaşında hayata gözlerini yummuştur. Spinoza'nın eserleri 1678'de Flemenkçe dilinde yayımlanmıştır.⁷⁵

1.2 Tanrı Ve Özgürlük Anlayışı

'Tanrı sarhoşu' diye vasıflandırılan Spinoza'nın doktrini, Tanrı merkezinde toplanmıştır. Bütün felsefesi Tanrı düşüncesi etrafında şekillendirilmiş ve Spinoza bu konu ile ilgili düşüncelerini ilk olarak Yahudi din geleneğinde başlatmıştır. Bir süre sonra Yahudi din geleneğini eleştirmeye başlamış ve kendi Tanrı düşüncesini ortaya çıkarmak için harekete geçmiştir. Spinoza bu dönemde gerek Yahudi din geleneği çerçevesinde değerlendirilen düşünürleri, gerekse Rönesans filozoflarını incelemiş ve onların fikirlerinden de esinlenerek şahsi felsefesini geliştirmiştir. Bu süreçte Spinoza'nın, Kartezyanizm* ve Skolastisizm düşüncelerinden faydalandığı görülmektedir.⁷⁶

Spinoza'nın düşüncesine göre Tanrı sonsuz ve kusursuzdur. Aynı zamanda Tanrı haricinde diğer hiçbir varlıktan söz edilemez, gerçekte ne varsa yine Tanrı'dadır.

⁷⁴ Benedictus Spinoza, *Teolojik - Politik İnceleme*, Çev: Cemal Bali Akal, Reyda Ergün, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010, s.10-11.

⁷⁵ Yunus Emre Artık, *Farabi Ve Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2019, s.29.

* Modern Felsefenin öncüsü olarak bilinen Descartes ve onun öğretilerini izleyenler tarafından hayata geçirilen bir felsefe akımıdır. Bu akım ismini, Descartes'ın Latince karşılığı olan Cartesius isminden almıştır. Kartezyanizm genel anlamda, bilginin önemli bir rol oynadığı modern felsefenin epistemolojik perspektifinden Descartes'ın bilginin temelini özneliğin oluşturduğu fikrini; onun öne sürdüğü özneliğin sosyal dünyadan hiçbir şekilde etkilenmemesi, sosyal ve aynı zamanda maddi dünyadan bağımsız bir biçimde türetilmesi, bireyin varlığıyla dış dünya arasındaki ilişkinin, özneyi onda hiçbir şekilde içerilmeyen bir tür izleyici olarak, dünyanın dışına konumlayan bir model yoluyla açıklanması durumu olarak ifade edilmektedir. (Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, s.1113-1114.)

⁷⁶ Frederick Coplesto, *Felsefe Tarihi – Çağdaş Felsefe – Spinoza. Cilt: IV*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996, s.18.

Spinoza'nın Tanrı düşüncesine göre Tanrı'dan hariç töz* söz konusu olamaz ve tasavvur edilemez. Bundan dolayı Spinoza'ya göre Tanrı, töz ve doğa aynı kavramlardır ve yine bu düşünceye göre töz için ifade edilen her şey aynı şekilde Tanrı için de geçerlidir. Yukarıda belirtildiği gibi gerçekte ne varsa Tanrı'dadır yani var olan her şey Tanrı'dadır. Dolayısıyla Tanrı olmadan öteki varlıklar var olamaz ve anlaşılabilir. ⁷⁷

Spinoza, Tanrı sonsuzdur derken O'nun sonsuzluğunu anlatabilmek için yine O'nun sınırsız olması üzerinden ifadelerini aktarmaktadır. Yine Spinoza, Tanrı'nın sonsuz olmasının yanı sıra, bölünemez olduğunu da vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu durum sonucunda Tanrı'nın tek olduğu anlaşılmalı ve Tanrı'nın sonsuz veya ebedi olması da bu düşünce neticesinde ortaya çıkmaktadır. Teistlerin* Tanrı ve özgürlük arasında tasarladıkları ilişkiyi Spinoza yeterli bulmamaktadır. Spinoza'ya göre, teist düşünürler meseleyi çözüme kavuşturmak yerine daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmektedirler. Bu durum onların Tanrı ve doğa ilişkisine yönelik tutumlarından kaynaklanmaktadır. ⁷⁸

Spinoza, yaratıcının özgürlüğüne değinirken, O'nun kendi kendisini belirlemesini ifade etmektedir. Spinoza, Tanrı, evren, kudret, töz gibi dönemi ile ilişkili kavramları kullanmaktan kaçınmamıştır ve yine bu kavramlara yeni anlamlar yüklemiştir. Spinoza'ya göre tabiatta bulunan hiçbir şey gereksiz değildir ve evrende her şeyin düzeni tanrısal tabiatın sorunluluğu ile olmaktadır. ⁷⁹ Spinoza'ya göre tabiatta her şey mecburi olarak ortaya çıkmaktadır. Tabiatta insanın durumu nedir? Doğada insan özgür bir şekilde hareket edebilmekte midir? Spinoza'ya göre bu durumda insan

* Bir şeyin, kendisinden dolayı ya da kendisi sayesinde, başka şeylerden ayrılmış bir şey olarak, belirlenmiş bir doğaya sahip olduğu şey. Spinoza, tek bir töz bulunduğunu ve bununda tanrı olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla töz, ezeli ve ebedi sonsuz bir bağımsız varlıktır. (Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, s.1851-1853.)

⁷⁷ Musa Kazım Arıcan, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayınevi, İstanbul, 2004, s.66.

* Teizmde Tanrı'ya, 'ezeli ve sonsuz olan, her şeyi yapmaya kudreti yeten, her şeyi bilen; evreni yaratan, düzenleyen ve muhafaza eden, her zaman iyiliği isteyen ve eylemlerinde özgür olan zatî bir varlık' olarak inanılmaktadır. Bir başka anlamda teizm, bahsi geçen sıfatlara sahip bir Tanrı'nın varlığını öne sürmektedir. Böyle bir varlığa inanan kişilere de teist adı verilmektedir. Yani yaratıcı ve aşkın bir Tanrı'ya inanmaya teizm ve bu inancı temellendirmeye uğraş veren kişilere de teist denilmektedir. (Recep Alpyağıl, *Din Felsefesi*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, s.198.)

⁷⁸ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 1999, s.167-168.

⁷⁹ Benedictus Spinoza, *Etica*, Çev: Himi Ziya Ülken, Dost Kitabevi, Ankara, 2004, s.60.

özgür değildir fakat özgürleştirilmesi mümkündür. Spinoza, bireyin özgür ve akıllı doğmadığını savunmaktadır.⁸⁰

1.3 Özgürlük Ve İnsan İlişkisi

Spinoza, özgürlüğü anlatırken bireyin kendi potansiyası ve bağıntıları hakkında bilgi sahibi olması ile mümkün olabileceğinden bahsetmektedir. Spinoza, potansiy kavramını kullanırken bunu ‘kudret’ manasında kullanmaktadır. Dolayısıyla insanın kudret sahibi olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte Spinoza’ya göre, her varlığın kendine özgü kudreti mevcuttur ve deniz, kuş, bitkiler de kudret sahibidirler. Bunlardan yola çıkarak ifade etmiştir ki; insanların her biri de ayrı kudrete sahiptir ve bu insanlar kudretini ortaya koymak için eylemde bulunmalıdır. Spinoza, insan ister kendini gerçekleştirir ister gerçekleştirmez, fakat kesinlikle bir kudrete sahip olacağını ifade etmektedir.⁸¹

Bireyin kendi kudretini kullanabilmesi için sınırları hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bir bireyin kendisini gerçekleştirmesinin önündeki en önemli pürüz, kendisinin sınırlarının başlangıç ve bitiş noktalarını bilmemesidir. Dolayısıyla bireyin özgürlüğünün tek ve en önemli çaresi bilgiden geçmektedir. Bu noktadan yola çıkarak Spinoza, üç türlü bilgiden bahsetmektedir. İlk bilgi türü, duyguları ve tutkuları ifade eden bilgi türüdür. Bu bilgi türü uygun yada açık seçik olmayan idealardan oluşan bilgidir. Spinoza’ya göre birey doğumundan başlayarak bu idealara mecburdur.⁸² Spinoza, bireyin bilgi seviyesinde kalmasını kölelik ile açıklamaktadır. “İnsanların kendi duygulanışlarına bağlı olması köleliktir ve bu durumda insan kendisine sahip olamayacaktır” demektedir.⁸³

Spinoza’ya göre bilgi türlerinin ikincisi, bireyin kendisini oluşturan ve bireyin dışında gerçekleşen bağıntıları bilmesi olarak ifade edilmektedir.⁸⁴

Spinoza’ya göre modus* ile ilgili bilgimiz ne kadar çok olursa, modusun bizi etkilemesi de o kadar az olacaktır. Bir insan karmaşık düşüncelerden sıyrılıp açık

⁸⁰ Gilles Deleuze, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, Çev: Ulus Baker, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s.189.

⁸¹ Deleuze, *age*, s.189.

⁸² Spinoza, *a.g.e.*, s.203.

⁸³ Spinoza, *a.g.e.*, s.197.

⁸⁴ Spinoza, *a.g.e.*, s.267.

seçik bilgiye ulaşabilir ve akabinde bütün varlığa ait sezgisel bir bilgi elde edebilir. Bununla birlikte insan, düşünen bir varlık olarak evrendeki yerini almış olacaktır.⁸⁵

Spinoza, kişinin elinden geldiği kadar güç veya kudretini kullanması gerektiğini ve bağıntıların açık seçik bilgisine erişebilmek için çaba göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü modusun bu çaba ile birlikte doğru bir fikre bağlanma ihtimali doğmuş olacaktır. Dolayısıyla kişiyi dışarıdan etkileyen farklı bir nesneye karşı hissedilen sevgi veya nefret denecek ve bu duygulardan ortaya çıkan arzular da aşırı olmayacaktır. Dolayısıyla insan, ancak bu şekilde pasif ve edilgen olmaktan arınmış ve etkin konumuna varmış olacaktır. Bireylerin tutkularına yenik düşmeleri her zaman kaçınılmaz bir olay olmuştur, fakat mühim olan bu süreci iyi yönetmektir. Bundaki amaç tutkuların insana hakim olmasına engel olup, zihnin kendine has faaliyetler ortaya koymasını sağlamaktır. Bu yönde bir faaliyeti gerçekleştirmek için de tutkuların bilgisine vâkıf olmak gerekmektedir. Spinoza bu durum ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır; “Kökü akıl olan bir arzunun aşırı hali olmaz”⁸⁶

Spinoza, üçüncü bilgi türü olarak da, bahsettiğimiz bağıntılar arasındaki ilişkiyi idrak etmiş bir bilgidен bahsetmektedir. Bu bilgi türü ise özlerin bilgisini açıklamakla birlikte bu bağıntılardan da daha ileriye gitmektedir. Mühim olan ise bu bağıntıların tabi olduğu öze ulaşabilmektir.⁸⁷ Spinoza, bilginin son türünde bireyin sezgisel olarak varlığın özüne sahip olmasını kapsamalıdır demektedir. Bu üç tür bilginin ilkinde kendi içine hapsolan birey, bilginin ikinci türünde içinde bulunduğu bağıntıları idrak etmeye başlamakta ve son türde ise varlığın tamamındaki yasallığı ussal olarak anlamaktadır. Her varlığın kendine has potentia’sı olduğu fikrinden yola çıkarak Spinoza, bilgiye ulaşan kişilerin, “tabiattaki hiçbir tekil şey verilmiş değildir ki ondan daha dayanıklı ve güçlü bir diğerine verilmiş olmasın” düşüncesine hakim olmaya başlayacaklarını vurgulamıştır. Spinoza’ya göre bu durumu kavrayan kişi, en büyük gücün Tanrı veya Doğa olduğunu anlayacaktır. Spinoza, zihnin erişebileceği en yüce bilgi Tanrı bilgisidir. Aynı zamanda Tanrı, düşünebilen her varlığın temelindeki tek ortak tözdür ve onsuz düşünülemezdir. Spinoza, son tür bilgi

* Bir tözün duygulanışı veya benzer manaya gelecek şekilde, başkasında olan ve aynı şekilde yine bu başkası aracılığıyla kavranan şey. (Berk Utkan Atbakan, *Spinoza’da Modus Ve Conatus Kavramları Bağlamında Sevinç Ve Keder Sorunu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s.24.)

⁸⁵ Ahmet Cevizci, *Etîğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s.116.

⁸⁶ Spinoza, *a,g,e*, s.245.

⁸⁷ Deleuze, *a,g,e*, s.217.

neticesinde bütün bilinenlerden lezzet duyulacağını ifade etmekte ve bu lezzet düşüncesinin de, hakim olunan Doğanın veya Tanrısal düzenin idrak edilmiş olunmasından kaynaklanacağını vurgulamaktadır.⁸⁸

Spinoza'ya göre gerçek özgürlük ancak ve ancak üçüncü bilgi türü ile kazanılabilecektir. Üçüncü tür bilgi ile beraber zorunlu da olsa Tanrı'ya karşı bir zihinsel sevgi oluşmaktadır. Bu durumda Tanrı düşüncesi ile birlikte, Tanrı'nın sonsuz olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Bu ortaya çıkma, kendisi ile birlikte Tanrı sevgisini de yanında getirmektedir. Bir bireyin sahip olduğu Tanrı sevgisi, bütün yaşananlara razı olmasını sağlamaktadır. Fakat kişinin bilmesi gereken önemli bir konu da, kendi kudretini aşan şeyleri kabul etmesidir. Yani, Spinoza'ya göre bireyin kabul etmesinden kastedilen durum aslında bireyin yaşananlara yalnızca seyirci kalmasını değil, şahsi potentia'sının veya kudretinin farkında olup onu gerçekleştirilmesi ve şahsi kudretini aşan şeyleri kabul etmesidir. Bütün bunların yanında Spinoza, Bireyin yalnızca bu şekilde us ve kudreti dâhilinde gerçekleşmeyen durumlardan üzüntü duymayacağını ve bunun neticesinde bütün olup biteni anlayışla karşılayabileceğini ifade etmektedir. Spinoza'ya göre insan özgürlüğü kesin değildir ve insanın özgürlüğü sahibi olduğu kudret ile sınırlıdır. Spinoza, varlıkta tüm her şeyin bu yazılanlar gibi olduğunu ve genel olarak kişinin özgürlüğünün göreceli bir özgürlük olduğunu belirtmektedir.⁸⁹

2. Jean-Jacques Rousseau'nun Özgürlük Anlayışı

2.1 J.J. Rousseau'nun Hayatı

J.J Rousseau 28 Haziran 1712 tarihinde dünyaya gelmiştir.⁹⁰ Rousseau dünyaya geldikten hemen sonra annesi hayata gözlerini yummuştur. Saatçilik işi ile uğraşan babası, zevk düşkünü ve zavallı bir adamdır. Böyle olmasına rağmen babası, oğlu Rousseau'ya okumayı öğretmiş ve bunun yanında edebiyat ile uğraşması konusunda onu isteklendirmiştir. Fakat Rousseau'nun babası bir suç işlemiş ve bu suç nedeniyle hapis cezasına çarptırılmıştır, hapse girmek için de Cenevre'den kaçmıştır. Bu

⁸⁸ Spinoza, *a,g,e*, s.285.

⁸⁹ Perihan Babür Metin, *Spinoza ve Özgürlük*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2015, s.88.

⁹⁰ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2002, s.190.

nedenle Rousseau babası ile yalnızca 10 yaşına kadar yaşamıştır.⁹¹ Babasından sonra Rousseau, Lamercier adı ile bilinen Protestan bir papazın yanına yerleştirilmiştir, fakat burada iki yıl dayanabilmiştir. Buradaki baskıcı ortama daha fazla dayanamayan Rousseau, akrabalarının yanına geçmiştir. Gördüğü baskı burada da devam etmiş ve bunun yanı sıra amcası tarafından sokulduğu birçok işte başarısız olunca 16 yaşında iken Cenevre'den ayrılmıştır.⁹²

Rousseau 1728 yılında Cenevre'den ayrılarak Torino'ya yerleşmiştir. Rousseau Torino'da Protestanlık mezhebinden ayrıлып Katolik mezhebine geçmiştir. Burada müzik eğitimi alan Rousseau otuzlu yaşlarında Paris'e yerleşmiştir. Müzik alanında yeni bir nota sistemi keşfetmiştir. Rousseau geçmişte yaptığı işlerde olduğu gibi müzik alanında da başarılı olamamıştır. Fakat Paris'te kalabalık bir çevre edinmiştir. Zira Rousseau, bu dönemde Voltaire ve Diderot ile dost olmuştur. 1749 tarihinde Dijon Akademisi'nde gerçekleştirilen bilim ve sanattaki ilerlemenin ahlakı bozup bozmadığı ile alakalı düzenlenen bir yarışmaya katılıp “Bilim Ve Sanat Üzerine İnceleme” isimli eseriyle birinci olmuştur. Rousseau burada, bilimde ve sanattaki gelişmenin ahlakı bozduğunu söylemiştir. Rousseau'ya göre bilim ve sanattaki ilerlemeler, uygarlık düşüncesi içindeki insanları doğallıklarından uzaklaştırmıştır.⁹³

Rousseau bu tarihlerde çok başarılı ve zamanın Fransa'sını ele alan çalışmalar ortaya koymuş bir düşünürdür. Protestanlıktan Katolik mezhebine geçen Rousseau, yeniden mezhep değiştirip Protestan olmuştur. Rousseau, ülkenin ve dönemin zorluk içinde ki zamanlarda dahi dini bir arayış ve düşüncelerden kopmamıştır.⁹⁴

Rousseau 1756 yılında Paris'ten ayrıлып Montmorency kentine yerleşmiştir. 1762 yılında, aynı zamanda Fransız devriminin de hazırlayıcısı olan temel eseri “Toplum Sözleşmesini” yazmıştır. Rousseau 1764'te yazdığı “Dağdan Yazılmış Mektuplar” eserinde Cenevre'yi zora dayanılarak yönetilen bir yer olarak nitelendirmiştir.⁹⁵

⁹¹ Jean Jacques Rousseau, *Yalnız Gezenin Düşleri*, Bordo Siyah Yayınları, Çev: Ester Yanarocak, İstanbul, 2005, s.5.

⁹² Cevizci, *a,g,e*, s.191.

⁹³ Selver Yıldız Konak, *John Locke Ve Jean-Jacques Rousseau'da Politik Etik Ve Etik Bir Kavram Olarak Adalet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2015, s.101.

⁹⁴ Halis Çavuşoğlu, *Jean-Jacques Rousseau'da Tanrı Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013, s.7.

⁹⁵ Jean Jacques Rousseau, *Yalnız Gezenin Düşleri*, Çev: Hasan Fehmi Nemli, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s.8.

Bu durumdan sonra İsviçre hükümeti Rousseau'nun peşini bırakmamıştır. Daha sonra Rousseau, David Hume'un kendisini davet etmesiyle İngiltere'ye gitmiştir. Fakat kişiliği ve mizacı nedeniyle geçmişteki dostlarıyla olduğu gibi Hume ile de arası bozulmuş ve yine Fransa'ya dönmüştür. Burada bir süre gizli bir şekilde yaşamını devam ettirdikten sonra bu sıkıntılı, macera dolu ve huzursuz hayatı 1778 yılında Ermenonville'de sona ermiştir.⁹⁶

2.2 Doğa Durumu, İnsan Ve Özgürlük

J.J. Rousseau, doğa durumunu açıklarken, bireylerin yalnız bir yaşam sürdürdükleri ve bunun yanında birbirlerinden pek haberdar olmadıkları bir dönem olarak bahsetmektedir. Rousseau'ya göre bireyler toplum halinde yaşamaya başlamadan önce tam anlamıyla özgürdür. Rousseau'nun, doğa durumunu netleştirmek istemesindeki asıl neden, insanların yapısına en uygun yasaları oluşturmak istemesidir. Rousseau'ya göre insanı anlamadıkça ona uygun yasaları oluşturmak mümkün değildir. Rousseau, insanın doğa durumunda en doğal halinde olduğunu belirtmektedir. Fakat insanı günümüzdeki gibi değil de, hayvanlarla eş değer görür. O'na göre birey şahsi doğal verimliliğine terk edilmiştir. Doğada saf bir şekilde yaşayan insan, hayvanları izler ve taklit eder, fakat onlardan farklı olarak kendi öğrendiklerini yine kendine mal etmektedir. İçinde bulunduğu doğaya ve yaşanacak bütün değişimlere eşlik edecek hale gelmektedir. Rousseau'ya göre, İnsanlar doğada herhangi bir hastalık ile karşılaşacağı zaman ki doğada hastalıkların da az olduğunu vurgulamaktadır, yine doğada öğrendikleri çözümleri uygulayacaktır.⁹⁷

Vahşi insanı tanımlarken, aslında hayvandan farklı olmadığı belirtilmektedir. İnsan yaşantısını sürdürürken hayvanlar gibi doğa ile uyumlu bir şekilde davranır, fakat insan hayvandan farklı olarak içgüdüleri ile değil de aklı ile hareket etmektedir. Bu şekilde insanın öğrenme yeteneği önem kazanmaktadır. Rousseau'ya göre vahşi insan, doğada yaşarken edindiği gözlemleri ile çevresi ile ilgili bilgiler edinir ve bu şekilde yaşayan insan tecrübeleri ile öğrendiğinden dolayı doğru eğitim hareketi içindedir.⁹⁸

⁹⁶ Çavuşoğlu, *a,g,e*, s.21.

⁹⁷ Jean Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 2006, s. 92-93.

⁹⁸ Jean Jacques Rousseau, *Emile*, Çev: Ülkü Akagündüz, Selis Kitapları, İstanbul, 2006, s.103-104.

Doğa durumunda yaşamını sürdüren insan evsiz kalsa, çıplak kalsa ya da modern insanın sahip olduğu şeylere sahip olmasa bile sorun teşkil etmeyecektir. Doğal insan temel ihtiyaçları dışında bir şeyi pek önemsemez çünkü eğitimini doğal yaşamında tecrübeleriyle edinmiştir. İnsanlar kendilerini güvence altına almak için yapacağı eylemlere “özgür” iradesiyle karar verir ve bu özgür irade ile alınan kararlar insanın olgunlaşmasını sağlamaktadır. Yaşanan bu durum bireyin gelişimini etkileyen en önemli etken olmuştur. İnsanların türü yayıldıkça ve çoğaldıkça toplumsal yaşama dönmeye başlanmıştır. Bu toplumsal yaşam beraberinde iş paylaşımını da getirmiştir. Dolayısıyla bu yaşananlar insanların vahşi insan kabiliyetlerini kaybetmelerini sağlamıştır.⁹⁹

Rousseau’ya göre doğal yaşamdaki özgürlük ile toplumsal alandaki özgürlük farklıdır. Her ne kadar engellenmiş olsa da, Rousseau’ya göre insan uygar yaşamda da özgür şuur sahibidir. Rousseau, doğa durumunda bireyin kimseye muhtaç olmadığını ve bunun sonucunda kimse içinde köle olmayacağını ve kimseye bağımlı olmadığını ifade etmektedir. Doğa durumunda bireyin istediği her şeyi doğada karşılayabileceği için isteme özgürlüğüne sahip olduğu vurgulanmaktadır. Doğaya zarar vermediği müddetçe doğa insana istediği her şeyi sunacaktır. Doğa durumunun sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan toplumsal sözleşme ile insanlarda her şeyin daha fazlasına sahip olma isteği kabarmış ve bu durum sonucunda tabiat insanların ihtiyaçlarını karşılama hususunda yetersiz kalmaya başlamıştır. Doğal yaşamında insanlar, özgürlük ve eşitlik içinde yaşayarak birbirlerine nefret ve öfke beslemekten uzak kalmışlardır. Fakat insanları doğal yaşamlarından istemedikleri halde koparan bazı nedenler olmalıdır ki toplumsal bir yaşantıya ihtiyaç duyabilmelidirler. Rousseau, insanların toplumsal yaşantıya sürüklenmesinin en önemli nedenlerini doğa şartları ve çevresel faktörlerin süratli bir şekilde değişmesi olarak görmüştür. İnsan nüfusunun hızla artmasının yanı sıra iklim şartlarının ağırlaşması, insanların ana besin maddelerinin azalması ile birlikte insan ve doğa arasındaki bağ bozulmuş ve insanları başkalarına ihtiyaç duyar bir duruma getirerek toplumsal yaşama zorlamıştır. Rousseau’ya göre bu olaylar bütün insanlık için aniden gerçekleşmemiştir. Toplumsal hayata ilk geçenler doğal eşitliği ilk yıkanlardır.¹⁰⁰

⁹⁹ Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, s.124-217.

¹⁰⁰ Rousseau, *a,g,e*, s.121-135.

2.3 Toplum Sözleşmesi Ve Özgürlük

“İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur.”¹⁰¹ Toplum sözleşmesi kitabına böyle başlamıştır Rousseau. O’na göre toplum sözleşmesi ile birlikte insan, eski doğal yaşamındaki gibi değildir. Önceden kendi kendine yetebilen insan şimdi başkasına ihtiyaç duymuş ve modern toplumun imkânlarına kapılmıştır. Mülkiyetin ortaya çıkması ile birlikte insanlar eski doğa durumundaki eşit, özgür ve huzur dolu yaşantılarından kopmuştur. Uygar toplum ile birlikte insanların özgürlükleri kısıtlanmış ve eşitliklerin hiçe sayıldığı bir dönem başlamıştır.¹⁰²

Mülkiyetin ortaya çıkması ile birlikte, ilerleyen süreçlerde mali gücü elinde bulduran bir topluluk ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk dönemlerde ihtiyaç duyulmasa da daha sonralarda fakir halk ile zengin halk arasında oluşan kargaşa, kaos beraberinde bir devleti getirmiştir. Zenginler kendilerini fakirlerden korumak adına devlet mekanizmasını devreye sokmuşlardır. Aslında görünür olarak devlet bütün insanların temel haklarını korumakla görevlidir.¹⁰³

Mülkiyet ile birlikte ortaya çıkan köleleştirme ve hüküm sürme isteği, çatışmalar dizisinin oluşmasına neden olmuştur. Nitekim zenginlerin, fakirlerin haklarını gasp etmesi ve fakirlerin haydutlukları insanları cimri, kötü ve özentili birer canavar haline getirmiştir. En güçlüler ile hakkı yenenler arasında kavgalar sürekli devam etmiştir. Bu savaşa son verecek tek yol uygar bir toplumun kurulmasıdır. Tehlikenin her iki taraf içinde var olması, bir anlaşma yapmayı gerekli kılmıştır. Zayıf olan insanları güven içinde tutacak ve gaspçıları durduracak herkes için eşit ve herkesin uyması zorunlu olan, hiç kimsenin dışarıda kalmadığı bir sözleşme yapılmalıdır. Rousseau, bu sözleşmede zengin ve fakire de karşılıklı sorumluluklar vererek bir barış kuralları kurulmalıdır demiştir.¹⁰⁴

Rousseau’ya göre siyasal bir toplumu oluştururken adalet ve çıkarın bir ahenk içinde olması gerekmektedir. Bu nedenle, bir sözleşme kurgulanmalıdır demiş ve kurgulamıştır. Rousseau, siyasal toplumun temelini açıklarken güçlünün hakkı durumunu kabullenmemiş ve silip atmıştır. Daha sonra ise kendi toplum sözleşmesini

¹⁰¹ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s.4.

¹⁰² Oktay Uygun, *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2003, s. 136-137.

¹⁰³ Uygun, *a.g.e.*, s.136-137.

¹⁰⁴ Ertan Aslan, *Thomas Hobbes, John Locke Ve Jean-Jacques Rousseau’da Din-İktidar İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2015, s.73-74.

meydana getirmiştir. Toplum sözleşmesini oluştururken Rousseau, doğa durumunun son evresini anlatmıştır. Çatışma içinde olan insan türünün kendini koruması için bir birliktelik kurması gerekmektedir. Bu birliktelik ile insan kendini toplumun bütününe bağlamaktadır. Bu sözleşmeyle insan, kendi özgürlüğünün ve bütün haklarının tam karşılığını alır. Sözleşme beraberinde, insanları birlik içinde tutan bir kurumsal yapı meydana getirmektedir.¹⁰⁵

Rousseau'nun oluşturduğu toplum sözleşmesinde iktidarın kökü tanrı değil, sözleşmeyi oluşturan insanlardır. Sözleşme oluşturulurken bireylerin rızasının alınması bu iktidarın yasallığı için önemlidir. Bu şekilde birey ile yine bireylerin oluşturduğu devletin arasındaki denge korunmuş olacaktır. Toplum sözleşmesindeki en önemli kural insanların çıkarlarını korumak ve onları güven içinde tutmaktır. Bu sözleşme ile beraber insanlar, haklarını kendi oluşturdukları devlete aktarmaktadırlar. Bunun sonucunda insanlar devletin koyduğu kurallara tabi olmak zorundadır, eğer bu olmazsa oluşturulan toplum sözleşmesi hedefine ulaşmamış olacaktır. Bu sözleşme ile birlikte insanlar artık kendi koydukları kurallara uymuş olacaklar ve Rousseau'ya göre bu özgürlüktür.¹⁰⁶

Rousseau, doğal yaşamından toplum yaşamına geçen insanın ciddi değişikliklere uğradığını belirtmektedir. Doğa durumunda birey içgüdüleriyle hareket eder ancak toplum halindeyken bu içgüdü yerini adalete bırakır. Doğal yaşamında yalnızca kendini düşünen insan toplum haline gelince aklına göre davranıp ve ahlaki davranışlar sergilemeye başlamaktadır. Toplum durumuna geçen insan, doğal yaşamındaki bazı avantajlarını kaybetmeye başlamaktadır, fakat toplumsal hareket ile birlikte kaybedilen bu avantajlar telafi edilmeye başlanmıştır. Bireyler artık hazırlarıyla hareket etmek yerine daha mantıklı, sorumlu ve akılla hareket etmeye başlamıştır. İnsanı asıl özgür yapan şey de bu ahlaki özgürlüğüdür. İnsan kendisi hazırladığı yasaya uyarsa bu asıl özgürlük olacaktır, fakat başkası için eylemde bulunacaksa bu birey köleleşecektir.¹⁰⁷

Rousseau'ya göre toplum sözleşmesi ile beraber her insan kendini ve haklarını genel iradenin vicdanına bırakır. Dolayısıyla bireyler toplumun vazgeçilemez birer

¹⁰⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batıda Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.581.

¹⁰⁶ Yusuf Şevki Hakyemez, *Toplum Sözleşmesi Kavramı Ve Günümüz İnsan Hakları Kuramına Etkisi*, İdare Hukuku Ve İlimler Dergisi, 2000, s. 193-201-206.

¹⁰⁷ Konak, *a,g,e*, s.120.

parçasıdır. İnsanlar öncelikle toplumun diğer parçası olan üyelerine karşı, daha sonra ise egemen varlığa karşı sorumlu tutulmaktadır.¹⁰⁸

3. Immanuel Kant'ın Özgürlük Anlayışı

3.1 Immanuel Kant'ın Hayatı

22 Nisan 1724 tarihinde Königsberg kentinde doğan Immanuel Kant'ın hayatının büyük bir kısmı doğduğu kentte geçmiştir. Kendisi ailesinin dördüncü çocuğudur. Baba Johann George Kant zanaatkâr, anne Anna Reuterise ise dindar bir pietist* olarak bilinmektedir.¹⁰⁹ İlk eğitimini ailesinden alan Kant, bu eğitimin gerek kendi gerekse fikirleri üzerinde çok tesirli olduğu görülmektedir. Temelden ailesi yardımıyla aldığı bu eğitime göre din ve ahlak bütün her şeyin üstündedir. Kant'ın bu düşüncesinde en etkili faktörlerden biri de pietist olan annesi olduğu bilinmektedir. Kant ilk olarak Frederic Koleji ile eğitim hayatına adım atmıştır. Bu kolej, Kant'ın ailesine yakınlığı ile bilinen Albert Schultz idaresinde bulunmaktadır.¹¹⁰ Bu kolej Kant'a temel eğitimden başka bir şey katmamıştır. 1740 tarihinde Immanuel Kant, Königsberg Üniversitesinde eğitimine devam etmiştir. Üniversite yıllarında doğa ve felsefe ile iştigal etmiştir. Sadece bu alanlar değil, aynı zamanda matematik, fizik ve astronomi alanlarında da uğraş vermiştir. Bu süreçte Kant, İsaac Newton'un önemli eserlerinden biri olan "Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri" isimli eserini inceleyip tanıma şansı bulmuştur. Bu eser Kant'ın hayatına yön veren bir rehber olmuştur.¹¹¹

Kant, daha sonra 1755 tarihinde doktorasını alarak üniversitede eğitimlik yapmaya layık görülmüştür. 1764 tarihinde Berlin'den gelen şiir kürsüsü teklifini kabul etmemiştir. En sonunda tarihler 1770'i gösterirken Königsberg Üniversitesine matematik Profesörü unvanı ile atanmıştır. Doktora derecesini aldığı 1755 yılı ile

¹⁰⁸ Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.18-20.

*Pietizm, titiz ve sert bir ahlak teamülüyle ve zühde varan bireysel dindarlıkla sonuçlanan bir dini yaşamın kendine has vasfına işaret eder. Bu bağlamda Jansenizm, Püritanizm, ve Metodizm gibi teolojik hareketler bu niteliği paylaşırlar. Dar anlamda Pietizm özellikle Philipp Jakob Spener (1635-1705), August Hermann Francke (1663-1727) ve Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760) ile Alman Lüterciliği içerisinde ifadesini bulan dini bir reform hareketidir. (Osman Murat Deniz, Pietizm: Kökenleri, Temel Özellikleri Ve Gelişimi, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, 2018, s.2.)

¹⁰⁹ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, Çev: Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s.13.

¹¹⁰ Mehmet Emin Erişirgil, *Kant Ve Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s.13-22.

¹¹¹ Ernest Cassirer, *Kant'ın Yaşamı Ve Öğretisi*, Çev: Doğan Özlem, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2007, s.35.

1770 yılları arasındaki dönemde öğretmenlik vazifesini ara vermeden devam ettirmiştir. Bu geçen sürede Kant, birçok alanda ders vermiştir. Mantık, metafizik, felsefe, fizik, matematik ve coğrafya bu derslerden bazılarıdır.¹¹²

Birçok alanda önemli eserler ortaya koyan Immanuel Kant, 1781 tarihinde “*Saf Aklın Eleştirisi*” adlı eserini çıkarmıştır. Hemen akabinde 1783 yılında bir başka eseri olan “*Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*”, 1785 yılında da “*Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*” adlı çalışmalarını çıkarmıştır. Hemen sonraki yıl “*Doğabilimi Metafiziksel İlk İlkeleri*” isimli eserini çıkarmıştır. 1788 ve 1790 yıllarında ise sırası ile “*Pratik Aklın Eleştirisi*” ve “*Yargı Gücünün Eleştirisi*” adlı çalışmaları yayımlanmıştır. Immanuel Kant’ın daha sonra ise 1793 tarihinde “*Salt Aklın Sınırları İçinde Din*”, bu eserden 2 yıl sonra “*Ebedi Barış İçin Felsefi Bir Tasarı*” ve 1797 yılında ise “*Ahlak Metafiziği*” adlı eserleri yayımlanmıştır.¹¹³

1796 tarihinde yaşının da vermiş olduğu yorgunluktan dolayı Immanuel Kant, öğretmenliği bırakmak zorunda kalmıştır. Yaşlandığından dolayı zihin gücünün de azaldığını düşünmüş ama buna rağmen bir eser yazmaya başlamıştır. Bu eser, “*Tabiat İlimlerinin Dayandığı Metafizik İlkelerden Fiziğe Geçiş*” adlı eserdir. Fakat 12 Şubat 1804 tarihinde hayata gözlerini yumduğu için bu eseri yarım kalmıştır. Kant’ın vefatı da doğumu gibi Königsberg kentinde olmuştur.¹¹⁴

3.2 İyi İsteme Ve Ödev

Kant’ın felsefesini anlayabilmek için iyi isteme ve ödev terimlerinin içeriğini bilmek gerekmektedir. Bu iki terim Kant’ın ahlak yasasının idrak edilebilmesi için büyük bir önem arz etmektedir. Kant, “*Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*” adlı çalışmasına da, iyi isteme kavramını açıklayarak başlamıştır. Kant’a göre ahlak, eylemden ziyade eylemin altında yatan isteme ile açıklanmaktadır. Gerek dünyada

¹¹² Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi: Kant*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996, c.6, s.24.

¹¹³ Copleston, *a,g,e*, s.12.

¹¹⁴ Erişirgil, *a,g,e*, s.30-31.

gerekse dünya dışında dahi en önemli şey iyi istemedir. İyi isteme dışında iyi olarak sayılabilecek bir şey düşünülmemelidir.¹¹⁵

İyi isteme her ne olursa olsun iyi olarak kabul görmektedir. Çünkü o kendi başlı başına iyidir. Onun bir iç değeri bulunmaktadır ve ona her şeyin üstünde bir değer verilmesi gerekmektedir. Immanuel Kant, iyi istemenin kıymetinin, eriştiği veya erişeceği amaca bağlı olmadığını vurgulamaktadır. İyi birer amaçla harekete geçilen bir şey, asıl arzulandan daha farklı sonuçlarla karşılaşabilir, ama bu durum neticesinde iyi isteme kendi değerinden en ufak bir şey yitirmez. Kendi bütün değerini taşımaya devam etmektedir.¹¹⁶

Kant'a göre iyi isteme kavramını daha iyi anlayıp belirlemek için ödev kavramı da incelenmelidir. Kant, bireylerin davranışlarını ödeve aykırı, ödeve uygun ve ödevden dolayı olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Kant'a göre ödeve aykırı davranışları faydalı olsalar dahi farklı bir köşeye ayrılmalıdır. Bu davranışlar bireyin ödeviyle ters düştüğünden bu davranışların ödevden dolayı gelip gelmedikleri de mevzubahis edilmemelidir. Immanuel Kant, ödev hakkındaki bu fikirlerini açıklamak için örnekler vermiştir. Bu örnekler ile birlikte bireyin davranışlarının ödev yüzünden mi, ödeve aykırımı yoksa uygun mu olup olmadığını açıklamayı amaçlamaktadır.

Örnek olarak bakarsak, bir bakkalın tecrübesiz alıcıları kandırmaması ödev kavramına uyan bir davranıştır. Ancak satıcının bu tavrı ödeve olan saygısından mıdır yoksa doğruluk prensibinden midir farkına varamayız. Belki bu davranışı sergileyen bakkalın aslında davranışının ardında onun çıkarı yatmaktadır. Yani kurnazlık yapan bu tüccarın aklında daha çok müşteri toplama fikri yatmaktadır. Dolayısıyla bu davranışı sergileyen bakkalın ödevle alakalı olmadığı ve tam anlamıyla şahsi menfaatini korumayı hedeflediği görülmektedir. Bu noktada Kant'ın haklı olduğu görülmektedir. Davranışı gerçekleştiren kişinin davranışının ardındaki niyet dışarıdan gözlemleyen bir kişi için direkt olarak belirlenebilir bir şey değildir. Şayet bir davranışın yorumlanabilmesi için bu bilgi elzemdir. Bu davranışın ardında yatan ilkeyi bulabilmek için davranışı gerçekleştiren bireyi tanımak ve hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bireyi tanımakta fazlasıyla zaman isteyen bir durumdur.

¹¹⁵ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev: Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.8.

¹¹⁶ Kant, *a,g,e*, s.9.

Bir bireyi anlayıp tanıyarak olmak da onun neleri değerli olarak gördüğünün farkında olmak demektir.¹¹⁷

Kant'a göre bir bireyin hayatını devam ettirmesi ödevdir ve insanların hepsinin buna karşı bir meylî vardır. Aynı şekilde, mutlu olmayan bir birey hayatını sürdürüp muhafaza etmeyi değil de, hayatına son vermek gibi bir istekte bulunabilir. Fakat bir birey yaşadığı olumsuzlukların tamamına karşın yine de hayatını sevdiği için ya da endişe duyduğu için değil, sadece ödev olduğunu düşündüğü için devam ettiriyorsa o bireyin temel kuralının ahlaksal anlamı vardır. Kant'a göre ödev, kanuna gösterilen hürmet neticesinde gerçekleştirilen davranışın bir zorunluluğudur.¹¹⁸

Immanuel Kant, ödev tanımını Pratik Aklın Eleştirisi adlı eserinde şu şekilde tanımlamıştır: Yasa şartsızdır ve kesin olarak buyrulan bir emirdir. Bireyin iyi istemesi yasaya karşı bir bağımlılıktır. Bu durum bireyi davranışa zorlamayı belirtmektedir. Bu davranışa da "ödev" denmektedir.¹¹⁹

3.3 Saf Aklın Eleştirisinde Özgürlük

Immanuel Kant, özgürlüğü Saf Aklın Eleştirisinde bir çatışma olarak ele almıştır. Kant'a göre "Özgürlük vardır" ve "Özgürlük yoktur". Bu iki önerme benzer bir şekilde temellendirilmelidir.¹²⁰ Kant'a, bu çatışma hangi yolla çözüme kavuşacaktır? Bu soruya çözüm ararken Kant'ın, insanın temel özelliklerini ve yapısını meydana çıkarmaya çalıştığı görülmektedir.¹²¹

Kant yine bir eserinde (Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi), insanı akıl sahibi bir varlık olarak ele almakta ve bireyin kendine ait olan istemesinin nedenselliğini özgürlük düşüncesinden yoksun kabul etmemektedir. Kant'a göre aklın, kendine yüklemesi mecbur olan bağımsızlık yani hisler dünyasının saptayıcı sebeplerinden hür olması özgürlük olarak adlandırılmaktadır.¹²²

¹¹⁷ Ionna Kuçuradi, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.21.

¹¹⁸ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.12-13.

¹¹⁹ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev: Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.37.

¹²⁰ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1993, s.7.

¹²¹ Elif Çetinkıran Balcı, *Özgürlük Kavramını Yeniden Düşünmek: Kant Ve Arendt'te Etik Ve Politik Bir Sorun Olarak Özgürlük*, Doktora Tezi, Ankara, 2017, s.37.

¹²² Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.71.

Kant, burada aklın kendince hep ortaya koyması gereken bu bağımsızlık ifadesiyle onun otonomisinin özgürlük demek olduğunu ortaya koymuştur. Bunun olma olasılığı ise bireyi aşkınsal bir idealizme götürmektedir. Bu şekilde özgürlük ile doğal nedenselliğin uzlaşabilir tartışmaları Kant'ın düşüncesinde onun aşkınsal idealizminde yerini bulmakta, nedenin sebeplerini aydınlatmak üzere kendi bulunduğu zaman ve dogmatik rasyonalizmin hem de dogmatik ampirizmin kritiğini içermektedir. Kant'ın felsefi düşüncesi natüralizm ile birlikte idealizm, nedensellik ile özgürlük, mekanizm ile teleoloji ve rasyonalizm ile ampirizm arasında başlayan ve devam eden tartışmaların eleştiricilik adıyla süre gelir. Kant'ın tüm eleştirel felsefi düşüncesi bir mücadele bölgesine benzetilebilir ki bu bölgede çatışan tarafları özgürlük ile doğal nedenselliği, koşullu koşulsuz, mutluluk ve ahlâklılık var eder. Metafiziğin bu çatışmalı zamanlardaki halleri aklın cevap vermesi imkansız olmasa da aklın kendi içinden ortaya çıkan sorulardan oluşmaktadır. Kant'a göre doğadaki her şey nedensellik yasasına tabidir. Bu sebepten dolayı doğada olan ve oluşacak olan her türlü olayın kendinden önce gelen bir nedeni vardır ve olacaktır. Bu sebeplerin en başına gidilse dahi bir başlangıcı yoktur; çünkü birbirlerini var eden sebeplerin sonu getirilemez. Bu açıklamaya karşı Kant "doğa yasası yeterli olarak a priori belirlenmiş alındığında bir neden olmadan hiçbir şeyin oluşmayacağını belirtir. Eğer böyleyse, "tüm nedensellik sadece doğa yasalarına göre olabilecektir" önerisi, bu sonu olmayan evrenselliğin içinde, kendisi ile çelişir ve bu sebepten dolayı bu biricik nedensellik türü olarak kabul edilmez.¹²³

Doğadaki nedensellik olayı tek başına doğayı tanımlayamaz. Doğayı anlatmak için kendiliğinden oluşacak bir olayı başlatma gücü olarak tanımlanan, kozmolojik bakımdan, özgürlükten oluşan bir nedenselliğin olabileceğini belirtir. Bu şekilde bir kendiliğindenlik zamanda belirtilen ve zamansal olarak daha önce gelen bir başka nedene ihtiyaç duymamaktadır. Kant'a Göre öyle bir nedensellik varsaymalıyız ki, onun yoluyla bir şey olmakta, ama nedeni önceki bir başka neden yoluyla zorunlu yasalara göre daha öte belirlenmiş olmaksızın olmaktadır. Başka bir deyişle, nedenlerin saltık bir kendiliğindenliği varsayılmalıdır, öyle ki buna göre doğa yasaları ile uyum içinde ilerleyen bir görüngüler dizisi kendiliğinden başlar; öyleyse bir aşkınsal

¹²³ Kant, *Arı Usun eleştirisi*, s.239.

özgürlük varsayılmalıdır ki, onsuuz doğanın sürecinde görüngüler dizisi nedenler yanında hiçbir zaman tam olmaz.¹²⁴

3.4 Pratik Aklın Eleştirisinde Özgürlük

Kant, Saf Aklın Eleştirisini, ‘‘doğa nedenselliğinden başka bir nedenselliğinde kabul edilmesi gerektiği’’ olayını açıklamada yetersiz bularak, bu kavramın içini doldurmak, ve kesin olarak kabul ettirmek için özgürlüğün ahlak yasasıyla olan ilişkisinde ele almanın daha doğru olacağını belirtir.¹²⁵ Böylece Pratik Aklın Eleştirisiyle birlikte saf pratik aklın işlevini de ortaya koyarak pratik alandaki işlevi ve insan davranışları üzerindeki yerini ortaya koymak ister. Kant, Saf Aklın Eleştirisinde aklı, bilimle olan ilişkisini inceleyip iyi bir sonuç verdiğinde özgürlüğün de belirli bir antinomi* haline dönüştüğünü bulmuştur.¹²⁶

Pratik akıl, Kant’ın en önemli eleştirel felsefelerinden olan ‘‘Pratik Aklın Eleştirisi’’nde eserinde incelenmiştir.¹²⁷ Kant’a göre Pratik Aklın Eleştirisi’nden beklenen tek şey saf pratik aklın var olduğunu ortaya koymasıdır.¹²⁸

Kant, deney ve deneye dayalı bilgilerle insanın özgür olup olmadığını bulunamayacağını savunmuştur. İnsan tecrübesi, anlama yeteneğinin kategorilerine aittir. Tecrübe insanın, görünüşler dünyasından olduğunu ve bu dünyaya, nedensellik ile bağlandığını gösterir. Bu yüzden empirik bilgiye ilişkin özgürlük, negatif olan bir özgürlük olmaktadır. Özgürlüğün bu boyutu, özgürlük duygusu denilen hareketin uyandırılma nedeninin, bilinmemesi demektir. Görünüşler dünyasında aslında özgürlük yoktur. İnsan, özgür olup olmadığını kaynağını deneyimden karşılayamaz.

¹²⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s.239.

¹²⁵ Alkım Saygın, *Kant Ve Levinas Etiğinde Özgürlük Kavramı Üzerine*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s.92.

* 1) Genel anlamda yasaların çatışması durumu (çatışkı). 2) Modern mantıkta, apaçık doğru bir ispat veya kanıtlama aracılığıyla ortaya koyulan mantıksal açıdan mümkün olmayan sonuç. (Cevizci, *Büyük Felsefe Sözlüğü*, s.141.)

¹²⁶ Erişirgil, *age*, s.221.

¹²⁷ Heinz Heimsoeth, *Immanuel Kant’ın Felsefesi*, Çev: Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s.115.

¹²⁸ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.3

Saf Aklın Eleştirisi'nde, ele alınan özgürlük, ahlak alanında anlamını ve gerçekliğini elde eder. Birey ancak Saf Pratik Aklın "yapmalısın" terimiyle özgür olacaktır.¹²⁹

Kant, Pratik Aklın Eleştirisinde ilk önce bilgiyi gerçek saymış ve onun şartlarını araştırmıştır. İşin içine ahlak girince ise bu yapmamıştır. Yani örf ve adetleri gerçek saymamış ve ahlakı bunları temel farz edip üzerlerine inşa etmemiştir. Çünkü Kant'a göre ahlaklılık, örf ve adetlerden değil vicdanın bir sonucudur. Bu sonucun tek şartıysa özgürlüktür. Demek ki pratik akılda yasa koymayı gerçekleştiren özgürlükten, ahlak yasalarına ulaşılır. Böylece ahlaklılık şartından (Pratik Akıl), Ahlaki gerçeklere geçilebilmektedir. Böylece Kant var olan gerçek bilgiyi alarak teorik aklın eleştirisinde onun şartlarını arayıp priori ilkelerine ulaşmıştır. Pratik akılda ise, tam tersini yapıp apriori ilkelerden ahlak yasasını ortaya çıkarmıştır.¹³⁰

Pratik Akıl gücü ile transcendental (aşkın) özgürlük sağlamlık kazanabilmektedir. Transcendental özgürlük teorik akı ve nedensellik kavramlarını kullanırken, nedensel bağlantılar dizisinde, şartsız olanı düşünmek istediği zamanlarda içine düşeceği antinomiden, kendini kurtarmak için sığındığı bir özgürlüktür. Teorik akıl aslında bu kavramın, nesnel gerçekliğini sağlayamasa da düşünülmesi imkansız olmayan bir kavram olarak ortaya koymayı başarmıştır. Bunu da, aslında gerçeklikte bırakılması gereken bir şeyin, normalde olanaksızlığı anlamındaki görüşlere kapılıp, sarsılıp şüpheciliğe düşmemek için yapmıştır. Özgürlük, saf ve teorik aklın merkezinde bütün bir yapının "kilit taşı"ını oluşturur. Teorik akıldaki tanrı ve ölümsüzlük olan düşünceler özgürlüğe bağlandıktan sonra temellenirler. Yani bu kavramların gerçek olmaları özgürlüğün ne kadar gerçek olduğuna bağlı olacak hale gelecektir. Özgürlük düşüncesi kendini ahlak yasası ile var eder. Teorik aklın düşünceleri içerisinde tam olarak bilip anlayamasak da a priori olarak olanaklaşan tek düşünce özgürlüktür. Özgürlük kavramına bunu kazandıran elbette ahlak yasasının koşullu olması olacaktır. Tanrı ve ölümsüzlük düşüncelerinin gerçeklik ve kabul edilişleri özgürlük aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu sebepten akıl teorik bilgiyle genişlememektedir. Aslında bunla birlikte eskiden bir sorun teşkil eden olanak,

¹²⁹ Tuncar Tuğcu, *Immanuel Kant Ve Transendental İdealizm*, Alesta Yayıncılık, Ankara, 2001, s.68-69.

¹³⁰ Erişirgil, *age*, s.222.

burada onaylanarak verilmektedir. Böylece aklın pratik kullanılışı, teorik kullanışa bağlanmış olmaktadır.¹³¹

4. John Stuart Mill'in Özgürlük Anlayışı

4.1 John Stuart Mill'in Hayatı

19. Yüzyıl da Britanya da yetişen en mühim filozoflardan biri, özellikle yüzyılın son yarısı dikkate alınırca en mühimi olan iskoç asıllı filozof, 20 Mayıs 1806'da Londra Pentonwille'de doğmuştur. Her alanda ve her anlamda hayatına dokunan ve yön veren insan, otoriter ve sert bir mizacı olan ve aynı zamanda da o dönemde önemli entelektüellerinden olan babası James Mill olmuştur. Mill, başarısının büyük bir bölümünü babasının verdiği eğitime borçlu olduğunu itiraf etmiştir. Başarısını, aldığı eğitime borçlu olduğunu benimseyen Mill, mükemmel bir zekâsı olmadığını, hatta düşük zihinsel yeteneği olduğunu ve yaptıklarının normal bir insanın yapabileceği şeyler olduğunu düşünüyordu. John Stuart Mill sosyal çevreden ve arkadaşlarından soyutlanarak yoğun eğitime tabi tutulduğundan erken olgunlaşan biriydi. Hiçbir hatayı kabul etmeyen tahammülsüzlüğü ve Mill'den çok şey bekleyen sert mizaçlı bir babanın karşısında Mill, babasının eğitim anlayışını fazla kuramsal sert ve uygulamayla sınanmayan eğitim olmakla eleştirirken, diğer yandan kendisinden yapamayacağı şeyler istenmeyen bir öğrenci hiçbir şekilde elinden geleni yapamaz düşüncesiyle aynı zamanda da onaylamaktadır.¹³²

Üç yaşındayken yunanca öğrenmeye başlayan Mill, sekiz yaşına geldiğinde Latinceyi, on iki yaşındayken de klasik literatürü büyük ölçüde özümsemişti. Bu süreç içerisinde cebir, mantık, aritmetik, tarih, iktisat ve hukuk konularını da kapsayan bir eğitime tabi tutulmuştu. James Mill tutkulu duygu ve hazları çılgınlık olarak varsaymakta ve bunlar için yazılanları aşağılamaktaydı. Bu düşüncelerinden dolayı John Stuart Mill'in gördüğü ilk eğitimde ahlak felsefesi ve teoloji yer almıyordu.¹³³ Bu hassasiyetten dolayı babasının gözetiminde gördüğü özel derslerin

¹³¹ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.3-5.

¹³² Yılmaz Bayram, *John Stuart Mill'de İfade Özgürlüğü Ve Siyasi Sistem Tartışması*, Doktora Tezi, Ankara, 2013, s.8-9.

¹³³ William Leonard Courtney, *Life Of Mill*, Londra, 1889, s.16.

dışında okula gönderilmemişti. Aynı nedenlerden dolayı kilise kontrolünde olan ve öğrencileri dinsel kariyer odaklı hazırlayan üniversitelere de gönderilmemiştir. John Stuart Mill'in eğitiminde babası olan James Mill'in aile dostları olup döneminde önemli düşünürlerinin de çok büyük bir katkısı olmuştur. Kendisi de büyük bir düşünür olan babası James Mill, David Ricardo ve Jeremy Bentham'ın Yakın arkaşydı. James Mill, Ricardo ve Bentham "Felsefi Radikaller'in" (Francis Yeri, George Grote, Joseph Parkes, John Artur Roebuck, Charles Buller, John Stuart Mill, Edward John Trelawny ve William Molesworth) en büyük kanaat önderleriydi. Babasının Jeremy Bentham ile olan dostluğu John Stuart Mill'in yaşamını şekillendirmiştir. Mill ailesi 1818 yılına kadar yılın yarısını aristokratik bir yaşam biçimi olarak Bentham'la birlikte geçirmekteydi. Bentham'larla geçirilen bu zamanın eğitimi bakımından önemli olduğunu belirten Mill, yaşadığı bu zamanın kendi özgür benliğine olan katkısına dikkat çekmektedir.¹³⁴

John Stuart Mill, on iki yaşında büyük bir kırılma yaşadığını belirtir. Yaşamının bu döneminden sonra eğitiminin bilgi edinme bölümünü geride bırakıp, eleştirel düşünme ve üretim bölümüne geçtiğini söylemiştir. John Stuart Mill, babasının etkisiyle beraber 1823 yılında Doğu Hindistan Şirketi'ne (India House-East India Company) girmiştir. Şirketin kapatılana kadar otuz beş yıl orada çalışmıştır. Gençken Henüz Bentham, Ricardo ve babasının yolunda olan Mill, 1822 yılında "Utilitarian Society (Faydacı Toplum)"yi kurup faydacı felsefe adına propaganda yapmıştır.¹³⁵

1826 yılında Mill, büyük bir bunalıma girmiştir. Aldığı eğitimin ağırlığından dolayı entelektüel bunalıma giren Mill, düştüğü bunalımdan babasının eğitim anlayışını sorumlu tutmuştur. Mill'in yardım isteyebileceği tek kişinin babası olduğunu fakat bu durumun zaten babasının eğitiminden dolayı olduğundan onunda yardımcı olamayacağını düşünmüştür.¹³⁶ Yaşadığı bunalım ile yeni arayışlar içine giren Mill, 1830 Yılında Harriet Taylor ile tanışmıştır. Hayatının dönüm noktalarında bu kadının önemli olduğunu vurgulamış ve aynı zamanda onunla evlenmiştir. 1851 yılında evlenen çift birlikte entelektüel paylaşım içine girmişlerdir. Taylor da kadın hakları savunucusu olan bir düşünce insanıdır. Stuart Mill, aynı zamanda 1865

¹³⁴ Bayram, *age*, s.9-10.

¹³⁵ Bayram, *age*, s.11.

¹³⁶ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi III*, Çev: Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 1996, s.137.

yılında parlamento'ya üye olup 3 yıl burada görev yapmıştır. 7 Mayıs 1871 yılında Avignon'da yaşamını yitirmiştir.¹³⁷

4.2 Faydacılık Ve Özgürlük

Stuart Mill, Faydacı ahlak fikrinin en temel özelliklerini, faydacılığa yönelik yapılan eleştirilere bir cevap vermek ve aynı zamanda toplumda yaygın bir durum alan yanlış faydacı anlayışları düzeltmek ve gidermek için Utilitarianism (faydacılık) eserini yayımlamıştır. 1854 yılında yazmaya başladığı bu eser 1861 yılında yayımlanabilmiştir. Mill, bu eseri yayımlamakla iki önemli konuyu açıklamayı amaçlamıştır. İlk amacı; “en yüksek iyinin” ahlak felsefesindeki konumunu belirlemek, ikincisi ise; belirlediği bu en yüksek iyinin kendi doğasını açığa çıkarmaktır.¹³⁸

John Stuart Mill'in özgürlükten bahsettiği temel eseri Özgürlük Üstünedir. Kendisinden sonra gelen yazarlar Mill'in kitabının Faydacılık kitabı ile bağdaşım bağdaşmadığını tartışmışlardır. Geleneksel olan okumalar bağdaşmadığını ve Mill'in tutarsızlığa düştüğünü ifade etmişlerdir. Revizyonist olan okumalarda ise, bağdaştığını, ve Mill'in bu benzerlikten faydacılığa yeni bir vizyon getirmeye çabaladığını, ve bu çabada nispeten tutarlı olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁹

Mill'in ahlak düşüncesini bütün ve sağlıklı olarak kavramak için Özgürlük Üstüne'si(1859) ile Faydacılık'ını (1861) beraber okumak gerekir. Bu iki yazı Mill'in düşünce olarak artık olgunlaşmış olduğu dönemlerde ve birbirlerine yakın zamanlarda kaleme alınması, Mill'in iki yıl içinde görüşlerini değiştirmiş olamayacağı hakkında bir düşünce ile hareket etmemizi sağlayabilir. Mill'in Faydacılık'ta sunduğu faydacı düşünceyle Özgürlük Üstüne de özgürlük savunusu arasında bir bağ kurmaya çalıştığı görülebilir. Bu noktada Mill'in özgürlük savunusunu bir faydacı olarak yaptığını düşüncemizde sabitleyebiliriz. Bu hususta Mill, fayda öğretisine o kadar çok güvenir ki, doğal hak teorisinden kendi lehine

¹³⁷ Er, *age*, s.17.

¹³⁸ Metin Aydın, John Stuart Mill'in Faydacı Ahlakı, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 28, 2013, s.6.

¹³⁹ Muzaffer Dülger, *John Stuart Mill'de Bireysel Ve Toplumsal Fayda*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s.111.

çıkan her tür argümanı reddetmektedir. Ona göre her şey fayda kavramıyla gerekçelendirilebilir. Bunun dışında, Mill'in özgürlük düşüncesi içerisinde özgürlüğün pek çok açılımını bulmak mümkündür. Seçim, Karışılmama yahut Dış-Müdahalenin Yokluğu (Negatif Özgürlük), İktidarın Sınırlandırılması, Tercih, Kişinin Kendisi Üzerinde Egemenliği ve Yapıp Edebilme Kudreti (Pozitif Özgürlük), Hoşgörü, Bireysellik ve Farklılık gibi kavramlar ve daha birçoğu onun özgürlük düşüncesinin içeriğini meydana getirmektedir. Mill, Liberty ve Freedom terimlerini farklı manalarda kullanmamıştır.¹⁴⁰ Oysa iki terimde farklı manalar içermektedir. Liberty, x'i yapmaya de jure (hukuki, kanuna göre) kabiliyeti, Freedom ise x'i yapmaya de facto (fiilen, gerçekte) kabiliyeti gösterir. Hukuk, genelde bir kişinin serbestliğini (liberty) etkiler, özgürlüğünü (freedom) değil. Örnek olarak hız limitini aşmak konusunda serbestliğimiz (liberty) yoktur, hukuk buna sınırlandırma getirmiştir. Örneğin hız limitini 120 km/hız olarak belirtmiştir ve aşmaları yaptırımla cezalandırır. Fakat bu hukuk düzenlemesi özgürlüğümüze (freedom) karışamaz, istersek bu hızı aşarak kurali ihlal edebiliriz. Ancak aracımız bu hıza ulaşamıyorsa burada özgürlüğümüzün (freedom) de olduğundan bahsedemeyiz. Hukuki lisanda liberty teriminin formal, freedom teriminin ise maddi bir içeriği vardır.¹⁴¹ Fakat Mill adı geçen iki içeriği, her iki terim ile birlikte, ayırım yapmadan kullanır. Bizlerinde özgürlük kavramını kullanışımız mecburen Mill'inkine benzer şekilde kuşatıcı biçimde olmuştur. Freedom ve liberty anlamlarına karşılık olarak özgürlük sözcüğü genel kullanımımızı oluşturur, farklılığı belirtmek gerekirse eğer kelimelerin ne anlamda kullanılacağı özellikle vurgulanacaktır. Mill, eskilerin özgürlük denilince ilk olarak anladıkları şeyin, kendilerini idare edebilen ve çoğu zaman zulmeden monarka veya oligarşik yapılara karşı, onları sınırlandırarak buldukları kazanım olduğunu belirtir.¹⁴² 19.yy'da eskilere nazaran daha fazla özgürlüğü kısıtlayıcı belli başlı sorunlar olduğundan, devlet eliyle bireylerin özgürlük sınırlanması problemiyle beraber toplum baskısı da bir özgürlük sorunu olarak gözlemlenmeye başlanmıştır. Toplum, devletin maddi gücünden daha etkin, maneviyatı boğan, zor araçlarına da sahiptir.¹⁴³ Demokratik yönetimlerin çoğalması ve çoğunluğun isteklerine göre hareket etme davranışı ise, toplumu daha çok tiranlaştıracak tehlikeleri içinde

¹⁴⁰ Don A. Habibi, *John Stuart Mill and The Ethics of Human Growth*, Springer Science+Business Media B.V., Dordrecht, 2001, s.117.

¹⁴¹ Dülger, *age*, s.112-113.

¹⁴² John Stuart Mill, *Hürriyet Üstüne*, Çev: Mehmet Osman Dostel, Sadeleştiren: Ömer Çaha, Liberte Yayınları, Ankara, 2012, s.40-41.

¹⁴³ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.43.

bulundurmaktadır. Mill bundan dolayı Özgürlük Üstüne de, bireyin özgürlüğü lehine, onun özgürlüğüne müdahalenin meşru sınırını bulmak¹⁴⁴, ve bu sınırı hem devlete (yasal müdahaleye ve maddi güce) hem de topluma (kamuoyunun manevi baskısına) karşı korumayı amaçlamıştır.¹⁴⁵

Mill'e göre bireyselleşme ile özgürlüğün birbirleriyle yakından ilişkileri bulunmaktadır. Toplumsal iyinin, kendi buldukları yolda yaşantılarını sürdürebilen kişilerin mevcudiyeti ile oluşacağını düşünmektedir. Bu, hem kişilerin kendilerine göre iyi, hem de toplumu daha ileri götürebilmesi için ihtiyaç duydukları bireyler ancak bu kişiler arasından çıkabilmektedir. Mill'in bu iyi düşüncesinin karşısında ise, geleneklerin hükmü, baskılayıcı reform düşünceleri, benzetme edimleri ve konformizm* (uymacılık) yer almaktadır.¹⁴⁶

4.3 Düşünce Özgürlüğü

John Stuart Mill daima bireyin özgür olması gerektiğini benimseyip savunmuştur. Ama birey toplum içerisinde yaşadığından bu özgürlük sınırsız sayılamamaktadır. Siyasal toplum, kurumların yardımıyla birlikte bireyi incelemekte ve yasaların yardımıyla kurallar koymaktadır. Mill, bu kurallar ve toplumsal kurumlar hakkında incelemelerde bulunmuş ve düşünceler ortaya koymuştur. Mill, bireylerin kurallar ve kurumlardan tarafından oluşturulan aynı kalıptan çıkmış gibi birbirine benzemesini doğru bulmamıştır. Siyasal toplumda kişiler düşüncelerini özgür bir şekilde dile getirebildikleri takdirde, çeşitlilik sağlanmış olacaktır. Mill'e göre bu yapıda bir toplum, değişime ve gelişime açık olabilmektedir. İnsanı insan yapan özelliklerden biride düşünmedir. İnsan kendinin ve çevresinin bilincine ancak düşünerek varabilir. Bu şekilde ihtiyaçlarını, doğru ve yanlış ayırt edebilme yeteneği de sahip olur. Bu yetenek sayesinde bireye zorla bir şey yaptırılamaz. Böylece siyasal toplumla alakalı uygulamalar da düşünme ve tartışma özgürlüğüyle birlikte akıl süzgecinden

¹⁴⁴ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.44.

¹⁴⁵ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.50.

* Faaliyetteki kurum, kriter ya da şartlara, kesinliği olmayan sert kalıplara, eleştiri yapmadan uyma ve çevrenin hakim yaygın düşünce veya değerleriyle uzlaşma eğilimi. (Orhan Sarıkaya, Konformizm-Nonkonformizm Açısından Edip Cansever'in Şiiri, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, 2013, s.2.)

¹⁴⁶ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.123.

geçirilerek kişiye ve topluma uyacak en iyi şekilde belirlenip gerçekleştirilmiş olmaktadır. Mill, düşünce ve tartışma konularındaki özgürlüğü şu cümlelerle ifade etmektedir.¹⁴⁷ “Bir düşüncenin susturulmasındaki asıl kötü olan, onun insana, yaşayan bireylere olduğu gibi gelecekteki nesillere de karşı bir haydutluk olmasıdır; o düşünceye sahip çıkanlardan daha çok, o düşünceye katılmayanlara karşı haksızlık olmasıdır. Eğer düşünce doğruysa bireyler yanlış olan ile değiştirmekten yoksun bırakılırlar: eğer yanlış ise, onlar neredeyse aynı derecede bir yararı, gerçeğin haksız yere çarpışması sonucunda onun daha iyi anlaşılmasını ve daha anlaşılır bir etki yaratmasını, ellerinden kaçırmış olurlar.” Bir düşünce doğru, yanlış olabilir. Asıl önemli olan, o düşünceyi herkesin kabul etmesi değildir. Önemli olan düşünceyi ortaya koyan bireye saygı duymaktır. Ne kadar çok düşünce olursa toplum o kadar yol olarak gelişmeye devam edecektir. Bundan dolayı bireyler tarafından belirtilen düşüncelerin akıl süzgecinden geçirmeden kabul edilmesi yerine, her bireyin eleştirmesine müsaade ederek, gerçeklerin her bakımdan görülmesini ve gelecek nesillerin sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlamak gerekmektedir. Mill düşüncelerinde yaşadığı ortamdaki şartları belirtmiş ve düşünme ve tartışma özgürlüğünün önemini, bu dönemde bulunan aksaklıkları belirtmeye çalışmıştır. Özgürlüğün istenildiği gibi olmaması durumunda güce sahip olanların toplumsal düzeni istekleri doğrultusunda kullanmalarını sağlar. Bizim sırf toplumsal hoşgörüsüzlüğümüz kimseyi öldürmez. Hiçbir fikri kökünden sökmez, fakat insanları o düşünceleri saklamaya ya da yaymakta çaba sarf etmekten uzaklaştırır.¹⁴⁸ Bu yüzden her nesilde görülebilen bir ilerleme kaydedilmez. Bazı değişiklikler olsa, düzen değişirse bile gücü elinde tutan erklerin olumsuz etkileri devam eder. Değişik düşünceleri öne atan bireyleri cezalarla susturmak yerine belirledikleri düzenler içinde sindirmiş olurlar. “Parlak bir geleceğe sahip olmak isteyenler olduğunda, kişiliklerini dinden mahrum bırakıp töresiz bir durum korkusuyla atılğan, güçlü ve kimseye bağlı olmayan bir düşünce yapısıyla sonsuza dek izlemeye cesareti olmayan korkak yapılı bir aydın toplumu arasında dünyanın neler kaybettiğini kim hesap edebilir ?”¹⁴⁹

¹⁴⁷ John Stuart Mill, *Özgürlük Üstüne Ve Seçme Yazılar*, Çev: Âlime Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 2005, s.31.

¹⁴⁸ Mill, *Özgürlük Üstüne Ve Seçme Yazılar*, s.48.

¹⁴⁹ Mill, *Özgürlük Üstüne Ve Seçme Yazılar*, s.49.

Özetle söyleyebilirim ki; düşünce tarihine bakıldığında durumun kötü olmadığını görebiliriz. Mill'in söylediği gibi aykırı düşünceler sergileyenler zarara uğrasa bile düşünceleri hala akıllarda varlığını sürdürebilmektedir. Sokrates düşüncelerinden ve belirttiği söylemlerden dolayı idam cezasına çarptırılmıştır. Buna rağmen Sokrates'in "kendini bil" sözü günümüzde hala etkisini sürdürmektedir. Kopernik ve Galileo dünya hakkında farklı düşüncelerden söz edince cezalandırılmışlardır, fakat sonuç olarak düşünceleri yaşamaya devam edip varlığını sürdürmeye devam ederek doğruluğunu kanıtlamayı başarmıştır. Bu şekilde olan düşünce ve söylemler sayesinde yalnızca bilimsel olarak değil, düşünce özgürlüğünde de önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İnsanlar günümüze kadar kalıplaşmış düşüncelerden birçok örnek karşısında ayrılmaya cesaret edebilmiştir. Düşünme özgürlüğü, zeki insanlara fayda sağladığı kadar normal zekaya sahip insanların kendilerini gösterebilmelerine ve geliştirmelerine yardımcı olmuştur.

4.4 Toplumun Birey Üzerindeki İktidarı

John Stuart Mill, *Hürriyet Üstüne* eserinde yasal olarak toplumun bireyler üzerinde karar verebilen gücünün doğasını araştırıp sorgulamaktadır. Denemesinin konusunun istek özgürlüğü değil, sivil ve toplumsal hürriyetinin olduğunu belirtmektedir. Başka bir söyleyişle, denemesinin, toplum bakımından birey üzerinde yasal bir biçimde uygulanabilen gücün özelliğini ve sınırlarını konu olarak kullandığını ifade etmektedir. Mill, toplumun birey üzerindeki gücü sorununun eski ve derin olmasıyla beraber, insanlığın devam eden medeni aşamanın gelişip büyümesine paralel olarak, kendini yeni olay ve koşullar altında meydana getirdiğini ve geleceğin de önemli bir sorun olarak kabul ettireceğini söylemektedir.¹⁵⁰

John Stuart Mill'e göre kesin olarak gerçekleşmeyecek olay ve sorunlarda kişilerin tercihlerini ve özgürlüğünü rahat bırakan ve onlardan yalnızca evrensel deneyimlerin mahkûm bıraktığı davranışlarından kaçınmalarını bekleyen örnek bir halk hayal etmek herkes için basittir. Ancak kendi engellemesine bu şekilde bir sınır çizmiş bir halk görmek oldukça zordur. Ya da evrensel deneyime halkın kayıtsız

¹⁵⁰ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.39.

kaldığını görmek sık rastlanan bir durum olmamıştır.¹⁵¹ Böylece toplum, değişikliği ve çeşitliliği bir suç ya da hata gibi değerlendirmekte ve bunu yeterli bularak bireyselliğe müdahalede bulunmuştur. Bu müdahaleler genelde ahlâki nedenler kılıfı altında yapılmaktadır. Mill'e dayanarak toplum, daha somut bir anlatımla çoğunluk, zaten tutucu bir davranış sergilemektedir. Bu doğal davranış içinde farklı olmak, daha farklı düşünmek ve davranış sergilemek isteyen birisi üzerinde topluluğa uyma bakımından bir toplumsal baskı ortaya çıkmaktadır. Her toplum davranış ve tutum bakımından bireyleri birbirine benzetmeye çalışmaktadır.¹⁵² Buna göre dünyadaki eşyanın genel tutumu, insanlar arasındaki sıradanlığı üstün kılma üzerinedir.¹⁵³ Toplumun kendi fikir ve teamüllerini karşılarında durarak bunlara karşı çıkıp inkar edenlere kabul ettirme eğilimleri vardır. Toplum kendi düşünce ve fikirlerine uymayan bir kişiliğin büyümesini engelleyerek ya da önleyerek, tüm bireyleri genel kalıplara uymaya zorlamaktadır.¹⁵⁴

Mill'e göre halka onların davranışlarını düzeltmek bakımından kılavuzluk edip yardımcı olan pratik ilke, kendisi ile benzer hislerde olup nasıl istiyorlarsa herkesten o şekilde hareket etmelerini beklemek gerektiğine dair bulunan duygudur. "Toplumun ya da onun güçlü bir kısmının beğenip beğenmediği şeyler, kanun ya da toplum fikirlerinin yaptırımları altında, toplumun çoğunluğu tarafından kabul olunmak üzere bırakılan ilkeleri pratik hayatta kullanılabilecek olan başlıca etmenlerdir." Mill'e göre ahlâki duyguların manipülasyonunda kuşkusuz ki toplumun genel ve aşikâr menfaatlerinin de büyük bir payı vardır. Fakat yüksek bir sınıfın olduğu her yerde, memleketin ahlâki değerlerinin büyük bir kısmı sınıf çıkarlarından ve sınıf üstünlüğü hissinden çıkar ki bunlar üstün sınıfın ahlâki değerleri üstüne inşa edilmektedir.¹⁵⁵

Mill'e göre kamuoyunda ferdi kişiliğe karşı gelecek şekilde garip bir eğilim vardır.¹⁵⁶ İnsanoğlu için önem taşıyan herhangi bir olayda müsamahasızlık çok doğal bir durumdur. Çoğunluk duygusunun yoğun biçimde bulunduğu yerlerde, onun itaat

¹⁵¹ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.144.

¹⁵² Gencay Şaylan, *Temsili Liberal Demokrasinin Ölenemez Krizi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.138.

¹⁵³ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.120.

¹⁵⁴ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.44.

¹⁵⁵ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.45.

¹⁵⁶ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.124.

edilmek iddiasından çok az vazgeçtiği görülmektedir.¹⁵⁷ İnsanoğlunun çoğunluğu, özgürlüğe nüfuz ve güçten daha az itibar göstermektedir.¹⁵⁸ Buna göre insanoğlunun düşüncesine göre tek taraflılık daima kural, çok taraflılık ise kuraldışı olarak görülmüştür.¹⁵⁹ İnsan, genelde tekil muhakemesine güveni olmayışından dünyanın yanılmazlığı oluşuna alışkanlıktan inanır. Bu kolektif düşünce otoritelerine rağmen inancı da kolayca sarsılmamaktadır. Diğer dünyaların düşüncelerinin karşısında yer alma haklılığının gerektirdiği sorumluluğunu da bağlı olduğu camianın omuzlarına yükler.¹⁶⁰ Mill, şartlara uyacak şekilde bazen özgürlük bazen de ilerleme yada reform ruhu, geleneklerden daha üstün olduğundan dolayı geleneklerin bunları hasım olarak gördüğünü söyler. Geleneğin istibdadı, insanlığın ilerlemesi karşısında her yere dikilen bir engeldir.¹⁶¹

Mill, toplumun birey için üstünlük kazanacağı bir alan sağladığını vurgular. Mill'e göre insanlığı tehdit eden asıl büyük tehlike kişisel eğilim ve tercihlerin aşırılığı değil yetersizliğidir.¹⁶² Toplumsal zorbalık, hayatın ayrıntılarına nüfuz ederek bireysel ruhu esaret altına alıp bireye kurtuluş yolu bırakmaz.¹⁶³ Böyle toplumlarda etkin ve çalışkan olan bireyler, toplumsal düşüncelere ters olan fikirlerini saklayarak veya karşı çıktıkları doğrulara uydurmaya çalışmaktadırlar. Böyle toplum düzeni, açık, korkusuz, mantıklı ve özü sözü bir uygun aydın düşünürleri çıkaramaz. Böyle bir yerde basmakalıp düşüncelere sahip, hakikatleri zamana göre değerlendiren insanlar bulunabilir.¹⁶⁴ Halka basmakalıp davranış kuralları koyarak bunları yapmaya zorlamak, aslında belirgin hiçbir karakter özelliğine sahip olmayan bireyler ortaya çıkarmaktadır.¹⁶⁵

¹⁵⁷ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.48.

¹⁵⁸ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.171.

¹⁵⁹ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.95.

¹⁶⁰ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.60.

¹⁶¹ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.125.

¹⁶² Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.114.

¹⁶³ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.43.

¹⁶⁴ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.78.

¹⁶⁵ Mill, *Hürriyet Üstüne*, s.124.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

20. YÜZYILDA ÖZGÜRLÜK VE TOPLUM İLİŞKİSİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

1. Varoluşçuluk Ve Liberalizm Temelinde Özgürlük

İnsanlık geçmişine bakıldığı zaman, felsefe akımları genel olarak bir çöküşten sonra, sarsıntılı bir dönemde meydana çıkmaktadır. Felsefi akımlar bu gibi durumlarda gelişip ve bizlere dönemin ruhunu yansıtmaktadır.

20. Yüzyılda ortaya çıkan akımlardan (Analitik Felsefe, Yorumsamacılık, Dil Felsefesi, Mantıksal Pozitivizm, Yapısalcılık, Fenomenoloji, Eleştirel Teori, Yapısöküm, Nihilizm, Varoluşçuluk) en önemlilerinden biri varoluşçuluk akımıdır. Bu akım genel olarak bireyi ve sorunlarını ele almıştır. Yirminci yüzyılın en büyük sorunlarından biri olan II. Dünya savaşı ile ortaya çıkan yıkıntıyı gören düşünce insanları insanı sorgulamaya başlamışlardır. Ölüm ve özgürlük başta olmak üzere birçok konuyu incelemeye başlamışlardır. Dolayısıyla varoluş felsefesi, dönemin dertlerine çözüm bulmaya çalışan bir düşünce olarak doğmuştur.¹⁶⁶

Bir diğer akımımız olan liberalizm de, insan, us ve özgürlük terimlerinin dile getirildiği dönemde baş göstermiştir. Nitekim ilk olarak insan merkezli bir fikir geliştirmeye çalışmışlardır. İlk başlarda insanın özgürlükleri üzerine çalışmış ve bireyin ekonomik ve sosyal özgürlüklerine sınırlama koyan olgular ile karşı karşıya gelmiştir. Daha sonra ise bireysel özgürlük çerçevesinde toplumsal özgürlük fikride gelişmiştir.

1.1 Varoluşçuluk

1930 yılında Almanya'da filizlenen varoluş felsefesi, daha sonraları ülkenin sınırlarını aşarak birçok yere yayılan önemli bir felsefe akımıdır. Kavram olarak varoluşu ilk dile getiren düşünür Soren Kierkegaard olmuştur. Yine bu akımın etkilediği düşünürlerden bazıları, Karl Jaspers ve Heidegger olmuştur.¹⁶⁷

¹⁶⁶ A. Kadir Çüçen, *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.11.

¹⁶⁷ Karl Jaspers, *Felsefe Nedir?*, Çev: İ.Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2007, s.389-449.

Dünya üzerinde, birinci ve ikinci dünya savaşı ile birlikte ortaya çıkan yıkım ve geleneksel düşünceye karşı ortaya çıkan düşünce akımına Varoluşçuluk felsefesi denmektedir. Savaşlarla beraber insanların içinde yaşanan hayal kırıklığı, psikolojik buhranlar, yalnızlık ve bu gibi birçok negatif durumu hissederek buna karşın ortaya çıkmıştır. Daha çok insan merkezli bir akım olduğu bilinmektedir. Temel dayanağı insan olmuştur. İnsanın sorunları üzerine durmak, tartışmak ve insanlara dünyayı tanıtmak için uğraş vermişlerdir. Bu akımın filozoflarının temel amacı da bu doğrultuda ilerlemiştir.¹⁶⁸ Varoluş felsefesi düşünürlerine göre, insanın belli bir doğası yoktur, insan nesnel varlıklardan ayrılmalıdır, o iradesi ve bilinci olan bir varlıktır. Geçmişten günümüze ortaya çıkan her akım kendi döneminin bir yansıması olmuştur. Yeniçağ düşünürleri daha çok bireyin aklını ön plana çıkarmış ve buna önem vermiştir. Antik Çağ düşünürleri ise bireyi evrenin bir kısmı olarak görmektedirler. Varoluşçuluk düşüncesinin Antik Çağ'da, Ortaçağ'da ya da 19. ve 20. Yüzyıllarda mı ortaya çıktığı fikri tartışma konusu olmuştur. Nietzsche, A.Camus, Martin Heidegger, Dostoyevski ve J.P Sartre varoluşçuluk felsefesinin başlıca düşünürleri olarak adlandırılmışlardır.¹⁶⁹

1.1.1 Varoluş Ve Özgürlük

Özgürlük, varoluş felsefesinin ön planda tuttuğu konulardan biri olmuştur. Bu düşünceye göre insan ve insanın özgür olması konusu önem arz etmektedir. Özgürlük tarihi ile felsefe tarihi orantılı olarak gitmektedir. Özgürlük krizi isimli yapıtında Hannah Arendt, özgürlük probleminin ilk olarak siyasal özgürlük olarak felsefe geçmişinde yer edindiği, daha sonralarda ise Hıristiyanlık ile beraber iç özgürlük, istenç gibi konularla özgürlük felsefesi sahnesinde boy göstermeye başladığını dile getirmiştir.¹⁷⁰

Varoluş felsefesinin bir temsilcisi olan Jean Paul Sartre, varoluşun daima özün önünde olduğunu dile getirmiştir. Bu düşünce diğer varoluş temsilcileri tarafından da kabul görmektedir. O, insanın özünü temel almaktadır, gerçeklik özgürlüktür ve

¹⁶⁸ Berna Kayra, *Jean Paul Sartre'in Özgürlük Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 5.

¹⁶⁹ Ahsen Şeyma Özköse, *Varoluş Felsefesinin Özgürlük Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2018, s.12.

¹⁷⁰ Nilgün Özcan, *Varoluşçu Felsefenin Türkiye'ye Girişi Ve Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, s.13.

varoluş ile özgürlük aynı manada olmuştur. Sartre, bireyin özgürlüğe mecbur olmasından dolayı özgürlüğü seçemediğini dile getirmiştir. Çünkü birey dünyaya fırlatılmış yalnız bireydir. İnsanlar özgür olmaları için engellemeye maruz kalmamalıdır, insan varlığı için seçimler yapar ve bu seçimi şahsi olarak yapması gerekmektedir. Bu durum, insanın varoluşunun yine özgürlük ile iç içe olduğunu göstermektedir.¹⁷¹ Özgürlük belirli olan bir şey değildir ve bireyde yoklukla meydana gelir. Birey düşünüp, oluşturduğu fakat meydana olmayan şeyi gerçekleştirdiği ve harekete geçtiği takdirde özgürlüğe ulaşabilmektedir. Bireyin varoluşundan öncesi bir benliği bulunmamaktadır. Kendi benliğini şahsi seçimleri ile ortaya çıkarmaktadır. İnsanın özgürlüğü, önceden belirlenen bir benliğinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bireyin var olmayı dilemesi ve bunun için çaba sarf etmesi özgürlüğünü ifade edebilmektedir. Birey mecburi olarak özgür ve bu özgürlük koşulsuz olarak nitelendirilmelidir. Bireyin şahsi özgürlüğü bir diğer bireyin özgürlüğü ile ilişkilidir. Dünya üzerinde en önemli şey bireyin varlığıdır. Dolayısıyla insanlık tarihinde devamlı bir özgürlük içinde olma isteği görülmektedir. Özgürlük, başkalarıyla paylaşımında bulunduğu zaman bireyde özgür olma hissi doğurmaktadır.¹⁷²

Birey şahsi hedeflerini gerçekleştirdiği takdirde varoluşundan söz edilebilmektedir. Sartre, bireyin davranışları özgürlük neticesinde oluşmaktadır demiştir. Yine özgürlük, bireyin karar vermesinde etkili bir rol oynamaktadır. Süreç olarak birey, var olur seçimlerini yaşar ve deneyimler en sonunda da kendini seçerek özgürlüğe kavuşur. İnsan planlar üreterek daima varolmaya çalışmaktadır. Bunu yapmadığı sürece varolması mümkün değildir. Birey kendi kendini seçerek dilediği kişi olmaktadır. Birey şahsi benliğini oluşturmada tam anlamıyla özgürdür. Sartre, insanın yapısının özgür olmayı gerektirdiğini belirtmiştir. Birey özgür olduğunun farkındaysa özgür olduğu kabullenilmektedir.¹⁷³ Sartre'a göre varoluş aslında özgürlüğün bir mahsulüdür. Varoluş temelde özgürlükten meydana gelmektedir.¹⁷⁴ Özgürlük beraberinde varoluş ile birlikte bireyin benliğini bulmasını sağlamaktadır. Birey özgür iradesi ile karar vermekte ve bu kararlar bireyin varoluşunu meydana getirmektedir. Birey yalnızca özgür seçim ile gerçekleştirdiği gelişme ile var

¹⁷¹ Jean Paul Sartre, *Varlık Ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, Çev: Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014, s. 530-531.

¹⁷² Özköse, *age*, s.55.

¹⁷³ Özköse, *age*, s.56.

¹⁷⁴ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Çev: Asım Bezirci, Ataç Kitabevi, İstanbul, 1961, s.71.

olabilmektedir.¹⁷⁵ Yaşadığı hayatın kurallarını kendisi belirleyen bireyin hedefleri her şeyden önce gelmektedir. Dünya üzerindeki her birey kendi gayesini yine kendi belirler. Şayet birey hayatındaki seçimleri kendisi gerçekleştirmezse tesadüfler ile hayatı şekillenmeye başlayacaktır.¹⁷⁶

1.1.2 Varoluşçu Felsefede Başkası Kavramı

Başkası olgusuna klasik felsefede rastlamak pek mümkün olmasa da, varoluşçu felsefede bu olgu ciddi anlamda değer görmüştür. Genel olarak klasik felsefede bu kavram toplumsal teşkilatlanma kapsamında işlenmiş fakat varoluşçu felsefede başkası teması genellikle yabancılaştırma riski açısından işlenmektedir.¹⁷⁷ Varoluşçuluğun Hıristiyan kanadı, insanın bu dünya üzerinde sürgünde olduğu ve bu nedenle birlikte yaşama olgusu konusunda çok daha ılımlı yaklaşım sergilemiştir.¹⁷⁸ Nitekim birey yalnız başına yaşamını sürdüremeyeceği için toplumsal bir yaşam sürmek bireyin kaderi olmuş ve başkasına dönmek gerekli bir konu olmuştur.¹⁷⁹ İnsanın topluma doğru hayatına yön vermesi, bir nevi şahsından fedakarlık etmesi anlamına gelmektedir. İnsan toplumda değil toplum insanın içinde bulunmaktadır.

Sartre, insan başkasını daima gördüğü kişi olarak düşünmektedir, oysaki başkası da beni görmektedir. Yani nesne olan başkasını görür ve özne olan başkası tarafından da görülürüz. Aslında bir başkası tarafından görülebilen varlık, nesne ya da özneye dayandırılmamalıdır. Bu olay bizleri sahiplendirilmiş bir birey yapar, dolayısıyla özgürlüğümüz elimizden alınmış olmaktadır. Başkası düşüncesi birey için ölüm kadar acı bir durumdur. Bireyin hayatındaki ilk yıkılışı başkasının varlığıdır. Bir insanın başkası için varlık haline dönüşmesi ölüm ile gerçekleşmektedir. Sartre bu noktada “cehennem başkalarıdır” söylemi de bu noktada iyi bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁸⁰

İnsan kendisini, başkaları yolu ile tanır fakat bu yol varoluşçu felsefeye göre detaylı bir tanıma olmayacaktır. İnsan buyruğu altına alamadığı başkasına nefret

¹⁷⁵ Vefa Taşdelen, *Varoluş Felsefelerinde Varoluşun Özden Önceliği Sorunu*, Beytulhikme, C1, Sayı 1, Haziran, 2011, s.46-47.

¹⁷⁶ Nurettin Topçu, *Varoluş Felsefesi/Hareket Felsefesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1967, s.26-27.

¹⁷⁷ Emmanuel Mounier, *Varoluş Felsefelerine Giriş*, Çev: Serdar Rifat, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 137.

¹⁷⁸ Özcan, *age*, s.11.

¹⁷⁹ Topçu, *age*, s.22.

¹⁸⁰ Özcan, *age*, s.12.

beslemeye başlar ve Sartre bu durumu başkalarına acı çektirmekten zevk alan kişilerin kızgınlığının kaynağı olarak tanımlamıştır. Ben ve başkası arasındaki bağ, varoluşları bir araya getirme amacı olarak görülmektedir. Arthur Schopenhauer, insanların kendini başkasına başkasını da kendisine nakletme uğraşı kendi benliğinden uzaklaşmasına ve aynı zamanda yabancılaşmasına neden olacağını savunmaktadır. Sonunda hiç kimse kendi benliğinde olamayacak ve bütün insanlar bir başkası olma yolunda ilerleyecektir. Aslında bir başkasıyla var olmak, yine varoluşun neticesi olacaktır ve bu durum küçültücü bir şey olarak görülmektedir.¹⁸¹ Bir başka varoluşçu felsefe düşünürü olan Gabriel Marcel, insan varoluşunu bir başkası olduğunda anlamlandırabilmektedir. Bir biri ile bağlantılı iki insan varoluşu tamamlamış olur demektedir. Bir insan bir başkasına ne denli bağlıysa, şahsi benliğine de o denli derin bağ ile bağlanmaktadır. Bu durum ispatla gün yüzüne çıkamaz, ancak tecrübe edilerek anlaşılabilen bir durum olmaktadır. İnsan benliğini ancak bir başkası ile olan bağlılığında bulabilmektedir. Bu düşünceleri ile Marcel, Sartre ile ters düşmektedir.¹⁸²

Klasik görüşçüler, başkalarının zihin durumlarını yalnızca onların belirtileri ile öğrenebileceğimizi savunmuşlardır. Fakat varoluşçular bu düşünceyi bir kenara iterek, başkasının bilinç durumunun dolaysız bir şekilde anlaşılacağını ve neticesinde bilinçler arasında bir iletişim olacağını kabul etmektedirler.¹⁸³

2.2 Liberalizm

Liberalizm, birçok akım ve felsefelerden çok daha fazla bir tarihe sahip bir ideolojidir. Bundandır ki bu kavramı tanımlamak fazlasıyla zor olmuştur. Kendi içerisinde de farklılıklara ev sahipliği yaptığı için birçok farklı liberalizm tanımları meydana çıkmıştır. Bundan dolayı liberalizm kavramını tanımlarken, farklı açılardan bakıp, kendi içindeki farklılıkları da değerlendirmek gerekmektedir. Liberalizm kavram olarak “liberty” kelimesinden türetilmiştir. Bu da özgürlük ve hürriyet gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸⁴ Aynı şekilde liberalizm, cömert, açıklık ve açık görüşlülük

¹⁸¹ Özcan, *age*, s.12.

¹⁸² Levent Bayraktar, *Felsefe İle*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2014, s.46.

¹⁸³ Paul Foulquie, *Varoluşçuluk*, Çev: Yakup Şahin, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.42.

¹⁸⁴ Coşkun Can Aktan, *Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm Ve Libertarianizm*, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 28, Sayı 1, 1995, s.3.

gibi kavramların da yerine kullanılmıştır.¹⁸⁵ Sosyalistler ve Ortodoks Marksistler, liberalizmi kapitalizmi meşrulaştırılması şeklinde tasvir etmişlerdir. Muhafazakar kesim ise daha çok ahlaki görecelik şeklinde tanımlamıştır. Yeri geldiğinde çok katı bir ideoloji olarak tanımlansa da, bazen de çok ılımlı, hoşgörü ve açık düşünce gibi pozitif fikirleri ifade etmek için de kullanılmıştır. Liberalizm, bazı serbest toplumlar tarafından pozitif olarak görülse de muhafazakar kesim için ahlaki açıdan negatiflik içeren tanımlar olarak görülmektedir. Bu ideoloji kimileri tarafından iktisada bağlanabilmektedir. Köken olarak liberalizm, aydınlanma hareketine ve aynı zamanda insanın haklarının savunulmasına varmaktadır.¹⁸⁶

Liberalizm kavramının siyaset bilimi alanında kullanılmaya başlanması çok geçmişe dayanmamaktadır. İlk olarak 19. Yüzyılda bu alanda dile getirilmeye başlanmıştır. İlk zamanlarda liberal kelimesi İngiliz temelli politikaları ifade etmek için kötümser bir anlamda kullanılmıştır. İlerleyen dönemlerde ise İspanyollar liberal kelimesini İngiliz temelli siyasal hareketleri betimlemek için kullanmışlardır. Gün geçtikçe liberal kavramının dillendirilmesi de yaygın bir hal almaya başlamıştır. Bu yüzyılın son dönemlerine gelindiğinde liberal kavramı siyasi kaynaklarda yer edinmeye başlamıştır. Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler kavramının yerine geçmiştir. Liberalizm gün geçtikçe, düşünce hürriyeti, serbest piyasa, basın hürriyeti gibi fikirleri savunanları vasıflandırmak için kullanılmıştır.¹⁸⁷

Liberalizm hürriyeti destekleyen bir düşünce olmuştur fakat bu açıklama günümüzde liberalizmi tanımlama da yeterli olmamıştır. Liberalizm, insanın özgürlüklerini koruyan, haklarına sahip çıkan, devletin çok müdahale etmediği bir düşünce olmuştur. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi liberalizm, temel olarak insanı, özgürlüğün varlığını ve devlet müdahalesinin çok az olduğu bir düşünce akımı olmuştur.¹⁸⁸ Bir diğer tanıma göre ise, liberalizm kavramı temel anlamda aydınlanma hareketini öncü alan ve siyasal otoritenin önüne bir set koyarak insanın haklarını ve özgürlüğünü açıklayıp savunmaya çalışan, aynı zamanda felsefenin dışında ekonomik felsefe olarak da tanımlanan bir düşünce akımı olmuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Çev: Levent Köker, BB101 Yayınları, Ankara, 2016, s.47.

¹⁸⁶ Doğan Gürpınar, *Özgürlüğün İdeolojisi – Liberalizm*, Liber Plus Yayınları, İstanbul, 2016, s.10.

¹⁸⁷ Atilla Yayla, *Liberalizm*, s.27-28.

¹⁸⁸ Aktan, *age*, s.3.

¹⁸⁹ Fatmagül Berktaş, *Liberalizm – Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.50.

2.2.1 Liberalizm Ve Özgürlük

Liberalizm akımının en çok dillendirdiği ve işlediği konulardan birinin de özgürlük olduğu bilinmektedir. Klasik liberalizmin temsilciliğini yapan düşünürlerin neredeyse tamamı özgürlük kavramını düşünce yapılarının en temeline yerleştirmişlerdir. 19 ve 20. Yüzyıl fikir insanlarında da bu anlayış sıklıkla görülmektedir. John Stuart Mill'in Hürriyet Üstüne adlı eseri ve Isaiah Berlin'in İki Özgürlük Kavramı adlı eseri, özgürlük kavramını ciddi boyutta ele alan önemli eserler olmuştur. Aynı zamanda Friedrich August Hayek'in, Özgürlük Anayasası adlı eseri de özgürlük kavramını açıklamada en önemli eserlerden biri olmuştur. Bahsi geçen kitaplarda liberalizm felsefesinin özgürlük düşüncesi de işlenmiştir. Liberalizm aslında bir özgürlük kuramı olarak meydana çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki özgürlük, liberalizm felsefesi için çok büyük bir öneme sahip olmuştur.¹⁹⁰ Liberalizm ile özgürlük arasında ciddi bir yakınlığın olduğu görülmüştür. Liberal kavramı, iyi niyet, hoşgörü ve cömertlik gibi sözcükler yerine de kullanılmaktadır.

Liberalizmde özgürlük üç farklı boyutta işlenmiştir. İlk olarak, özgürlüğün bireyselliğinden bahsedilmektedir. Özgürlük yalnızca özne olarak insanı almaktadır. Toplum, sınıf veya gruplar özgürlüğün öznesi olmamalıdır. İkinci görüş ise, özgürlüğün politikliğini ele alan liberal düşüncedir. Birçok liberal düşünür özgürlüğü siyasi tahakkümden korunma yolu olarak ele almaktadırlar. Son özellikte ise negatif bir karşılık olarak özgürlüğün işlenmesidir.¹⁹¹

Liberalizm temsilcileri için özgürlüğün tanımı ve anlamı farklılık gösterebilmektedir. Bazen pozitif veya negatif özgürlük olarak karşımıza çıkan bu tanımlara, bireysel özgürlük ya da toplumsal özgürlük gibi kavramlar ve anlamları da eklenmektedir. Hayek, özgürlüğü farklı sınıf ve tanımlamalara tabi tutmuştur. O'na göre özgürlük, bir bireyin hiç kimsenin etkisi altında kalmadan dilediği gibi hareket etmesidir. Yani özgürlük bir başka insanın keyfi arzusundan bağımsız olmak olarak adlandırılabilir. Hayek'e göre tam anlamıyla özgürlükten bahsedebilmemiz için özgürlüğün 3 türü daha ağır basmaktadır. Bunlar; metafizik özgürlük, siyasal özgürlük ve iktidar manasında özgürlüktür. Metafizik özgürlük yani ruhsal (iç) özgürlük, insanın aklı ile eylemde bulunabilmesi ve din, vicdan, gelenek gibi

¹⁹⁰ Eda Çoban Kapuoğlu, *Liberalizmde Özgürlüğün İmkani Problemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018, s.19.

¹⁹¹ Mustafa Erdoğan, *Aydınlanma, Modernlik Ve Liberalizm*, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s.152.

kavramlardan kurtulmasıdır. Siyasal özgürlüğü tanımlarken Hayek, insanın bütün siyasi süreçlerde, yasama, yargı ve iktidarın kontrol edilmesi süreçlerinde aktif rol alması anlamını ifade etmektedir. Hayek'in son özgürlük türü iktidar manasındaki özgürlük ise insanın dilediği her şeyi becerebilme özelliğini elinde bulundurması anlamına gelmektedir.¹⁹²

Friedrich Hayek, negatif manada bireysel özgürlük taraftarı olmuştur. Bu anlayış klasik liberalcilerde de görülmektedir. Bahsi geçen bireysel özgürlük, bir başkasının baskı ve zorlamalarından uzak olan bir anlayış olarak bilinmektedir. Bireysel özgürlük, insanların temel olarak ekonomik ve kültürel bağlamda gelişmesi için olanak sağlamaktadır. Bu gelişme, bilginin aktif olarak kullanılması ile sağlanacaktır. Hayek, bu özgürlük ile sosyal, toplumsal ilerlemenin elde edileceğini belirtmiştir.¹⁹³

Stuart Mill'de liberalizm temsilcileri gibi insanların dilediği gibi yaşaması gerektiği, dilediği şeyleri yapabilmesi ve bunları yaparken de toplum ya da iktidar baskısı görmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bunu sağlamak için Mill, iki önemli maddeyi işaret etmiştir. İlk maddeye göre, insan dilediği her şeyi yapmakta özgürdür, toplum bireyin özgürlüğüne müdahale etmemelidir. Bu düşünce, bireysel özgürlük olarak adlandırılmaktadır. İkinci madde ise, vaziyete özgü şartlardır. Bu madde bireye dilediği gibi eylemde bulunma özgürlüğü sağlamaktadır. Bireysel özgürlüğü de içine alan bu eylemler, diğer bireyler üstünde negatif sonuçlar oluşturmamaktadır. Bahsedilen eylemler mevzusunda insan kesin bir özgürlüğe sahip olmak zorundadır. Stuart Mill, dile getirdiği bu maddelerin ne denli doğru olduğunu ispat etmek için üç delil ortaya atmıştır. Bu delillerden ilki; bireysel özgürlüğün insanın ızdırap çekmesinin önüne geçtiğini ve insanın mutluluğunu arttırdığını dile getirmektedir. Zira insan hayal ettiği hayat stiline göre yaşamadığı takdirde acı çekmiş olacaktır. İkinci delil ise; bireysel özgürlüğün bireyde mutluluğu üst seviyelere çıkartmak ve farklı hayat stilleri denemek için oldukça elzem bir durum olduğunu ifade etmektedir. Son delil ise, devletin veya toplumun bireylerin şahsi alanlarına müdahalede bulunduğu, bu müdahaleyi yanlış ve kusurlu bir şekilde yapmış

¹⁹² İsmail Safi, *Neo-Liberalizmin Öncüsü Hayek'in Toplumsal Ve Siyasal Kuramı*, Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt 9, Sayı 16, 2018, s.1778-1779.

¹⁹³ Erdoğan, *age*, s.59.

olmasıdır. Liberaller için çok önemli olan bireysel özgürlük prensibi, özgürlüğün çok büyük bir çerçevede hareket etmesini sağlamaktadır.¹⁹⁴

Liberalizm bireysel özgürlükle birlikte toplumsal özgürlüğü de ele almış ve bununla ilgili fikirler ortaya atmıştır. Toplumsal temelli özgürlüklerin içinde, ekonomik, sosyal-siyasal ve ahlaki özgürlüğe de değinmiştir. Bireysel özgürlük içinde ise düşünce özgürlüğü, eylem özgürlüğü ve inanç özgürlüğü gibi konular ele alınmıştır.

2.2.2 Liberalizmde Birey Kavramı

Bir insanın hayatı, kimse için feda edilemez ve her insan temelde bir değer olarak görülmelidir. İnsan kendi kaderini belirlediği sürece özgürdür ve insan birçok düşünce akımı için de en önemli olgulardan biri olmuştur.¹⁹⁵

Liberalizm için en değerli kavram bireydir. Toplumdan daha ziyade bireyi incelemiş ve bu konu üzerinde durmuştur. Bu anlayış, liberalizmin en ayırt edici özelliği olmuştur. Birey kavramını çıkardığımız zaman liberalizm ilkelerinden söz etmek pek mümkün olmayacaktır. Liberalizmin ilkeleri olan, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet gibi liberalizme mal olmuş ilkelerin tamamının birey temelli ilkeler olduğu bilinmektedir. Liberal düşüncede, toplum, cemaat, sınıf veya grup gibi oluşumların da üzerinde bir kavram vardır bu kavram birey kavramıdır. Liberalizm bireyi, bu oluşumların hepsinin üstünde tutmaktadır. Atilla Yayla, liberalizmde bireycilik hakkında düşüncelerini ifade ederken; liberalizmin en ciddi tanımını, Liberalizm bireyci bir toplum sistemidir, diyerek yapmıştır. Klasik liberal düşünürlerin birçoğunda da bu düşünce hakimdir. Bireyi temel alan, merkeze bireyi koyma anlayışını savunmuşlardır.¹⁹⁶

Liberalizmde birey bütün oluşumların üstündedir. Sınıflar, halk veya toplumlar zaten bireylerden oluşmaktadır, dolayısıyla esas olan şey bireydir. Toplumlarda bireyler aracılığıyla oluşmaktadır. Toplum varlığı bireyden sonra gelmekte ve ikinci planda bulunmaktadır. Bütün liberal düşünürler bireye ciddi anlamda önem

¹⁹⁴ Francisco Vergara, *Liberalizmin Felsefi Temelleri Liberalizm Ve Etik*, Çev: Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.84-91.

¹⁹⁵ Erdoğan, *age*, s.63.

¹⁹⁶ Atilla Yayla, *Liberalizm*, s.146.

vermişlerdir. Liberalizmde bir tartışma söz konusu olmuştur. Bu tartışma liberalizm düşüncesindeki bireyciliğin metodolojik mi? yoksa ontolojik mi? olduğudur. Ontolojik bireyciliğe göre birey bütün toplumsal oluşumların üzerinde bir karşılık görmektedir. Metodolojik bireycilik ise bütün bu toplumsal oluşumların birey tarafından inşa edildiği anlayıştır. Bu anlayışla yola çıkılırsa, toplumsal sayılan bütün her şey yalnızca birey ile açıklanabilmektedir. Ontolojik bireycilikte, birey bütün ortak yapılardan çok daha değerlidir. Bundan dolayı, bu toplumsal oluşumlar bireyin haklarına engel teşkil etmemelidir. Atilla Yayla, liberalizm bireyciliğinin iki anlayışa da(ontolojik-metodolojik) uygun olduğunu aktarmaktadır. Temelde bu iki anlayışı birbirinden sökmenin pek mümkün olmadığını vurgulamıştır. Ona göre, liberalizm bireyciliği ontolojik ve metodolojik yönleri olan bir bireycilik anlayışıdır. Aynı zamanda ontolojik bireyciliğe karşı, metodolojik bireyciliği savunan liberal düşünürler de bulunmaktadır. Onlara göre ontolojik bireycilik onlarca toplumu hiçe saymak anlamına gelmektedir.¹⁹⁷

Liberalizmin temel taşı olan bireycilik prensibini liberal düşünce temsilcilerinin hemen hepsi farklı şekilde aktarmaktadır. Düşünürler bireyin özelliğini tam anlamıyla açıklamamıştır. Birey kavramını Kant çok açık ve net bir şekilde yapmıştır. Kant'a göre İnsan, istençler doğrultusunda kullanılan bir araç değil, bir amaç olarak görülmelidir.¹⁹⁸ Kant, insanın bir amaç olduğunu, asla bir araç olarak görülmemesi gerektiğini ve bunun sebebinin de insanın akıl sahibi bir canlı olmasıdır demiştir. İnsanın aklını kullanabilen akıl sahibi bir canlı olmasından ötürü, akıl sahibi olmayan diğer canlılardan ayrılması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁹⁹

Kant'ın düşüncesinde olduğu bu düşünce liberal akım için de önem teşkil etmektedir. Nitekim liberal düşüncede insan her şeyin üstünde bir varlıktır ve asla bir araç olarak görülmemelidir. Bir yığın gelişimi veya ilerlemesi için araç olarak kullanılmamalıdır. Önem arz eden tek şey bireyin şahsıdır. Bundan dolayı insan yalnızca kendi şahsi hayatı için yaşamaktadır. Bundan yola çıkarak söylenebilir ki; liberalizmin, bireyi ötekileştirip toplumu öncü alan bir fikir akımı değil, tam aksine bunu reddeden bir fikir akımı olduğu görülmektedir. Klasik liberalizmde toplum iyiliği, kamu yararı, gibi kavramlar belirsizlik içinde kalmıştır. Bu liberaller, bireyin üstünde bir şeyi kabul etmeyip, bireyin dışında “ortak çıkarlar” ve “toplumun iyiliği”

¹⁹⁷ A. Yayla, *age*, s.147.

¹⁹⁸ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.45.

¹⁹⁹ A.Yayla, *age*, s.148.

gibi topluma mal olmuş tanımları kabul etmemişlerdir. Bir iyilik varsa o iyilik bireyin iyiliği olmalıdır. Onlara göre toplum iyiliği belirsiz bir kavram olarak görülmektedir.²⁰⁰

Liberalizm de birey yalnızca şahsi iyiliği ve çıkarı için hareket etmesi gereken bir varlık olarak her şeyin üstünde tutulmuştur. Stuart Mill’de birey ve gelişme kavramlarını bütün olarak ele almaktadır. Ona göre bireysellik geliştiği takdirde iyi yetişmiş bireyler meydana çıkacaktır. Bireysellik düşüncesinin nasıl gelişeceğini A.Yayla şu sözlerle açıklamıştır; bireyciliğin temelde insanın şahsi hedeflerini gerçekleştirip bunları gerçekleştirirken de özgür olması gerekmektedir. Dolayısıyla bireycilik ve özgürlük arasında çok ciddi bir iletişim bulunmaktadır. Bireyin, başkasının dokunamayacağı bir şahsi hayat alanı bulunmaktadır. Devlet ve başkaları bu alana dokunmamalıdır. Dolayısıyla devletin de eylem alanı kısıtlanmalıdır. Bunun sonucunda da liberalizmin “sınırlı devlet” ilkesi de meydana çıkmaktadır.²⁰¹

2. 20. Yüzyıl Toplum Yapıları

Toplum ve toplumsallaşmak insanlık için vazgeçilmez bir olgudur. Var olduğu günden itibaren hep bir başkasına ihtiyaç duyan insan, doğası gereği gruplaşmaya ve başka insanlara ihtiyaç duymuştur. Geçmişten günümüze toplumlar büyümeye, şekillenmeye ve farklılık göstermeye devam etmektedir. İlk başlarda küçük gruplar halinde yaşayan insanlar daha sonralarda büyük toplumları ve devletleri oluşturmaya başlayacaktır. Tarihte toplumlar avcı-toplayıcı bir yaşam tarzını uzun yıllar sürdürmüştür. Daha sonraları göçebe, tarım, endüstri ve sanayi, toplumların yaşam biçimini belirlemiştir.²⁰²

Kendine benzer insanların içinde bulunduğu toplumlara ayak uyduran insan, daha çok büyümeye ve gelişmeye çalışmıştır. Birbirinden farklı toplumlar, farklı kıtalara yayılıp, kendilerine özgü kültürler oluşturmuştur. İnsanlar arasındaki iletişim de toplum yapısı gibi gün geçtikçe artmış ve daha sık bir hal almıştır. Durum böyle olunca insanların özgürlük düşünceleri de toplum algıları da geçmişe nazaran daha farklı tanımlar kazanmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle toplum kaynaşmaları daha çok

²⁰⁰ A.Yayla, *age*, s.149.

²⁰¹ A.Yayla, *age*, s.156.

²⁰² Uğur Dolgun, *Toplumbilim*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, s.102.

gün yüzüne çıkmış olsa da, toplumlar arasındaki farklılıklar daha çok göze batmaktadır. Doğu ve Batı toplumları, her kulvarda karşılaştırılmış, farklılıkları ve benzerlikleri tartışılmıştır. Modern dönem ile beraber bu iki toplum yapısı siyasi arenaya pek çok defa konu olmuştur.

2.1 Doğu Ve Batı Toplumu

Dünya ve insanlık tarihine bakıldığı zaman kültürler arası etkileşim denildiğinde birçok insanın aklına Doğu ve Batı toplumları gelmektedir. Bu iki toplum ve kültürleri insanlık tarihini ve dünya kültürlerini fazlasıyla etkilemiştir. İnsanların sosyal yaşamlarını, kültürlerini ve karakterlerini bu iki toplum çok daha fazla şekillendirmiştir. Bu yüzden Doğu ve Batı kültürleri üzerine çok ciddi boyutta tartışmalar, araştırmalar ve incelemeler yapılmıştır.²⁰³

Toplum kavramı, ilerleyen dönemlerde kültür, uygarlık, medeniyet gibi isimler ile de kullanılarak varlığını sürdürmüştür. Toplumların temeli, geçmişte meydana gelen olaylar ve kültürel zeminler üzerinde varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla toplumların tarihi bize şuan ki toplumların nasıl oluştuğu ve neye dayanarak şuan ki durumuna geldiğini açık bir şekilde göstermektedir. Batı ve Doğu toplumları arasında ki farklılıklar insanlık ve medeniyet tarihinin temelini oluşturan etkenlerden sayılmaktadır. Beraberinde savaşlar, kargaşalar getiren bu karşılaşmalar insanlık tarihine yön verecek kadar etkili olmuştur. Haçlı seferleri, fetihler bu kargaşa ve savaşların en bariz örnekleri olmuştur.²⁰⁴

Doğu ve Batı toplumları arasında birçok farklılık göze çarpmaktadır. Bunlar ekonomik, coğrafi, toplumsal ve siyasal farklar olarak nitelendirilmektedir. İnsanlar tarih boyunca kendilerine en uygun olan topraklarda varlıklarını sürdürmüşlerdir. Toplumlar oluşurken, verimli coğrafi konumlar insanların mülkiyetlerini veya devlet dedikleri yapılarını kurmak için en belirgin özelliklerden biri olmuştur. Buldukları alanların verimli topraklara sahip olması ve iklim şartlarının elverişliliği insanların toplumlarını genişletmek ve geliştirmek için göz önünde bulundurduğu kriterlerin

²⁰³ Sibel Okuyan, *Doğu Kültürünün Batıda Yansımaları*, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, Sayı-II, 2011, s.2.

²⁰⁴ Seyfettin Aslan, Vedat Koçal, *Doğu-Batı Uygarlıkları Ayrımı Bağlamında Türkiye Ve Avrupa Göçmen Politikalarının Tarihsel Temelleri Üstüne Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Haziran 2018, Cilt 8, Sayı 14, s.3.

başında gelmektedir. Toplumlar arasında ki farkların en önemli olanlarından biri ise kültürel farklılıktır. Nitekim Doğu ve Batı toplumları arasında en ayırt edici özelliklerden biri de kültürlerinin birbirine olan farklılığıdır. Bu iki toplumun kültürel farklılığı araştırıldığında şüphesiz ki en büyük fark din bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu iki toplumun inanç farklılığı bazen zıtlık boyutuna çıkmaktadır. Hemen akabinde siyasal farklılıklar da kültürel yapıların değişiminde etken rol oynamaktadır.²⁰⁵

Doğu ve Batı toplumunu açıklarken iki temel kavram dikkat çekmektedir, Hıristiyanlık ve Müslümanlık. Doğu toplumunu tabir etmek için kullanılan İslam(Müslümanlık) ve Batı toplumunu ifade eden Hıristiyanlık arasında süregelen bir ayrışma ve birliktelik söz konusu olmuştur. İki kavram arasındaki birlikteliği Edward Said şöyle açıklamıştır; Bir bakıma Doğu aslında Batı'yı tanımlamakta bizlere kolaylık sağlamaktadır. İslam'ın yalnızca Doğu'da değil aynı zamanda Avrupa'ya yayılıp derin izler bıraktığını ve doğu medeniyetinin aslında Batı'nın arasında sık sık yer aldığını vurgulamıştır.²⁰⁶

Bu iki inanın bir diğer benzerlik yönü ise, ikisinin de ortak bir kökene sahip olduğu düşüncesidir. Yaratıcının var olduğu konusunda her iki din de ortak bir kararda buluşmaktadırlar.²⁰⁷ Aynı zamanda İslam'da cihad, Hıristiyanlıkta haçlılık benzer iki gelenek olarak görülmektedir.²⁰⁸

Doğu ve Batı toplumları arasındaki farklılıkları açıklarken Alev Alatl, Doğu toplumunu çok renkli, özgürlüğe önem veren, insandan ziyade toplumu öncelik alan, daha maneviyatçı ve farklılıklara saygılı bir toplum olarak tanımlamaktadır.²⁰⁹

Doğu toplumuna karşın Batı toplumları, teknolojik gelişmeler, aklın daha ön plana alınması, bireycilik, yayılcılık ve sömürgecilik ile bilinmektedir. Siyasi, teknolojik ve kültürel anlamda bütün dünyaya yayılmaya çalışan bir toplum olan Batı, bilim öncelik vermekten kaçınmamış, küreselleşme ve uluslararası ticaretlerde

²⁰⁵ Aslan, Koçal, *age*, s.4-9.

²⁰⁶ Jack Goody, *Avrupa'da İslam Damgası*, Çev: Şahabettin Yalçın, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2004, s.36.

²⁰⁷ Richard W. Southern, *Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı*, Çev: Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001, s.54.

²⁰⁸ Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Kapitalizm Ve İslam*, Çev: Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997. S.121.

²⁰⁹ Çağrı Aslan, *Alev Alatlının Fikirlerinin Sosyolojik Açardan Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2013, s.46.

de doğu toplumuna nazaran daha iyi bir ilerleme kaydetmiştir. Yönetim biçimi olarak demokrasi ve eşitlik gibi kavramları da hayata geçirmeye çalışmıştır.²¹⁰

Farklı kültürler, farklı inançlar ve geçmişten günümüze gelen insan ilişkileri toplumsal yapıyı oluşturan temel unsurlar olmuştur. Küçük gruplar olarak oluşturulan toplumsal yapı, günümüze gelindiğinde büyüyüp gelişmiştir. Teknoloji ve bilim ile birlikte toplum algısı yeni bir boyut kazanmıştır.

3. 20. Yüzyıl Düşünürlerinde Özgürlük

İnsanlık tarihinin en büyük tartışma konularından ve sorunlarından biri olan özgürlük, geçmişten günümüze her dönem için ayrı tanımlanmış ve farklı düşünürlerce anlamlandırılmaya çalışılmıştır. İlkçağdan ortaçağa ve günümüze kadar birçok düşünce insanı bu konu hakkında fikirlerini beyan etmişlerdir. Tam anlamıyla karşılığı açıklanamayan özgürlük kavramı, modern döneme gelene kadar birçok farklı anlamlarda kullanılmış ve gün geçtikçe değişmeye başlamıştır. Arkalarında örnek alıp fikirlerini geliştirecek düşünürler olmadığı halde bile bazı düşünce insanları özgürlüğe karşılık gelecek tanımlar yapmaya çalışmıştır. Özgürlük kavramı, beraberinde birçok ideolojinin de oluşmasını sağlamıştır. Bu kavramı temel alan, bu kavram üzerine fikirler ortaya atan çeşitli fikir akımları günümüze dek gelmektedir. Felsefe akımlarının hemen hepsi özgürlük ile ilgili konulara değinmiştir. İlerleyen dönemlerde özgürlüğün çeşitleri ve uygulanış biçimleri de çok ciddi boyutta artmaya başlamıştır. Her dönemde olduğu gibi, modern dönemde de özgürlüğü fikirlerinin temel alan, özgürlük ile ilgili düşünceleri, herkes tarafından takip edilen birçok düşünce insanı bulunmaktadır. Aydınlanma hareketi ile birlikte, özgürlüğe bakış açısı değişim göstermeye başlamıştır. Toplumlarda özgürlük ve insanın kendi özgürlüğü gibi çeşitli özgürlük türleri siyasal düzende yerini almaya başlamıştır. Toplumlar geliştikçe, özgürlüğün uygulanıp uygulanmaması durumu da çok sık tartışılmaya başlamıştır. 19. ve 20. Yüzyıllarda küreselleşmenin beraberinde getirdiği toplumlar arası iletişim, bağ ve diyaloglar özgürlük sorununun hangi boyutlarda ve ne denli etkili olduğu konusunu da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde birçok düşünür özgürlük konusunun öncülüğünü yapmış ve birçok düşünür de bu konu hakkında

²¹⁰ Merve Ekim, *Sezai Karakoç'un Batı Uygarlığı Algısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan, 2019, s.24-25.

görüşlerini farklı dahi olsa dile getirmiştir. Jean Paul Sartre, Isaiah Berlin, Friedrich August Von Hayek, Karl Popper, Albert Camus ve Hannah Arendt gibi düşünürler ve diğer birçok düşünür bu dönem için özgürlükle ilgili fikirleri ile özgürlüğün anlaşılmasına ışık tutmuşlardır.

3.1 Jean Paul Sartre

Paul Sartre Fransa 'da 1905 yılında dünyaya gelmiştir. La Rochelle Lisesinde eğitimini sürdürmüş ve lise hayatını burada geçirmiştir. Daha sonra İsviçre'de bulunan Fribourg Üniversitesinde eğitim hayatına devam etmiştir. Sartre daha sonra Berlin'de bulunan Fransız Enstitüsünde eğitime katkıda bulunmuştur. Eğitim hayatını bitirdikten sonra birçok lisede öğretmenlik yapmıştır. Simone de Beauvoir ile tanışması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Sartre'nin II. Dünya savaşı sırasında Almanlar tarafından hapis cezası ile cezalandırıldığı bilinmektedir. Öğretmenlik görevini 1945 yılında sonlandıran Sartre, Les Temps Modernes (Modern Zamanlar) isiminde bir edebi dergi yayımlamıştır. Sartre'ye 1964 tarihinde bir Nobel ödülü verilmek istenmiş fakat kendisi bu ödülü eserlerine zarar verecek düşüncesi ile kabul etmemiştir. Sartre, yaşadığı dönem boyunca meydana gelen zulüm ve haksızlıklara daima karşı çıkmış ve adeta bir savaşçı gibi engel olmaya çalışmıştır. Nitekim, Russel Mahkemesi'nde de Vietnam'da meydana gelen katliamları açığa çıkarmak ve sorgulamak için başkanlık yapmıştır. Jean Paul Sartre 1980 tarihinde Fransa'nın Paris şehrinde hayata gözlerini yummuştur.²¹¹

Varoluşçuluk felsefesinin de temsilcilerinden sayılan Sartre, insan varlığının ve özgürlüğünün üstene fikirler beyan etmiştir. Eserlerinde ve çalışmalarında da varoluş ve özgürlük gibi tanımlar daima yer bulmuştur. 20. Yüzyıl felsefesi için çok önemli bir düşünce insanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sartre felsefesinde mutlak özgürlük felsefenin başlangıcı olarak kabul görmektedir. Sartre insanın kendini keşfetmesindeki araçlar bütününe özgürlük demektedir. Özgürlük, insan ve dünya arasında oluşturulan ayrıcalıklı bir varoluştur. Özgürlük insanın sonlandırmak istediği bir eksiklik olmaktadır. İnsan daima kendine doğru koşmuş fakat kavuşamamıştır. Her ne kadar kavuşamamış olsa da insanın bu çabası hayatını

²¹¹ Özköse, *age*, s.23.

anlamli hale getirmek ve varoluşunu daim kılmak çabasıdır. Kısacası özgürlük, zihnin varoluşunu bulması olarak adlandırılmaktadır.²¹²

3.1.1 Özgürlük Düşüncesi

İnsanın varoluşu özgürlüğe bağlanmalıdır. İnsan hem özgür hem de köle olmamalıdır. Bu özgürlük olarak adlandırılmaz. İnsan ya tam anlamıyla özgürdür ya da varlığından söz edilememektedir.²¹³ Sartre, insanı tanımlarken, onu diğer varlıklardan ayıran en temel özelliğın özgürlüğe sahip olması olduğunu dile getirmiştir. Ona göre özgürlük, insanın şahsi iç alemine çekilmiş olmasıdır.²¹⁴

İnsan bu dünyaya bırakılmış yalnız bir varlıktır. Hiçbir desteği veya güç alabileceği bir dayanağı yoktur. Bundan dolayı insan özgürdür ve özgürlüğün bütünüdür. İnsan özgür olmaya mecburdur, çünkü insan yaratılan bir varlık değildir. İnsan dünyaya atıldığı andan itibaren yaptığı her şeyden sorumlu tutulmaktadır.²¹⁵ İnsan bir yaratıcı tarafından oluşturulmamıştır ve oluşturulan bir tabiatı da yoktur. Tamamen yalnızlığına terk edilmiş bir halde yaşamaktadır. Dolayısıyla insan, kendi karakterini, tabiatını ve kaderini yine kendi tercihleriyle belirlemektedir.²¹⁶ Sartre, insanın diğer insanlara karşı sürekli bir tercih etme durumu içinde olduğunu ve bu seçimlerde sürekli kendini tercih ettiğini dile getirmektedir.²¹⁷ Bu tercihler bir yandan da insanı başka insanlara bağlamaktadır. Bir insanın en temel varoluşundan bahsetmek istenildiği zaman, bu insanın varoluş özgürlüğünün olması gerekmektedir. Dolayısıyla varoluş, insanlar için bir ayrıcalık olmaktadır. İnsan varoluşunu devam ettirdiği süre boyunca hedeflerini gerçekleştirebilecek ve bu hedefler içinden seçimler yapmaya devam edebilecektir. Bu durumun en büyük sebebi, insanın varoluş olgusunun temelini özgürlüğün oluşturmasıdır. Dilediği eylemleri gerçekleştirdiği zaman insan, özgür olarak hareket etmektedir. Bu nedenle insan özgürce hareket ettiği için hedeflerini de özgürce gerçekleştirme fırsatı bulmaktadır.

²¹² Emine Demir, *Jean-Paul Sartre'in Varlık Görüşü Bağlamında Özgürlük Düşüncesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2020, s.64.

²¹³ Jean Paul Sartre, *Varlık Ve Hiçlik*, Çev: T. Ilgaz, G.Ç. Eksen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017, s.531.

²¹⁴ Sartre, *Varlık Ve Hiçlik*, s.604.

²¹⁵ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Çev: A. Bezirci, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 46-47.

²¹⁶ Charles Moeller, *Jean Paul Sartre Ve Tabiatüstünün Bilinmemesi*, Çev: Mehmet Toprak, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s.177.

²¹⁷ Sartre, *Varoluşçuluk*, s.67.

İnsanın ruhsal hayatını ve karakterini oluşturan her şeyi özgürlük olarak açıklamıştır.²¹⁸

Sartre, en önemli eserlerinden biri olan Varlık Ve Hiçlik adlı çalışmasında özgürlükle ilgili; insanın özgür olduğunu dile getirmiştir. İnsan kendini seçer ve alabileceği veya kabul edeceği hiçbir şey insana dışarı yoluyla gelmemektedir.²¹⁹

Yaşamı boyunca insanın özgürlüğü önündeki en büyük engel başkaları olmuştur. Başkası ve onun fikirleri ile birlikte insanın özgürlüğünde bir sınırlama olmuş olacaktır.²²⁰ Aynı şekilde başka insanların özgürlüğü de yine bize bağlıdır. Bir insan kendi özgürlüğünü ne denli çok arzularsa, başkalarının özgürlüğünü de o denli arzulamalıdır. Çünkü başkasının özgürlüğünü koruyan kendi özgürlüğünü korumuş olacaktır.²²¹ Dolayısıyla insanın özgürlüğüne engel olan birkaç durum mevcuttur. Bir başkasının özgürlüğünden bahsedildiği zaman insanın kendi özgürlüğünde bir kısıtlama söz konusu olabilmektedir. Yani insanın özgürlüğünü, yine özgürlük kısıtlamış olacaktır. İnsanoğlu, ne yaparsa yapsın özgürlüğe mecbur bir varlıktır. Bir insan eğer bir seçim yapmak zorunda kalırsa başkaları adına da seçim yapmış olmaktadır. İnsanların her biri ayrı ayrı bir bütüne bağlı olmaktadır. Varoluşçu felsefenin temsilcileri için sorumluluk duygusu bu şekilde meydana gelmektedir. Bu sorumluluk duygusu, insanda oluşan bunaltı sonucu oluşmaktadır.²²² Özgürlük her insan için istenmelidir ve bütün insanlığı kapsamalıdır. Bunun sonucunda da ortak bir özgürlük oluşacaktır.²²³

Bir insan seçimler yaparken, yalnızca şahsı için değil aynı zamanda diğer bütün insanlar için seçim yapmaktadır. Dolayısıyla insan, evrensel bir yasa temelinde insanları bir araya getirmekte ve onların özgürlük alanına da müdahalede bulunmamaktadır.²²⁴

Bir bakıma özgürlük, seçimde bulunabilme özgürlüğü olarak görülmektedir. Seçimde bulunmama özgürlüğünden ise söz edilmemektedir. Nitekim bir konu hakkında seçim yapmamak, seçim yapmamayı tercih etmiş olmak demektir. Aslında

²¹⁸ Paul Foulquie, *Varoluşçunun Varoluşu*, Çev: Yakup Şahan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 45-64.

²¹⁹ Sartre, *Varlık Ve Hiçlik*, s.531.

²²⁰ Sartre, *Varlık Ve Hiçlik*, s.621.

²²¹ Sartre, *Varoluşçuluk*, s.68-69.

²²² Sartre, *Varoluşçuluk*, s.102.

²²³ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 103.

²²⁴ Alasdair, MacIntyre, *Varoluşçuluk*, Çev: H. Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, s.42-43.

seçim, seçilmiş varlığın ana unsuru olsa da seçimin temeli olmamaktadır. Bu durum özgürlüğün absürtlüğünün kaynağı olmuştur.²²⁵

Sartre, Varlık ve Hiçlik eserinde özgürlüğün insanın değerlerinin en kıymetli temeli olduğunu aktarmıştır.²²⁶ Özgürlük olmadan değerden bahsetmemiz mümkün olmamaktadır. Aynı şekilde değer de olmadan özgürlükten söz etmemiz pek mümkün olmayacaktır. Özgürlük ve değer ayrılmaz bir bütün olmalıdır.²²⁷

Özgürlük, aynı zamanda hiçliği de ortaya çıkarmaktadır. Hiçlik, dünyaya insan aracılığıyla gelmiştir. Özgürlük insanın kendi doğasını oluşturmaktadır. İnsanın şahsi varlığı ve doğası arasında bir ayırmadan söz edilmemektedir. İnsanın ontolojisini, özgürlük düşüncesi oluşturmaktadır. İnsanda iç sıkıntısı oluşmaya başlamakta ve bu iç sıkıntı özgürlüğünü bulmasında insana yardımcı olmaktadır. İç sıkıntı, özgürlük ve hiçlik olguları birbirinden kopmayacak şekilde bağlıdırlar. Bu olgular, insanın varlık temelini meydana getiren en önemli ilkeler olmuştur.²²⁸ Özgürlük insanın yapısının tam anlamıyla karşılığı olmuştur. yaşadığı için buhran sebebiyle özgürlüğünün bilincini kavrayan insan, gerçekleştirdiği hareketler neticesinde kendi varlığına sorumluluklar yüklemektedir.²²⁹

Sartre, insanın özgürlüğe mecbur edilmiş olduğunu ve hayatını sürdürdüğü dünyada her şeyin sorumluluğunu üstlenmiş olduğunu dile getirmiştir. Bundan dolayı, insan kendinden sorumlu tutulmaktadır.²³⁰

3.1.2 Sorumluluk Kavramı

İnsan özgür olmak zorunda olan bir varlıktır, bundan dolayı evrenin tüm yükünü yüklenmiştir. İnsan evrenden ve kendisinden sorumlu bir varlık olarak görülmektedir. Bir insanın kendi iç sorumluluğu rahatsız edicidir. İnsan için sorumluluk sahibi olmanın bunaltıcı ve rahatsız edici olmasının sebebi, insanın kendisi için kendi varlığı aracılığıyla dünyanın varoluşunu oluşturabilmesi olarak

²²⁵ Sartre, *Varlık Ve Hiçlik*, s.574-575.

²²⁶ Sartre, *Varlık Ve Hiçlik*, s.84.

²²⁷ Kenan Gürsoy, *Varoluş Ve Felsefe*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2014, s. 94.

²²⁸ Frank Magill, *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasik*, Çev: Vahap Mutal, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992, s.89.

²²⁹ Magill, *age*, s.84.

²³⁰ Sartre, *Varlık Ve Hiçlik*, s.652.

aktarılmaktadır. Sartre, insanın kendi kendini yaratan bir varlık olduğunu ve sorumluluğunu sahiplenmesi gereken bir varlık olduğunu dile getirmiştir.²³¹

Sartre'a göre insanın sorumluluğu çok ciddi boyutta bir alanı kapsamaktadır. İnsan yalnızca kendi hayatından değil, aynı zamanda kendisinden kaynaklanmayan olaylardan da sorumluluk hissetmektedir. Ona göre insan, kendisinin başlattığı kargaşadan da sorumlu tutulmalıdır. Bu kargaşayı yaşamak da yine insanın kendi isteği ile gerçekleşmektedir. İnsanın başına hayatı boyunca gelen her şey, bir sorumluluk içermektedir. Nitekim insan, gerçekleştiremediği şeyler olsa bile bu durumdan yine kendisi sorumlu tutulmaktadır.²³²

Sartre, insanın sorumluluklarını açıklarken, en temel sorumluluklarının da aile, iş, yuva kurma gibi sorumluluklar olduğunu dile getirmiş ve bunlardan dolayı da insanın bu gibi durumları ertelemesinin söz konusu olmadığını dile getirmiştir. Bu bir savaş durumudur ve insan bu durumu göz ardı edememektedir.²³³ Bu sorumluluk insanı tam anlamıyla kuşatmış olarak görülmektedir. Fakat Sartre'ın bu söylemine karşın, ne olursa olsun insanın bütün bu kuşatmadan sorumlu tutulmaması gerekmektedir. Ancak yinede insan, kendisini ilgilendirmese bile, evrende yaşanan olaylara şahsi karakteri ile hareket ederek evrendeki hemen her şeyin sorumluluğunu üstlenmektedir.²³⁴

İnsan bu alemde yalnızdır ve kendisinden de yine insanın kendisi sorumlu tutulmaktadır. İnsanın bu hayatından kendisi dışında hiç kimse sorumlu tutulmamaktadır. Tanrılar, aile, eş ve eğitimciler dahi sorumlu tutulmamaktadır. İnsan özgürdür ve bu özgürlüğe terk edilmiş durumdadır. İnsanın bahsi geçen bu özgürlüğü, sınırsız olmamakla birlikte yaratıcının da sunduğu bir ikram olmamaktadır.²³⁵

Bernard Shaw'a göre, özgürlük insanlarda bir korku hissinin uyanmasına sebep olmaktadır ve bu yüzden insanlar özgürlüğe karşı bir mesafe içinde yaşamlarını sürdürmektedirler. İnsan özgür olduğu hali, özgürlüklerinin kendine bir sorumluluk getirmesi bu korku hissi konusunun en temel nedeni olmuştur. İnsan yalnızca bir

²³¹ Sartre, *Varlık Ve Hiçlik*, s.652.

²³² Topçu, *age*, s.43.

²³³ Sartre, *Varlık Ve Hiçlik*, s.654.

²³⁴ Foulquie, *age*, s.65.

²³⁵ Walter Kaufmann, *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*, Çev: Akşit Göktürk, De Yayınevi, İstanbul, 1965, s.63.

kötüyü düşünmemeli, çünkü bu yalnızca bir kişinin ortaya çıkarttığı bir kötülüktür. Ancak insanların iç içe yaşadığı bir toplum yapısında bu olgu yanlış bir olgudur.²³⁶ Dolayısıyla insan sadece kendinden değil aynı zamanda herkesten de sorumlu tutulmaktadır. İnsan şahsına karşı sorumlu olduğu takdirde herkese karşı sorumlu tutulmaktadır. İnsan kendisini seçerken aslında insanı seçmiş olacaktır.²³⁷ Bir insan olmak istediği şekli tasarlarlarken, aynı zamanda diğer insanların da nasıl olacağını tasarlamış olmaktadır. Kendini seçerken aynı zamanda diğer insanları da seçmektedir. İnsan için tercih edilen şey değerli olarak görülmektedir. İnsan hayatı boyunca kötülükten daha ziyade iyi olanı seçmektedir. Bütün insanlar için ne iyi ise, insan içinde iyi olan olmuştur.²³⁸

Bu evrenin yükünü insan, hiç kimsenin desteği olmadan yalnızca kendi omuzları üzerinde taşımaktadır. Bu durum yaşanırken hiçbir şekilde pişmanlık duymamaktadır. İnsan bu dünyaya atılmış özgür bir varlıktır ve bu durum onu rahatsız etmemektedir.²³⁹ Bir insan, herhangi bir olay durumunda bilimli bir eylemi seçmesi gerekmektedir. Bu olay insanın kendisini ve aynı zamanda diğer insanları da ilgilendirmektedir. Bu sorumluluğu insanın kendisi üstlenmektedir.²⁴⁰ İnsan her anlamıyla özgür bir varlık olarak dünyaya atılmıştır. Özgürlüğe mecburdur ve bu durumdan da yine kendisi sorumludur. Dünya üzerinde gerçekleştirdiği her hareketinden insanın kendisi sorumlu tutulmaktadır. Aynı zamanda insan, kendi isteklerinden de sorumludur, çünkü bu istekleri insanı çok farklı durumlara itebilmektedir.²⁴¹

Ahlak açısından incelendiği zaman, özgürlük gün geçtikçe sorumluluk olarak meydana çıkmaya başlamaktadır. Özgürlük, kendi sorumluluğunu yüklenmiş durumdadır. İnsanın kendi sorumluluğunu ve kendi değerini yine kendisinin belirlemiş olması durumuna terk edilmiş denilmektedir. Diğer taraftan özgürlük, değerler sisteminin en önemli taşıyıcıdır. Özgürlük en mühim değer

²³⁶ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak*, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s.219.

²³⁷ Sartre, *Varoluşçuluk*, s.42.

²³⁸ Sartre, *Varoluşçuluk*, s.41.

²³⁹ Ahmet Bozkurt, *Varlık Tutulması, Jean-Paul Sartre Tiyatrosunda Varlık Ve Hiçlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s.47-48.

²⁴⁰ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 64.

²⁴¹ Sartre, *Varoluşçuluk*, s.47.

olarak görülmektedir. Özgürlük, zamanla sorumluluk ile bağdaştırılmıştır. Böylelikle insan zaman geçtikçe bağlanma duygusuna yönelmektedir.²⁴²

3.2 Isaiah Berlin

20. yüzyıl felsefesinde en önemli düşünürlerden biri Isaiah Berlin'dir. İngiliz felsefeci Berlin, aynı zamanda yazar ve düşünce tarihçisi olarak da bilinmektedir. 1909 yılında dünyaya gelmiş fakat henüz 11 yaşındayken ailesi ile birlikte İngiltere'ye göç etmiştir. Öğrenim hayatına St. Paul Okulunda başlamış daha sonra, Corpus Christi Collage'da eğitimine devam etmiştir. Öğrencilik yaşamında çok başarılı bir süreç yaşayan Isaiah Berlin, 1935 tarihinde lisansüstü öğrenimini almıştır. 1932 yılında Oxford'da felsefe derleri vermeye başlamış ve yaklaşık 6 yıl burada meslek yaşamını devam ettirmiştir. Aynı zamanda burada 1938 ile 1950 yılları arasında öğretim üyeliği görevini de icra etmiştir. Eğitimci rolünün yanında Berlin, İngiliz büyükelçiliğinde katip, İngiliz danışman bürosunda da uzmanlık gibi görevlerde yapmıştır. Moskova'da elçilik görevine 1945 yılında kısa süreliğine başlamıştır. Bu görevi sırasında, diplomatik yazışmalardaki başarısı sonucu, Winston Churchill'den de büyük övgüler almıştır. Buradaki görevinden hemen sonra Oxford'a dönmüş ve öğretim üyeliği yapmaya devam etmiştir. Her geçen yıl konumu yükselmiş ve 1974 ile 1978 yıllarını kapsayan süreçte, İngiliz Akademisi'nde başkanlık görevi yapmıştır. Yayımladığı eserlerden dolayı birçok ödül almıştır. 1957 yılında şövalye olmuş ve aynı zamanda 1971 yılında da Liyakat Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Berlin, 1997 yılında Oxford'da yaşamını yitirmiştir.²⁴³

20. Yüzyıl için en ciddi öneme sahip düşünce insanlarından biri olan Berlin, özgürlük anlayışına farklı bir boyut kazandırmıştır. Negatif özgürlük ve Pozitif özgürlük gibi, özgürlüğün önemli iki kavramı ile 20. Yüzyıl düşünce tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

²⁴² Gürsoy, *age*, s. 98-101.

²⁴³ Alper İplikçi, *Isaiah Berlin'de Değer Çoğulculuğu Ve Özgürlük*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 55, Aralık 2015, s. 91-92.

3.2.1 Negatif Özgürlük

Berlin, özgürlüğü tanımlarken insanın müdahaleye maruz kalmaması olarak adlandırmıştır. Başka insanların, bir insanın hareketlerine müdahalede bulunmaması insanı özgür yapacaktır. Berlin, negatif özgürlüğün, genel olarak özgürlüğün alanına yöneldiğini vurgulamıştır. Negatif özgürlükte, insanın nasıl yönetileceği veya kim tarafından yönetileceği gibi durumlar çok önemli görülmemektedir.²⁴⁴ İnsan hiçbir müdahaleye maruz kalmadan ve kendi seçimlerini dilediği gibi yapabiliyorsa işte o zaman özgür sayılmaktadır. Berlin, yönetim biçiminin özgürlük ile bağlantılı olduğunu dile getirmiştir. Özgürlük ve demokrasi kavramları onun için birbirinden farklı iki kavramdır. Bir yönetim demokratik değilse ve bu durumda insana müdahale bulunmuyorsa işte o zaman özgürlükten bahsedilebilmektedir. Negatif özgürlük neden değerlidir sorusuna Berlin, insanın iyilik ve kötülükler arasında tercih yapmasına engel olmadığı için değerlidir cevabını vermiştir.²⁴⁵ Isaiah Berlin, bir insanın özgürlük alanına başkaları tarafından bir müdahale söz konusu olursa ve insan yapmak istediği şeyleri yapamayacak hale gelirse bu özgürlüğe bir darbe vurmak anlamına gelmektedir ve kişiyi köleleştirmek olarak görülmektedir.²⁴⁶ Berlin'e göre insanın sınırı özel alanıdır ve kanun koyucular tarafından oluşturulan yasalar bu özel alanı korumakla görevlidir. Nitekim bu yasalar özel alanı koruyup insana bir müdahalede bulunmaz ise insan kamusal hayata dahil olmayabilmektedir.²⁴⁷

Bizlerin özgürlüğümüzü kullanabilmesi ve toplumda oluşan bazı eşitsizlikleri ortadan kaldırabilmek için insan özgürlüğünden az da olsa vazgeçebilmelidir. Buda ancak çıkarılan yasalar doğrultusunda gerçekleşebilmektedir. Yasalar ile müdahale eden devletin amacı eşit toplum oluşturmaktır, bu yüzden kısmen de olsa özgürlüklere müdahale edebilecektir. Fakat bu müdahale insanı özgürlüğünden tam anlamıyla koparmamalıdır. İnsanın varlığından bahsederken, toplumsal yaşantıda bağımsız olması gerekmektedir.²⁴⁸ Devlet özgürlüğün sınırını ayarlayamazsa zorbalık meydana çıkacaktır. Berlin'e göre özgürlük isteyerek veya istemeden

²⁴⁴ Armağan Öztürk, *Cumhuriyetçilik Ve Liberalizm*, Soruk yayımları, Ankara, 2016, s. 128.

²⁴⁵ S. Aybike Yavuz, *Cumhuriyetçi Özgürlüğü Yeniden Okumak: J.J. Rousseau Ve Genel İradeci Cumhuriyetçilik*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2019, s.26.

²⁴⁶ Isaiah Berlin, *İki Özgürlük Kavramı*, Liberal Düşünce Dergisi, 2007, s.61.

²⁴⁷ Armağan Öztürk, *Siyaseti Düşünmek*, Doruk Yayınları, Ankara, 2019, s.163.

²⁴⁸ Alişan Çapan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015 s.146.

kısıtlanmışsa bunun pek bir önemi olmayacaktır, onun için özgürlük kaybının yaşanıp yaşanmaması konusu çok daha önemlidir. Ona göre insanın özgür olabilmesi için başkalarının müdahalesinin olmaması gerekmektedir. İnsana karışılmadıkça özgürlüğünde daha geniş bir şekilde yaşanacağını dile getirmiştir. Berlin'e göre bir insanın fiziki eksikliğinden dolayı yaşayacağı özgürlük eksikliği aslında özgürlük kaybı değil, özgürlükten mahrum olmak olarak düşünülmektedir.²⁴⁹

Isaiah Berlin'e göre bir insanın özel alanında özgür olması çok önemlidir. Bundan dolayı Berlin, insanın özel alanını engellemeyecek her türlü düzenlemeyi kabul etmektedir. Bu durum negatif özgürlük düşüncesine daha uygun gelmektedir.²⁵⁰ Bu durumda asıl mühim olan özgürlüğün kendisi olmuştur. Yönetim şekli ve hangi devlet tarafından uygulandığı önemli değildir. Özgürlük herkes için eşit olmak zorundadır. Eğer her toplumda ki bireyler eşit şekilde özgür olmazsa bu durumda adaletten söz etmek mümkün olmayacaktır. Herkes için özgürlük eşit olmak zorundadır ve başkası tarafından kısıtlanmaması gerekmektedir.²⁵¹

Berlin'e göre demokrasi özgürlüğü kısıtlamaktadır ve kendisi demokrasiye karşı mesafeli bir tutum sergilemektedir. Berlin, demokrasi ile kişinin özgürlüğü arasında bir bağlantı bulunmamaktadır.²⁵² Berlin'e göre özgürlük insana özel bir durumdur ve asla hiçbir şey onu kısıtlayamamaktadır. Berlin için demokrasi ise tamamen kısıtlayıcı bir olgudur. Berlin'in bahsettiği özgürlük düşüncesi aslında Hobbes'un özgürlük düşüncesiyle benzerlikler göstermektedir. İnsanın özgür olduğunu dışarıdan gelen bütün müdahalelerden uzak olması ile anlaşılacaktır. Hobbes ile Berlin aynı noktada buluşmaktadır. Onlara göre yasalar, yöneticilerin şahsi istekleri doğrultusunda oluşturulmaktadır ve insanları kısıtlayan düzenlemeler olarak görülmektedir.²⁵³

²⁴⁹ Berlin, *age*, s.63.

²⁵⁰ Mehmet Turhan, Nur Uluşahin, *Isaiah Berlin'in Liberalizmi Ve Değerlerin Plüralizmi*, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt 12, Kış-Bahar, 2007, s.94.

²⁵¹ Berlin, *age*, s.64.

²⁵² Berlin, *age*, s.68.

²⁵³ Çapan, *age*, s.148.

3.2.2 Pozitif Özgürlük

Pozitif özgürlük tanımlanırken, yalnızca gerçekleştirdiği eylemlerin haklı olduğu ve bu eylemleri gerçekleştiren insanı özgürleştireceği belirtilmiştir.²⁵⁴ Pozitif özgürlük kavramını açıklarken Berlin, bu özgürlüğün arkasında bulunan anlayışın otorite olduğunu dile getirmiştir. Pozitif özgürlük bir nevi, kendi kendinin efendisi olmak durumu olarak da bilinmektedir. İnsan kendi şahsi kararlarında başrol olmalıdır ve nesne olarak değil de özne olarak görülmelidir. Yani kendisi için kararları yine kendisi vermelidir.²⁵⁵

Isaiah Berlin, pozitif özgürlük hakkında açıklama yaparken bu kavramı yalnızca siyasi boyutta incelemektedir. Pozitif özgürlüğü tanımlarken, negatif özgürlükten de kopmamıştır. Berlin'in pozitif özgürlük anlayışı, yine onun negatif özgürlük anlayışı ile iç içe olduğu görülmektedir. İki görüşünde aslında birbirinden çok da farklı olmadığı görülmüştür. Bu iki anlayış arasındaki en temel fark bu kavramların kullanım biçimi ile ilgili olmuştur. Pozitif özgürlüğe bakıldığı zaman, bu anlayışa göre özgürlüğün şekli önem arz etmektedir. Negatif özgürlükte ise özgürlüğün uygulanma alanı çok önem arz etmektedir. Aslında insan kendi için karar verebildiği kadar özgür olabilmektedir. Berlin pozitif özgürlük anlayışı ile birlikte, bireyin kendisinin bilincine varmasını ve tercihlerini kendisinin yapması gerektiğini vurgulamak istemektedir. Bu anlayışta kişinin benliği en önemli olgudur. Nitekim bu düşünce ile birlikte, öz denetim, öz yönetim ve bireysel otonomi kavramları da gün yüzüne çıkmıştır. Eğer pozitif özgürlükten bahsedilmek isteniyorsa, bu bahsi geçen özellikler insanda bulunmak zorundadır. Aksi halde pozitif özgürlükten bahsedilememektedir.²⁵⁶

Berlin'in bahsettiği pozitif özgürlük aslında bir şeyden özgür olmak değil, bir şeye özgür olmak olarak açıklanmaktadır. İnsan kendisi için tercihleri hakkında yine kendisi karar vermekte ve gerçekleştirdiği eylemlerinde nesne yerine özne olmaktadır.²⁵⁷ Berlin'in düşüncesine göre, pozitif özgürlük kavramı tarihsel açıdan çarpıtılmış ve sahte ideallerin konusu olmuştur. Bu idealler ise otoriter yönetimleri yasallaştırmak için bu anlayışı bir araç olarak kullanmışlardır.²⁵⁸ Negatif özgürlük,

²⁵⁴ Armağan Öztürk, *Cumhuriyetçilik Ve Liberalizm*, s.129.

²⁵⁵ Berlin, *age*, s.61.

²⁵⁶ Yavuz, *age*, s.27.

²⁵⁷ Berlin, *age*, s.69.

²⁵⁸ Turhan, Uluşahin, *age*, s.94.

pozitif özgürlüğün bu kaderini yaşamamış ve araç olarak kullanılmamıştır. Pozitif özgürlük olumsuzluğa yol açmak çok sık karşılaşılan bir şey olmuştur. Pozitif özgürlükte ilerledikçe bireycilik ilkesinden kopulmaktadır.²⁵⁹

Berlin'in pozitif özgürlük anlayışı, tam olarak negatif özgürlükten ayrılmamaktadır. Bir insanın kendi hür iradesiyle karar alabilmesi için kesinlikle müdahaleye maruz kalmadığı bir ortam gerekmektedir. Bundan yola çıkılarak söylenebilir ki, pozitif özgürlük negatif özgürlüğün ilkesi olan benlik duygusunu önemseyen farklı bir yol gibi görülmektedir. Bazı düşünürlere göre, pozitif özgürlükte yer alan insan kendisinin efendisidir anlayışı pozitif özgürlüğü negatif özgürlükten ayırmak için yeterli bir sebep olmamaktadır.²⁶⁰

Isaiah Berlin, özgürlük tanımlamaları yaparken yalnızca bireyselliği ele almıştır. Bu durumda onun felsefesinde eleştirilebilecek en temel sorun olmuştur. Berlin, pozitif ve negatif özgürlük fikirlerinin de sadece bireyi içeren noktalara değinmiştir. Fakat bazı düşünürlere göre yalnızca bireysel konuları ele almak özgürlüğü tanımlamak için yeterli olmayacaktır. İnsanın özgürlüğünü kullanabilmesi, onun toplum içindeki görevlerini yerine getirmesiyle gerçekleşebilecektir.²⁶¹

Berlin'in dile getirdiği negatif özgürlük, yeterlilik ile ayırım içindedir. Bir insan dilediği bir şeyi yapmak istiyorsa fakat yapabilecek yeterliliğe sahip değilse bu insan özgürlüğünü kaybetmiş sayılmamaktadır. Bunun en önemli nedeni, hiçbir müdahale veya kısıtlamaya maruz kalmamış olmasıdır. Sadece yeterliliği olmadığı için özgürlüğünü yaşayamayan insanlar bulunmaktadır. Berlin'e göre bu durum "özgürlükten yoksunluk" durumu şeklinde açıklanmaktadır.²⁶²

Isaiah Berlin'e göre Thomas Hobbes'un özgürlük düşüncesi negatif özgürlük düşüncesi olarak görülmektedir. Hobbes felsefesinde yer alan engellenmeden özgürlüğü yaşama durumu, Berlin'in müdahalesiz özgürlük kavramı ile aynı görülmüştür. İnsanın bireysel özgürlüğünün kısıtlanmış olması, onun doğa durumundaki ve daima ilerletmek istediği eylemlerini engellemiş olmaktadır. Berlin'e göre insanın hayatında gerçekleştirdiği bazı aktivitelerin engellenmesi

²⁵⁹ Armağan Öztürk, *Neo-Roma Cumhuriyetçiliği: Skinner, Viroli Ve Pettit Düşünüşünde Modern Cumhuriyetçilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Felsefe Tartışmaları, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, Ankara, 2013, s.66.

²⁶⁰ Yavuz, *age*, s.28.

²⁶¹ Yavuz, *age*, s.29.

²⁶² Berlin, *age*, s.62.

özgürlüğün bir sorun olarak karşımıza çıkmasına neden olacaktır. Bir insan özgürlüğünü kullanacak yeterli değilse ya da yoksul ve düşkün ise bu durumda Berlin'in özgürlükten yoksunluk kavramı devreye girmektedir. Yaşanan bu durumlar aslında özgürlüğün kaybı olarak görülmemektedir. Yalnızca özgürlükten yoksunluk şeklinde dile getirilmektedir.²⁶³

3.3 Friedrich August Hayek

Liberal düşüncenin en önemli yazarlarından biri olan Friedrich August Von Hayek, Çek asıllı Avusturyalı bir filozoftur. 1899 yılında Viyana'da dünyaya gelmiştir. Ailesi entelektüel ve bilime katkı sağlayan, mensuplarından birçoğu bilim insanı olan bir aile yapısına sahiptir. Kendisi de böylesine bilim adamı yetiştirme geleneğine alışkın bir ailenin içine doğmuştur. Babasının ailesinde genel olarak biyoloji ve tıp alanında çalışmalar yapan akrabaları olan Hayek'in, annesinin ailesinde ise genel olarak sosyal bilimler ile ilgilenen akrabaları bulunmaktadır. Hayek'in, akrabalarından aşına olsa gerek, biyolojiye ciddi derecede bir ilgisinin mevcut olduğu görülmüştür. Bu alanı hayatının her safhasında sıklıkla kullanmıştır. Ancak buna rağmen Hayek, eğitim hayatı sırasında sosyal bilimlere yönelmiştir. Bu alanda iktisat ve hukuk eğitimleri almıştır.²⁶⁴

Hayek, London School of Economics ve Salzburg Üniversitesi gibi bazı okullarda akademisyenlik yapmıştır. Başarılı bir eğitimci hayatı olan Hayek, 1974 yılında Nobel İktisat Ödülünü almaya hak kazanmıştır. Kendisi bireyciliği ve piyasa düzenini savunana başlıca düşünürlerden biri konumundadır.²⁶⁵ Hayek, hayatı boyunca yazma ve öğretmeye devam etmiştir. 1961 yılında Şikago'yu terk edip Almanya'ya yerleşen Hayek, 1992 tarihinde Freiburg kentinde hayata veda etmiştir.²⁶⁶

²⁶³ Yavuz, *age*, s.29.

²⁶⁴ Atilla Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s.232.

²⁶⁵ Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev: Buğra Kalkan Ve Komisyon, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s.70.

²⁶⁶ Peter G. Klein, *Friedrich A. Hayek: Avusturyalı Ekonomist Ve Sosyal Teorisyen*, Çev: Ünsal Çetin, Liberal Düşünce, Sayı 76, 2014, s.5.

3.3.1 Özgürlük Anlayışı

İnsanlık tarihi boyunca insanların en büyük gayesi şahsi güçlerinin en yüksek seviyeye çıkmasını gerçekleştirmektir. Bu durumun gerçekleşebilmesi için özgürlük en temel şart olarak görülmektedir.²⁶⁷

Liberalizm felsefesi temelinde özgürlük düşüncesi yatmaktadır. Liberal bir düşünür olarak adlandırılan Hayek'in de düşünce anlayışında, özgürlüğün yeri de bu noktada çok daha anlamlı bir bütüne dönüştürülebilmektedir. Hayek özgürlüğü tanımlarken, insanın eylemlerini gerçekleştirirken bir başkası tarafından engellenmediği ve herhangi bir zorlamaya maruz kalmadığı bir durum olarak nitelendirmiştir. Bu tanımla birlikte özgürlük, negatif özgürlük boyutuna girmiş olmaktadır. Hayek'in özgürlük düşüncesinde irade serbestisi, davranışların gerçekleştirilmesi gibi konular yer almaktadır.²⁶⁸

Pozitif özgürlüğün oluşumu negatif özgürlüğün reddedilmesiyle gerçekleşmiştir. Pozitif özgürlüğün meydana çıkışı, negatif özgürlüğün sıkça dile getirdiği bireycilik ve kendi kendine hareket etme gibi ilkelerine birer farklı seçenek sunmak amacı için olmuştur. Negatif özgürlükte, özgürlükten bahsedebilmek için başkasının buyruğu altına girmemek ya da başkasının herhangi bir müdahalesine maruz kalmamak gerekmektedir. İnsanın davranışlarını engelleyen ve şekillendiren bir başkası olmamalıdır. Başkası kavramı, devlet için ve başkasının müdahalesi de devletin müdahalesi olarak görülmektedir. Bu temel nokta, iki özgürlük düşüncesini birbirinden ayırmak için en önemli nokta olmuştur.²⁶⁹

Hayek'in özgürlük tanımına bakıldığında zaman, bireysel özgürlük vurgusu yapıldığı görülmüştür. Hayek'in negatif özgürlük anlayışını benimsediği görülmektedir. Hayek'in özgürlük anlayışında, insanı gerçekleştireceği eylemlerden ve yapacağı seçimlerden dolayı kimsenin engelleyemeyeceği, kimsenin bir başkasının isteği doğrultusunda davranmayacağı bir anlayış görülmektedir. Kısacası herhangi başka birinin keyfi dileğinden bağımsız olmak olarak da anlaşılabilir.²⁷⁰ Bu durum, Hayek için gerçek özgürlüktür. Bundan farklı şekilde ortaya atılan özgürlük

²⁶⁷ Wilhelm Von Humboldt, *İnsanın Özgürlüğü, Haklar Ve Özgürlükler Anatolojisi*, Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, 2000, s.736.

²⁶⁸ Senem Kurt, *Hayek'in Özgürlük Ve Adalet Teorisi*, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, 2006, s.200.

²⁶⁹ Yayla, *Liberal Bakışlar*, s.175.

²⁷⁰ Friedrich Hayek, *The Constitution Of Liberty*, Routledge-Kegan Paul, London, 1990, s.12.

düşünceleri, gerçek özgürlük ile bağlantılı görülmemektedir. Ona göre özgürlük, yalnızca kişinin diğer kişilerle olan ilişkileri esnasında ortaya çıkmaktadır. Yani sosyal hayat özgürlüğü ortaya çıkaran durumdur. Bir insanın özgür olup olmaması yine insanın diğer insanlarla ilişkisi ile ortaya çıkmaktadır. Hayek, türetilmiş özgürlükten bahsetmektedir, ona göre türetilmiş özgürlük insanın insan olduğundan dolayı sahip olduğu özellikler neticesinde kendisine yüklenecek özgürlük yakıştırmasıdır. Bu anlayışlar, Hayek'in liberalizm ve adalet fikirlerinin de temel ilkeleri olmuştur.²⁷¹

Hayek'e göre gerçek özgürlüğü araştırıp bulmak için, diğer özgürlük türlerinin iyi bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bizler için gerçek özgürlüğe ulaşmada çok ciddi bir katkı sağlayacaktır. Pozitif özgürlük düşüncesinin ilkeleri olan, siyasal özgürlüğü, iktidar özgürlüğü ve ruhsal özgürlüğü eleştirdikten sonra Hayek, gerçek özgürlüğe ulaşmıştır.²⁷²

Yukarıda bahsi geçen siyasal özgürlük, insanın siyasal yönetim sürecine etkin bir şekilde katılması, yasama ve yönetimin denetlenmesi süreçlerine katılması durumu olarak açıklanmaktadır. Bu anlayışa karşı iki eleştiri ortaya atan Hayek, siyasal özgürlüğün ortaklık içerdiği ve bu süreçte söz sahibi olan halkın özgür olabileceği garanti edilememektedir. Bireyin özgürlüğünden, ortaklaşa gerçekleşen bir özgürlük anlayışının olduğu yerde söz etmek mümkün değildir. Burada temel kıstas, oy kullanamayan ve oy kullanmak için yaş sınırını geçememiş olan insanlar ele alınmaktadır. Hayek'e göre özgürlük ve bağımsızlık birbirine karıştırılmamalıdır. Bu iki kavram birbirine karıştırılmaktadır. Bunun en büyük nedeni siyasal özgürlüğün ortaklık içeriyor olmasıdır. Burada özgürlüğün insanlar üzerinde değil de bütünler üzerinde uygulanmaktadır.²⁷³

Hayek'in düşüncesine göre bir insan fakir olsa da özgür olabilmektedir. Çok ciddi hatalar yapmak ve ciddi riskler almak da özgürlük olabilmektedir.²⁷⁴ Bu noktada asıl önemli olan şey bireysel sorumluluk olgusudur. Hayek'e göre negatif özgürlük ve özgürlüğün sorumluluk olgusu arasında önemli bir yakınlık bulunmaktadır. Hiçbir baskı veya devlet zoru görmeden dileği her şeyi kendi isteği doğrultusunda gerçekleştiren insan, bu tercihleri ve davranışları gerçekleştirirken olumsuzluk ve

²⁷¹ Kurt, *age*, s.201.

²⁷² Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s. 23.

²⁷³ Yayla, *Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi*, s. 26.

²⁷⁴ Hayek, *age*, s. 17.

sorumluluklarının da bilincini taşımak zorundadır. Hayek'e göre önemli olan negatif özgürlük anlayışıdır. Özgürlüğün kullanıldığı alanlar çok fazladır fakat özgürlük bir tane tektir.²⁷⁵

3.3.2 Hayek'te Birey Kavramı

Bireycilik kavramı bütün liberal düşünürlerde ve liberalizmde en önemli kavram olmuş ve hepsinin temel prensibi haline gelmiştir. Liberalizm, birey merkezli bir sosyal ideoloji olarak bilinmektedir.²⁷⁶

Liberal kuramların hemen hepsinin temeli birey anlayışı ile oluşturulmuştur. Bireycilik düşüncesi ise Locke önderliğinde başlamıştır. Daha sonradan Hume, Mandeville, Smith ile varlığını devam ettirmiştir. 20. Yüzyıl da ise Hayek, Mises Friedman ve diğer birçok düşünür bireycilik anlayışının gelişiminde etkili olmuştur. Bu düşünürler aynı zamanda kendi fikirlerinin de temeline bireycilik anlayışını oturtmuşlardır. Bireycilik için önemli olan bu düşünürler aynı zamanda liberalizmin de yol haritasını oluşturmuşlardır.²⁷⁷

Hayek'in bireycilik anlayışına göre, bireye saygı gösterilmesinin sebebi birey olmasıdır. Hayek, bireycilik düşüncesini kolektif düşüncenin tam tersi konumda açıklamıştır. Ona göre birey sosyal yapının merkezine koyulmalıdır. Hayek her anlamda tam bir bireycilik düşünürü olarak dikkat çekmektedir. Bireycilik terimini, sosyal bir kuramı isimlendirmek için kullanan Hayek, klasik liberalizm ile aynı anlamda görmektedir. Hayek'e göre liberalizmin temeli olan bireyciliğin iki önemli ilkesi bulunmaktadır. İlk ilkeye göre bireycilik aslında bir toplum kuramıdır, bireyin sosyal yaşantısını belirleyen durumları algılama girişimidir. Diğer ilkede ise bireycilik, toplumun fikirlerinden oluşan bir siyasal onaylar bütünü olarak adlandırılmaktadır.²⁷⁸

Hayek'in düşünce yapısına göre insanın hangi gruptan, sınıftan ya da ırktan olduğunun önemi yoktur, ona göre insan toplumsal hayatın merkezine konulmalıdır. Demokrasi ve gerçek özgürlük sadece bu mantıkla gerçekleştirilebilmektedir. İnsan

²⁷⁵ Hayek, *age*, s. 19.

²⁷⁶ Yayla, *Liberal Bakışlar*, s. 163.

²⁷⁷ Yayla, *Liberal Bakışlar*, s.164.

²⁷⁸ Friedrich Hayek, *Kölelik Yolu*, Çev: Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsan, Liberte Yayınları, Ankara, 2004, s. 19.

yerine kolektivist bir yaklaşım sergilenirse bu düşünceye sahip insanlar kendilerini en sonunda totaliter bir yapı içerisinde bulacaklardır.²⁷⁹

Hayek, liberalizm düşüncesindeki birey anlayışının aslında bireyi tam anlamıyla çevresindeki her şeyden soyutlaştırmak ya da bireyi dünyaya yalnız atılan ve yaşamını yalnız devam ettiren bir varlık olarak ele almamaktadır. Birey şüphesiz başka bireylerle bağlantı halinde olacaktır. Yine bireyin oluşturduğu grup, toplum ve aile şeklindeki oluşumlar ile iç içe yaşamaktadır. Gerçek anlamda bireyciliğin değinmek istediği konu aslında bireyin ontolojik olarak görüldüğü durumdur. Bahsi geçen bütün topluluklar yine bireyler tarafından oluşturulmuştur. Bu topluluklardan bahsedildiği zaman, varlıklarını yalnızca bireylerin hareketleri aracılığıyla anlaşılabilir. Birey herhangi bir sosyal oluşuma indirgenmemelidir. Zira bu oluşumlar bireyler tarafından oluşmaktadır. Toplumu anlayabilmek için bireylerin gerçekliğini onaylayıp onları anlayıp kontrol etmek gerekmektedir. Hayek, aslında bu düşünce ile genelde totaliter rejimlerde görülen toplumdaki yola çıkarak bireyi değerlendirmek durumunun yanlışlığını dile getirmek istemiştir. Ona göre bu yanlışları gidermek için gerçek bireycilik anlayışının benimsenmesi gerekmektedir.²⁸⁰

Hayek için bireycilik kadar ahlak kavramı da önem arz etmektedir. Bireyin özgür olduğunda şahsi çıkarı kadar ve içinde yaşamını sürdürdüğü toplum için kişiliğinden fedakarlık etmesi ahlak kavramını açıklamaktadır. Bir insanın şahsi sorumluluğunun içinde bulunduğu dünyanın dışında iyilik ve kötülük ayırt edilmesi zor kavramlardır. İnsana yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda özgürlük hakkı tanındığında, insanın alacağı kararlarda ahlak değerlerinden söz edilebilmektedir. Hayek'in felsefesi incelendiği zaman ahlak kavramı, özgürlük ve sorumluluk olgularından ayrılmamaktadır. Birey özgür değilse, ahlak ile bağlantısından bahsetmek mümkün olmayacaktır.²⁸¹

²⁷⁹ Hayek, *Kölelik Yolu*, s.258.

²⁸⁰ Yayla, *Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi*, s. 98.

²⁸¹ Hayek, *Kölelik Yolu*, s.262.

SONUÇ

Özgürlük, bir sorun olarak tarih sahnesinde en önde yer almaktadır. İnsanlığın varoluşuyla birlikte yaşamlarını dilediği gibi şekillendirme isteği, beraberinde özgürlük sorununu getirmiştir. Sürekli bir özgürlük arayışı içinde olan insan, her dönemde bulunduğu ortamın ve çağın getirdiği problemler sonucunda yeni özgürlük arayışları içine girmiştir. Her toplum için ve her insan için özgürlük anlayışı farklılık gösterebilmektedir. Bir insanın özgürlüğü bir başka insanın özgürlüğüne engel olabilmektedir. Dolayısıyla tam anlamıyla özgürlükten bahsedebilmemiz için insanın dilediği her şeyi yapabilecek ve bunları gerçekleştirirken başka bir insanın engellemesine maruz kalmayacak bir yaşam sürüyor olması gerekmektedir.

Felsefe tarihi ile insanlık tarihi birlikte ele alınmakta ve özgürlük kavramı da bu iki temel alanda sıklıkla işlenmektedir. İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağda döneme damga vurmuş düşünürler aracılığıyla özgürlük kavramı felsefe alanında yer bulmuş ve sıklıkla tartışılmıştır. Aynı şekilde insanların da gelişen kültürel, teknolojik ve ekonomik faktörler neticesinde özgürlüğe bakış açılarında ciddi anlamda değişim söz konusu olmuştur. İnsanlar için ilk olarak yeme-içme ve ölüm-yaşam özgürlükleri olarak karşılık bulan özgürlük kavramı, daha sonralarda ise mülkiyet, seçme-seçilme, siyasal, toplumsal vs birçok alanda kendine yer bulmuştur.

Doğası gereği daima başka insana ihtiyaç duyan bir varlık olan insan için toplumsal yaşam vazgeçilmez bir olgu olmuştur. Bazı düşünürlere göre, her ne kadar doğa durumunda daha çok özgür olduğu vurgulansa da insan toplum olarak yaşamaya mecbur görülmüştür. Toplumsal hayat ile beraber insanlar arasında etkileşim, bağ ve yakınlık başlamıştır. Bu değerler neticesinde insanların iç dünyasında kurguladıkları özgürlük düşüncesinde de farklılıklar meydana çıkmıştır. Kendini ve haklarını korumak için insan, bir sözleşme veya bir devlet oluşturma gereği hissetmiştir. Bunun sonucunda devletler ortaya çıkmış ve toplumsal yapı çok daha önemli bir rol oynamaya başlamıştır. İnsanın özgürlüğü bir süre sonra devletin görevleri arasında yer bulmuştur. Kendi isteği ile özgürlüğünü devlete veren insan, toplumsal yaşam düzenini korumayı görev kabul etmiştir. Toplumun özgürlüğü, insanın özgürlüğünün önüne geçmeye başlayan dönemler ortaya çıkmıştır. Yalnız yaşamdan, toplumsal yaşama geçen insan, kargaşa, kaos ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla özgürlük, ortaya çıkan bu durumlar neticesinde

çok daha farklı anlamlar kazanmaya ve çok daha farklı şekillerde uygulanmaya başlamıştır.

İnsanlığın, gelişen teknoloji, kültür ve ekonomi ile birlikte modern döneme geçişi söz konusu olmuştur. Modern dönem ile birlikte aklını geçmişe nazaran çok daha ön plana çıkaran insanlar fikirlerini de daha sıklıkla ifade etmeye başlamıştır. Modern dönem beraberinde felsefe dünyası için birçok düşünürü ortaya çıkarmıştır. Halkın baskıcı yönetimlere ve baskıcı dinlere karşı özgürlüklerini kaybediyor olması, birçok filozofu yeni arayışlar bulmaya itmiştir. Bu dönemde felsefe ve özgürlük için öne çıkan düşünürlerin bazıları; Baruch Spinoza, J.J.Rousseau, Immanuel Kant ve John Stuart Mill olarak göze çarpmaktadır. Literatürde, tanrı sarhoşu olarak adlandırılan Spinoza'nın, felsefesini genel anlamda tanrı merkezinde topladığı görülmüştür. Yahudi din anlayışı ve Rönesans, Spinoza'nın felsefesini şekillendirmede öncülük etmiştir. Tanrının sonsuzluğuna sıklıkla vurgu yapan Spinoza, yine onun sınırsız ve bölünemez olduğunu da vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra Spinoza'ya göre insan özgür olarak doğmamaktadır. İnsanın özgürlüğü kendi gücünü bilmesi ve onu keşfetmesi ile olacaktır.

Modern dönemde adından söz ettiren önemli bir düşünür de Jean Jacques Rousseau olmuştur. Onun fikirleri, insanlık tarihinin en önemli gelişmelerinden biri olan Fransız Devrimi'ne öncülük etmiştir. Yazdığı toplumsal sözleşme ile birlikte bu devrimin en önemli rehberlerinden biri olarak bilinmektedir. Ona göre insan, doğa durumunda özgürdür ve eğitimini doğa durumunda alabilmektedir. İnsanın en temel özgürlüğü doğa durumundaki özgürlüğüdür. Fakat toplumsal sözleşmeyle birlikte insanlar kendi oluşturdukları sözleşmeye haklarını devretmiştir. Bu sözleşme ile birlikte insanlar yalnızca kendinin değil, toplumun da özgürlüğünü düşünmelidir. Bu sözleşmenin ana kaynağı insanların kendisidir. Ona göre doğa durumundan toplumsal yaşama geçen insanın hayatında çok ciddi anlamda değişimler oluşmuştur.

Immanuel Kant, modern dönemde fikirleriyle insanlara öncülük eden düşünürlerden bir diğeri konumundadır. "Saf Aklın Eleştirisi" ve "Pratik Aklın Eleştirisi" gibi önemli eserleriyle özgürlük düşüncesine farklı boyutlar kazandırmıştır. Ödev ve daima iyi isteme kavramları onun felsefesinin en temel taşlarını oluşturmuştur. İnsanın eylemlerini de ödev üzerinden incemiş ve açıklamıştır.

Modern dönem siyasal düşüncesinin önemli düşünürlerinden bir diğeri de John Stuart Mill olmuştur. Faydacılık eseri ile en yüce iyinin ne olduğunu ve bunun felsefe dünyasındaki yerini açıklamaya çalışmıştır. Özgürlük düşüncesi tarihinde daima insanın özgürlüğünü savunan bir düşünür olarak bilinen Mill, aynı zamanda insanın toplumsal hayat içinde yaşadığı için özgürlüğünün sınırsız olmadığını savunmuştur.

Modern dönemin getirdiği küreselleşme ve kültürler arası geçiş, insanlar arasındaki ilişkiyi çok daha sıkı hale getirmiştir. Bundan dolayı yine insanların oluşturduğu birçok devlet arasında anlaşmazlıklar ve çatışmalar söz konusu olmuştur. Bu çatışmalarda zarar gören ve sıkıntıya düşen yine insanın kendisi olmuştur. Bu sıkıntılar bazen ekonomik bazen fiziksel bazen de ruhsal olmuştur. İşte tam bu noktada ortaya felsefe akımları çıkmıştır. Akımların birçoğu insanların yaşadığı bunalımlar neticesinde ortaya çıkmış ve bu durumlara birer çözüm üretmeyi amaçlamıştır. 20. Yüzyıl ile birlikte artan teknolojik gelişmeler ve aç gözlü devletler arasındaki savaşlar insanları çıkmaza itmiştir. Bu dönemde ortaya birçok düşünce akımı çıkmış ve insanların fikirlerine öncülük etmiştir. Bu akımların, özgürlük alanında en önemli ikisi Varoluşçuluk ve Liberalizm akımları olmuştur. Varoluş felsefesi temeline insanı almış ve insanın yaşamındaki sorunlara çözüm üretmeyi amaçlamıştır. Varoluş felsefesi için en önemli unsurlardan biri özgürlük olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu akıma göre insanın özgür olması çok büyük öneme sahiptir. Eğer insan kendi hedeflerini gerçekleştirebiliyorsa o zaman onun varoluşundan söz etmek mümkün olacaktır.

Bir diğerk akım olan Liberalizm, özgürlüğü destekleyen bir düşünce akımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraları, düşünce özgürlüğü, serbest piyasa, basın özgürlüğü gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Liberal düşünürlerin hemen hepsi fikirlerinin temeline özgürlük fikrini yerleştirmiştir. Liberalizm düşüncesi için en önemli kavramlardan biri de insan olmuştur. bu düşünce akımının ortaya attığı birçok fikir aslında yine insan temelli fikirler olmuştur. Dolayısıyla insan kavramı liberal düşünce sisteminden çıkarıldığı takdirde bu düşüncenin diğerk ilkelerinin uygulanabilirliği mümkün olmayacaktır. Liberal kavramı aynı zamanda hoşgörü, iyi niyet ve cömertlik gibi kavramlara da karşılık gelmektedir.

20. Yüzyıl ile birlikte insanların daha çok bilgi sahibi olması ve daha çok gelişmesi, toplumların gelişmesini ve farklılıkların ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Hemen her ülke, her kıta, her kültür birbirinden farklı yapıya sahip olmuştur. Kültürler ve toplumlar arasındaki farklılıklar insanların yaşam tarzlarını ve düşünce anlayışlarını da derinden etkilemiştir. Doğu ve Batı toplumu, kültür, inanç ve yaşam biçimi olarak birbirinden çok fazla farklılık gösteren toplumlar olmuştur. Bu iki toplumun yapısı ve burada özgürlüğün nasıl işlendiği insanlar arasında tartışma konusu olmuştur.

20. Yüzyıl ile birlikte gelişen siyasal yapılar yeni düşünce insanlarını da beraberinde getirmiştir. Her dönem kendi düşünürünü doğurmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan akımların yanı sıra düşünce insanları da toplumun fikirlerinin değişmesinde ve gelişmesinde yol gösterici bir rol oynamıştır. Jean Paul Sartre, Isaiah Berlin ve Friedrich August Hayek bu dönemin önemli düşünürlerinden bazılarıdır. Sartre, varoluşçuluk akımı içinde önem arz eden bir düşünce insanıdır. Özgürlük anlayışı ve sorumluluk kavramı 20. Yüzyıl felsefe anlayışı için ciddi anlamda önem arz etmektedir. Ona göre insanı insan yapan en temel özellik özgürlüğüdür. İnsan ya özgürdür ya da varlığından söz etmek mümkün değildir. Ona göre insan kendini seçer ve şahsi isteği ile alabileceği hiçbir şey ona dışarıdan gelmemektedir. Her şey insanın kendi seçimleri sonucunda oluşmaktadır.

Özgürlük düşüncesinde Negatif Özgürlük ve Pozitif Özgürlük kavramları ile dikkat çeken Isaiah Berlin, 20. Yüzyıl literatüründe çok ciddi bir konuma sahiptir. Ona göre insanın özgürlüğünden bahsedebilmek için insanın herhangi bir müdahaleye maruz kalmaması gerektiğini savunmuştur. İnsan kendi seçimlerini kendi yapabiliyorsa işte o zaman özgürlükten bahsetmek mümkün olacaktır. Berlin, demokrasinin insanın özgürlüğünü kısıtladığını vurgulamıştır. Ona göre demokrasi kısıtlayıcı bir olgudur.

Friedrich August Hayek, 20. Yüzyıl özgürlük düşüncesinde önemli bir yer tutmuştur. Ona göre insan özgür olabilmesi için, eylemlerini gerçekleştirirken hiçbir müdahaleye maruz kalmaması gerekmektedir. Liberal bir düşünür olan Hayek, bireysel özgürlüğe çok sık vurgu yapmıştır. Onun felsefesinde birey kavramı önem arz etmektedir. Liberalizm düşüncesinin bir temsilcisi olduğu için, liberal düşünce akımının bireye verdiği değeri, Hayek'in de felsefesinde görmek mümkün olacaktır.

Sonuç olarak, insanlık tarihi için bir yara olarak geçmişten günümüze gelen özgürlük kavramı, her geçen gün yeni anlamlar ve tanımlar kazanmaya devam etmiştir. Tezde amaçlanan konu, özgürlük ve toplumsal hayatın siyasal düşüncenin gelişimindeki yer ve öneminin aktarılmasıdır. İlkçağ'dan itibaren önemli düşünürler çerçevesinde özgürlüğün insanlık tarihindeki konumu ve uygulanma biçimi incelenmektedir. Modern dönem ile birlikte gelişen insanlık ve felsefe düşüncesinde, özgürlüğün nasıl işlendiği, toplumsal yapının gelişimi ve aynı zamanda özgürlük ve toplum arasında nasıl bir ilişki olduğu aktarılmaya çalışılmıştır. 20. Yüzyıl ile birlikte gelişen toplum ve özgürlük düşüncesi, dönemin önemli düşünürleri aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda özgürlüğü ve insanı temel alan düşünce akımlarının da modern dönem siyasal düşüncesine ve düşünürlerine etkileri dile getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa, Demir, Ömer, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- Afşar, Timuçin, *Düşünce Tarihi*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ağakay, Mehmet Ali, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, V Yayınları, Ankara, 1989.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Sokrates'ten Jakobenlere Batıda Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali-Köker, Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- Akgün, Elif, Orta Çağ'da Özgürlük Arayışı, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S.8, 2013.
- Akıllıoğlu, Tekin, Temel Hakların Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 44(1-2), Ankara, 1989.
- Aktan, Coşkun Can, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm Ve Libertarianizm, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, 1995.
- Alpyağıl, Recep, *Din Felsefesi*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
- Altınkök, Serhat, *Anayasa Ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Bireysel Başvuru Açısından Özgürlük Ve Güvenlik Hakkı*, Doktora Tezi, Ankara, 2014.
- Arıcan, Musa Kazım, *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Aristoteles, *Etik*, Çev: Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997.
- Aristoteles, *Politika*, Çev: Ersin Uysal, Dergah Yayınevi, İstanbul, 2010.

Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi 2(Sofistlerden Platon'a)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006

Arslan, Ahmet, Locke'nin Devlet Anlayışı, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.7, s.2, 2016.

Artık, Yunus Emre, *Farabi Ve Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2019.

Aslan, Çağrı, *Alev Alatlının Fikirlerinin Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2013.

Aslan, Ertan, *Thomas Hobbes, John Locke Ve Jean-Jacques Rousseau'da Din-İktidar İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2015.

Aslan, Seyfettin-Koçal, Vedat, Doğu-Batı Uygarlıkları Ayrımı Bağlamında Türkiye Ve Avrupa Göçmen Politikalarının Tarihsel Temelleri Üstüne Karşılaştırmalı Bir Çalışma, *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 14, Haziran 2018.

Atbakan, Berk Utkan, *Spinoza'da Modus Ve Conatus Kavramları Bağlamında Sevinç Ve Keder Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Augustin, Aurelius, *Political Writing*, Çev: İndianapolis Hackett Publishing Company

Aydın, Hasan, Aquinas'da Nedensellik Sorunu, *19 Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.27, 2019.

Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir,1999.

Aydın, Metin, John Stuart Mill'in Faydacı Ahlakı, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 28, 2013, s,144-167.

Balcı, Elif Çetinkıran, *Özgürlük Kavramını Yeniden Düşünmek: Kant Ve Arendt'te Etik Ve Politik Bir Sorun Olarak Özgürlük*, Doktora Tezi, Ankara, 2017.

- Bayrak, Ruhi, **Özgürlük Hareketleri Ve Anayasalar Türklerde Töre Hukuku**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2020.
- Bayraktar, Levent, **Felsefe İle**, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2014.
- Bayram, Yılmaz, **John Stuart Mill'de İfade Özgürlüğü Ve Siyasi Sistem Tartışması**, Doktora Tezi, Ankara, 2013.
- Berktaş, Fatmagül, **Liberalizm – Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Berlin, Isaiah, **İki Özgürlük Kavramı**, Liberal Düşünce Dergisi, 2007.
- Bilgin, Önder, Petrus Abaelardus Skolastiği : Sic et Non, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.9, S.2, 2019.
- Billinton, Ray, **Felsefeyi Yaşamak**, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bozkurt, Ahmet, **Varlık Tutulması, Jean-Paul Sartre Tiyatrosunda Varlık Ve Hiçlik**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Butler, Eamonn, **Özgür Toplumun Temelleri**, Çev: Hakan Şahin, Liberte Yayınları, Ankara, 2016.
- Cassirer, Ernest, **Kant'ın Yaşamı Ve Öğretisi**, Çev: Doğan Özlem, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2007.
- Cevizci, Ahmet, **Aydınlanma Felsefesi Tarihi**, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2002.
- Cevizci, Ahmet, **Etüğe Giriş**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- Cevizci, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- Cevizci, Ahmet, **Orta Çağ Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul, 2017.
- Copleston, Frederick, **Felsefe Tarihi – Çağdaş Felsefe – Spinoza. Cilt: IV**, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Copleston, Frederick, **Felsefe Tarihi: Kant**, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Courtney, William Leonard, **Life Of Mill**, Londra, 1889.

Çağrııcı, Mustafa, *Hürriyet*, DİA, XVIII, İstanbul, 1998.

Çapan, Alişan, *Isaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Çavuşoğlu, Halis, *Jean-Jacques Rousseau'da Tanrı Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2013.

Çiçekdağı, Caner, *Aristoteles, İbn Sina Ve Thomas Aquinas'ın "Peri Hermeneias"ları("Yorum Üzerine"leri): Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015.

Çotuksöken, Betül, *Orta Çağ Yazıları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993.

Çüçen, A. Kadir, *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Deleuze, Gilles, *Spinoza Üzerine Onbir Ders*, Çev: Ulus Baker, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008.

Demir, Emine, *Jean-Paul Sartre'in Varlık Görüşü Bağlamında Özgürlük Düşüncesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2020.

Demir, Ömer, Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, 1992.

Deniz, Osman Murat, Pietizm: Kökenleri, Temel Özellikleri Ve Gelişimi, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, 2018 s.95-120.

Dülger, Muzaffer, *John Stuart Mill'de Bireysel Ve Toplumsal Fayda*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Ekim, Merve, *Sezai Karakoç'un Batı Uygarlığı Algısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan, 2019.

Er, Name, *Jean Jacques Rousseau Ve John Stuart Mill'de Özgürlük Problemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

Erdoğan, Mustafa, *Aydınlanma, Modernlik Ve Liberalizm*, Orion Yayınevi, Ankara, 2006.

- Erişirgil, Mehmet Emin, *Kant Ve Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.
- Foulquie, Paul, *Varoluşçuluk*, Çev: Yakup Şahin, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Foulquie, Paul, *Varoluşçunun Varoluşu*, Çev: Yakup Şahan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Goody, Jack, *Avrupa'da İslam Damgası*, Çev: Şahabettin Yalçın, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Gordon, Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay – Derya Kömürcü, Ankara, 1999.
- Gökalp, Nurten, *Thomas Aquinas ve İrade*, Felsefe Dünyası, sayı 34, 2001/2.
- Göz, Kemal, *İslam'da Ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler*, Aysu Yayınları, İstanbul, 2006.
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler Ve Yönetimler*, Beta yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri, 1993.
- Gürpınar, Doğan, *Özgürlüğün İdeolojisi – Liberalizm*, Liber Plus Yayınları, İstanbul, 2016.
- Gürsoy, Kenan, *Varoluş Ve Felsefe*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2014.
- Habibi, Don A, *John Stuart Mill and The Ethics of Human Growth*, Springer Science+Business Media B.V., Dordrecht, 2001.
- Hakyemez, Yusuf Şevki, Toplum Sözleşmesi Kavramı Ve Günümüz İnsan Hakları Kuramına Etkisi, *İdare Hukuku Ve İlimler Dergisi*, 2000.
- Haldun, İbn, *Mukaddime*, Çev: Süleyman Uludağ, İstanbul, I- 158-159, 1998.
- Harman, Ömer Faruk, Evrensel Dinlerin İnsan Haklarına Bakışı, *Diyanet İlimi Dergisi*, 1998.
- Hatiboğlu, Burcu, Sosyal Hizmet Etiğinde Radikal Yansımalar, *Toplum Ve Sosyal Hizmet*, Cilt 22, Sayı 1, Nisan 2011, s.147-163.

Hayek, Friedrich, *Kölelik Yolu*, Çev: Turhan Feyzioğlu, Yıldırım Arsan, Liberte Yayınları, Ankara, 2004.

Hayek, Friedrich, *The Constitution Of Liberty*, Routledge-Kegan Paul, London, 1990.

Heimsoeth, Heinz, *Immanuel Kant'ın Felsefesi*, Çev: Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

Heimsoeth, Heinz, *Kant'ın Felsefesi*, Çev: Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014.

Heywood, Andrew, *Siyaset*, Çev: Buğra Kalkan Ve Komisyon, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.

Heywood, Andrew, *Siyasi İdeolojiler*, Çev: Levent Köker, BB101 Yayınları, Ankara, 2016.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Çev: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Humboldt, Wilhelm Von, *İnsanın Özgürlüğü, Haklar Ve Özgürlükler Anatolojisi*, Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, 2000.

İplikçi, Alper, Isaiah Berlin'de Değer Çoğulculuğu Ve Özgürlük, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 55, Aralık 2015.

Jaspers, Karl, *Felsefe Nedir?*, Çev: İ.Zeki Eyüboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2007.

Kant, Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev: Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Kant, Immanuel, *Arı Usun Eleştirisi*, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1993.

Kant, Immanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev: Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Kapuoğlu, Eda oban, *Liberalizmde zgürlüğün İmkanı Problemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018.

Kaufmann, Walter, *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*, Çev: Akşit Göktürk, De Yayınevi, İstanbul, 1965.

Kayalı, Ahmet, *Platon'un Toplumsal Sınıfları Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2019.

Kayra, Berna, *Jean Paul Sartre'in Özgürlük Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Klein, Peter G, Friedrich A. Hayek: Avusturyalı Ekonomist Ve Sosyal Teorisyen, Çev: Ünsal Çetin, *Liberal Düşünce*, Sayı 76, 2014.

Klever, W. N. A, "*Spinoza's Life and Works*", *The Cambridge Companion to Spinoza* (der. Don Garrett), Cambridge University Press, 1996.

Konak, Selver Yıldız, *John Locke Ve Jean-Jacques Rousseau'da Politik Etik Ve Etik Bir Kavram Olarak Adalet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2015.

Kongar, Emre, *Toplumsal Değişim Kurumları ve Türkiye Gerçeği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1979.

Kuçuradi, İonna, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

Kurt, Senem, Hayek'in Özgürlük Ve Adalet Teorisi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2006.

Kuzu, Burhan, *Ülkemizde Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği*, Filiz Yayınları, İstanbul, 1997.

Locke, John, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, Çev: Fahri Bakırcı, Ankara, 2004.

Locke, John, *Sivil Toplumda Devlet*, Çev: Serdar Taşçı, Hale Akman, Metropol Yayınları, İstanbul, 2002.

Machiavelli, Nicola, *Hükümdar*, Çev.: Necdet Aladağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

MacIntyre, Alasdair, *Varoluşçuluk*, Çev: H. Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001.

Magill, Frank, *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı*, Çev: Vahap Mutal, Dergah Yayınları, İstanbul, 1992.

Makilo, Venance, *Yurtseverlik: Doğa İnsanından Toplumsal İnsana Özgürlük Ve Eşitlik*, Felsefe Arkivi, Say 46, 2017.

Metin, Perihan Babür, *Spinoza ve Özgürlük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2015.

Mill, John Stuart, *Hürriyet Üstüne*, Çev: Mehmet Osman Dostel, Sadeleştiren: Ömer Çaha, Liberte Yayınları, Ankara, 2012.

Mill, John Stuart, *Özgürlük Üstüne Ve Seçme Yazılar*, Çev: Âlime Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 2005.

Moeller, Charles, *Jean Paul Sartre Ve Tabiatüstünün Bilinmemesi*, Çev: Mehmet Toprak, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

Mounier, Emmanuel, *Varoluş Felsefelerine Giriş*, Çev: Serdar Rifat, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Nadler, Steven, *Spinoza: Bir Yaşam*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Okuyan, Sibel, Doğu Kültürünün Batıda Yansımaları, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Sayı-II, 2011.

Osmanoğlu, Ömer, *Orta Çağ Siyaset Felsefesinde Adalet*, Marmara Üniversitesi, 2011.

Ozankaya, Özer, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1994.

Özcan, Nilgün, *Varoluşçu Felsefenin Türkiye'ye Girişi Ve Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.

Özköse, Ahsen Şeyma, *Varoluş Felsefesinin Özgürlük Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat, 2018.

Öztürk, Armağan, *Cumhuriyetçilik Ve Liberalizm*, Soruk yayınları, Ankara, 2016.

Öztürk, Armağan, *Neo-Roma Cumhuriyetçiliği: Skinner, Viroli Ve Pettit Düşünüşünde Modern Cumhuriyetçilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Felsefe Tartışmaları, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2013.

Öztürk, Armağan, *Siyaseti Düşünmek*, Doruk Yayınları, Ankara, 2019

Öztürk, Esengül Akıncı, Solon Ve Tarafsızlık Karşıtı Yasası, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 30, Denizli, Ocak 2018, 90-96.

Rousseau, Jean Jacques, *Emile*, Çev: Ülkü Akagündüz, Selis Kitapları, İstanbul, 2006.

Rousseau, Jean Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, Çev: Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 2006.

Rousseau, Jean Jacques, *Yalnız Gezenin Düşleri*, Bordo Siyah Yayınları, Çev: Ester Yanarocak, İstanbul, 2005.

Rousseau, Jean Jacques, *Yalnız Gezenin Düşleri*, Çev: Hasan Fehmi Nemli, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.

Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, Çev: İsmail Yerguz, Say Yayınları, İstanbul, 2016.

Russell, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi III*, Çev: Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul, 1996.

Safi, İsmail, Neo-Liberalizmin Öncüsü Hayek'in Toplumsal Ve Siyasal Kuramı, *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 16, 2018.

Saka, Enes, *Kur'an'ın Öngördüğü Üstün Toplum*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Sarıca, Murat, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, Beta Yayınları, Ankara, 1992

Sarıkaya, Orhan, Konformizm-Nonkonformizm Açısından Edip Cansever'in Şiiri, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 2, 2013, s.230-245.

Sartre, Jean Paul, *Varlık Ve Hiçlik*, Çev: T. Ilgaz, G.Ç. Eksen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017.

Sartre, Jean Paul, *Varlık Ve Hiçlik: Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, Çev: Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

Sartre, Jean Paul, *Varoluşçuluk*, Çev: A. Bezirci, Say Yayınları, İstanbul, 2017.

Sartre, Jean Paul, *Varoluşçuluk*, Çev: Asım Bezirci, Ataç Kitabevi, İstanbul, 1961.

Savcı, Bahri, *İnsan Hakları (Kanunilik Yoluyla Korunması)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Savcı, Bahri, *İnsan Hakları (Kanunilik Yoluyla Korunması)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Saygın, Alkım, *Kant Ve Levinas Etiğinde Özgürlük Kavramı Üzerine*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Southern, Richard W, *Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı*, Çev: Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001.

Spinoza, Benedictus, *Etica*, Çev: Himi Ziya Ülken, Dost Kitabevi, Ankara, 2004.

Spinoza, Benedictus, *Teolojik - Politik İnceleme*, Çev: Cemal Bali Akal, Reyda Ergün, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

Şavlut, Mehmet, *Jean Jacques Rousseau Felsefesinde Adalet, Özgürlük ve Eşitlik Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır, 2018.

Şaylan, Gencay, *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Tarım, Hilal, *Sofistlerde Hak Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2010.

Taşdelen, Vefa, *Varoluş Felsefelerinde Varoluşun Özden Önceliği Sorunu*, Beytulhikme, C1, Sayı 1, Haziran, 2011.

Tekin, Sebetullah, *Modern Dünyanın Özgürlük Yanılsaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2010.

Topçu, Nurettin, *Varoluş Felsefesi/Hareket Felsefesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1967.

Tuğcu, Tuncar, *Immanuel Kant Ve Transendental İdealizm*, Alesta Yayıncılık, Ankara, 2001.

Turhan, Mehmet, Uluşahin, Nur, Isaiah Berlin'in Liberalizmi Ve Değerlerin Plüralizmi, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt 12, Kış-Bahar, 2007.

Turner, Bryan S, *Oryantalizm, Kapitalizm Ve İslam*, Çev: Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.

Uygun, Oktay, *Demokrasinin Tarihsel, Felsefi ve Ahlaki Boyutları*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2003.

Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1969.

Vergara, Francisco, *Liberalizmin Felsefi Temelleri Liberalizm Ve Etik*, Çev: Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Yavuz, S. Aybike, *Cumhuriyetçi Özgürlüğü Yeniden Okumak: J.J. Rousseau Ve Genel İradeci Cumhuriyetçilik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2019.

Yayla, Atilla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.

Yayla, Atilla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 2015.

Yayla, Atilla, *Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.